Μακεδονικά

Τόμ. 9 (1969)

Χρονικά αρχαιολογικά 1966-1967

Φ. Μ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.1042](https://doi.org/10.12681/makedonika.1042)

Copyright © 2015, Φ. Μ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. Μ. (1969). Χρονικά αρχαιολογικά 1966-1967. *Μακεδονικά*, 9, 101–223.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.1042>

ΧΡΟΝΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ 1966-1967

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Δημοσιεύονται σ' αὐτὸν ἔδω τὸν τόμο Χρονικά Ἀρχαιολογικά γιὰ τὴ Μακεδονία, τῶν ἐτῶν 1966-1967. Στὸν ἑβδομο τόμο αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ δώσαμε Χρονικά τῆς δεκαπενταετίας ἀπὸ 1951-1965, ποὺ ἔγιναν εὐπρόσδεκτα περισσότερο ἀπὸ κάθε προσδοκία.

Εἴχαμε τότε διατυπώσει τὴν ἐλπίδα πὼς τὸ περιοδικὸ θὰ ἐκδίδεται τακτικά κάθε χρόνο καὶ εἴχαμε ὑποσχεθῇ Χρονικά σὲ κάθε τόμο. Τὴν τακτικὴ ἔκδοση δὲν τὴν κατωρθώσαμε ἀκόμα. Ἀλλὰ τὰ Χρονικά δὲν φάνηκαν οὔτε στὸν ὄγδοο τόμο, ποὺ κυκλοφόρησε. Αὐτὸ ἔγινε «κατ' ἀπόφασιν». Γιατί, στὸ μεταξύ, εἶδαμε καθαρά, πὼς δὲν εἶναι σκόπιμο νὰ δίνουμε τὰ Χρονικά μας ἰδιαίτερα γιὰ κάθε ἔτος. Αὐτὸ κάμουν ἄλλα εἰδικά, ἐλληνικά καὶ ξένα, περιοδικά. Καὶ τότε τὰ δικά μας Χρονικά θὰ ἦταν, τὸ πολὺ, μιὰ πληρέστερη ἐπανάληψη, μάλιστα μὲ ἐπαναλήψεις μέσα στὰ ἴδια τὰ Χρονικά μας, ἀφοῦ μιὰ φορὰ θὰ δίναμε τὰ πράγματα κι ἄλλη μιὰ φορὰ θὰ ξαναγυρίζαμε στὰ ἴδια μὲ ἀφορμὴ τὰ δημοσιευμένα Χρονικά τῶν ἄλλων περιοδικῶν. Γι' αὐτὸ ἀποφασίσαμε νὰ δίνουμε Χρονικά κάθε δυὸ χρόνια. Ἐτοιμάζονται τώρα τῆς διετίας 1968-1969.

Κι ἔτσι, πάλι, θὰ ἔχουμε πότε-πότε τὴν ἀνάγκη νὰ ξαναγυρίζουμε στὰ ἴδια πράγματα, ἀφοῦ καθυστερεῖ συνήθως ἡ δημοσίευση τῶν Χρονικῶν ὅλων τῶν περιοδικῶν. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε θὰ εἶναι λιγώτερο ἐνοχλητικό. Ἡ ὕλη θὰ εἶναι πὶὸ συγκεντρωμένη καὶ περισσότερο εὐχρηστη.

Κι ἄλλες μεταβολές ἔγιναν στὸ πρόγραμμα τῶν Χρονικῶν μας. Ἡ σπουδαιότερη εἶναι ἡ διαίρεση σὲ Ἀρχαιολογικά καὶ σὲ Βυζαντινὰ (καὶ νεώτερα) Χρονικά. Τὰ δεῦτερα ἀνέλαβε (κατὰ παράκλησίν μου καὶ μὲ τὴν ἔγκρισιν τῆς διευθύνσεως τοῦ Περιοδικοῦ) ὁ Ἐφορὸς Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Β' Περιφερείας (Θεσσαλονίκης) κ. Μύρων Μιχαηλίδης, τοῦ ὁποῖου ἡ Ἐφορεία καλύπτει ὅλη τὴ Μακεδονία (καὶ τὴ Θράκη). Σ' αὐτὰ λοιπὸν ἔδω καὶ στὰ ἐπόμενα Ἀρχαιολογικά Χρονικά δὲν ὑπάρχουν εἰδήσεις γιὰ χριστιανικὲς ἀρχαιοτήτες, παρὰ μονάχα ὅπου τὰ πράγματα δὲν ξεχωρίζουν εὐκόλα ὅπως π.χ. στοὺς Φιλίππους ἢ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Τὰ δικά μας Χρονικά θὰ σταματοῦν περίπου στὴν ἐποχὴ τῆς Τετραρχίας ἢ τοῦ Γαλερίου (περὶ τὸ 300 μ.Χ.).

Ἐπειδὴ ἔτσι ἐλάφρωσαν τὰ Χρονικά μας κατὰ 17 αἰῶνες περίπου, θεωρήσαμε σκόπιμο ν' ἀπλωθοῦμε λίγο «καθ' ὕλην». Θὰ πάρουν περισσότερη ἔκταση κεφάλαια τῆς Ἱστορίας καὶ μακεδονικῆς φυσιογνωμίας, ὅπως ὁ Μ. Ἀλέξανδρος καὶ οἱ Διάδοχοι, ὁ Ἀριστοτέλης κλπ. Σ' αὐτὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἴμεθα ἐξαντλητικοί. Πιὸ πολὺ ἐνδιαφέρει ὁ,τι σχετίζεται μὲ τὴ μακεδονικὴ μητρόπολη, μὲ τὴ σημερινὴ Μακεδονία : τὰ νεανικά χρόνια τοῦ Ἀλεξάνδρου ἤ, γιὰ παράδειγμα, τὸ ἄρθρο τοῦ P. A. Brunt, *Alexander's Macedonian Cavalry*¹, ἀλλ' ὅχι τὸ ἄρθρο τοῦ E. Badian, *Orientalis in Alexander's Army*².

Ἡ ταξινόμηση τοῦ ὑλικοῦ θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ γίνεται μὲ βάση τὶς Ἀρχαιολογικὲς Περιφέρειες καὶ τοὺς Νομούς. Σ' αὐτὰ τὰ Χρονικά πρωτοπαρουσιάζεται καὶ ὁ νεοσύστατος Νομὸς Γρεβενῶν.

Κατὰ τὰ ἄλλα ἰσχύουν ὅσα εἰσαγωγικά γράψαμε στὰ Χρονικά 1951-65. Ἰσχύουν ἐπίσης οἱ ἴδιες συντομογραφίες. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου τούτων τῶν Χρονικῶν προστίθενται καὶ λίγες νέες.

ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Στὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ τῆς ΙΓ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας (Θεσσαλονίκης) ἔχουμε ἀπὸ τὶς 18.11.1967 καὶ τὸ νέο Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων Γεώργιο Δεσποῖνη. Στις 22.6.1966 χάσαμε τὸν ἀρχιτεχνίτη τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης Ἀπόστολο Κοντογεώργη. Ἐδούλεψε τὶς ἀρχαιοότητες τῆς Μακεδονίας μὴ ζῶν ὁλόκληρη³.

Στὴ ΙΔ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια (Βεροίας) ὑπηρετεῖ ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1967 ὁ νέος Ἐπιμελητὴς Ἰωάννης Τουράτσογλου.

Στὴ ΙΕ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια (Καβάλας) ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπηρετῇ μόνη ἡ Ἐπιμελήτρια δις Χάιδω Κουκούλη.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν Μουσείων ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἑναρξὴ οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν δύο νέων Μουσείων τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας : τοῦ Μουσείου τῆς Χαλκιδικῆς, στὸν Πολύγυρο, καὶ τοῦ Μουσείου Κιλκίς. Συμπληρωματικὲς ἐργασίες ἐγίναν καὶ σὲ ἄλλα Μουσεῖα⁴.

Ἡ διετία 1966-1967 ἦταν ἀπὸ τὶς περισσότερο καρποφόρες. Ἀνασκαφὲς καὶ ἄλλες ἐργασίες καὶ τυχαῖα εὐρήματα ἐπλούτισαν τοὺς ἀρχαιολογικοὺς θησαυροὺς τῆς Μακεδονίας σημαντικά, ὅπως θὰ φανῇ, ἐλπίζω, ἀπὸ ὅσα ἀκολουθοῦν.

1. Ἰδὲ κατωτ. ἀριθ. 7.

2. JHS 85, 1965, σ. 160 κ.έ.

3. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 4.

4. Πρβ. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 6.

Α'. ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

1. Μακεδόνες. Τό θέμα, ποιοί ήταν οί Μακεδόνες, δέν ἀμφισβητεῖται σοβαρά πλέον ἀπό τήν παγκόσμια ἐπιστήμη. Εἶναι λυμένο γιά τοὺς πολ-
 λούς. Τό νέο ἀρχαιολογικό ὕλικό ἄλλωστε ρίχνει δυνατὸ φῶς στίς συγκεχυ-
 μένες εἰδήσεις ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ὁ Δημοσθένης δέν εἶναι πιά ἀξιόπιστη
 ἱστορική πηγή γιά τὸ θέμα. Ἐν τούτοις μερικές σοβαρὲς ἐκδόσεις, κυρίως
 λεξικά, μένουν καθυστερημένες. Ἡ γερμανικὴ ἐγκυκλοπαίδεια τῶν Pauly -
 Wissowa ἀνέθεσε μετὰ τὸν πόλεμο τὰ ἄρθρα ὅλα, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ Μα-
 κεδονία, στὸ Βουλγάρο καθηγητὴ Chr. Danoff, στὸν ὁποῖο τότε ἡ Μακε-
 δονία ἦταν τελείως ἀπρόσιτη. Ἀποτέλεσμα: λείπει ἡ ἐνημέρωση στὴ μετα-
 πολεμικὴ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία, ἀπαραίτητη μάλιστα μετὰ τίς ἀνασκαφές
 καὶ τίς ἐρευνες στὸ Δίον, τὴν Πέλλα, τὴ Θεσσαλονίκη, τὴ Βέροια, τὴν Ἀμ-
 φίπολη, τοὺς Φιλίππους, τὴ Βεργίνα κλπ. (πρβ. κατωτ. ἀριθ. 12 καὶ 219).
 Ἐξ ἄλλου στὸ γερμανόγλωσσο «Λεξικὸν τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου»¹ τὸ ἄρθρο
 γιά τὴ Μακεδονία γράφεται ἀπὸ ἐπιστήμονα (τὸν E. Meyer, Zürich), ὁ ὁποῖος
 χρησιμοποιεῖ τὸ ἄγνωστο ὄνομα Vistritza γιά τὸν Ἀλιάκμονα (πρβ. αὐτ.
 ἄρθρο Haliakmon), θέλει τὴν Ἑδεσσα νὰ ἔχη σήμερα τὸ ὄνομα Vodena καὶ
 προδίδει τίς γνώσεις του γιά τὰ πράγματα δίνοντας τὸ ὄνομα τοῦ Ἀμύντα Γ'
 ὡς «ἐκπολιτίσαντος τὴν χώραν» δῆθεν βασιλέως κατὰ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας
 τοῦ Ἀρχελαίου (413-399 π.Χ)². Τὸ μέρος γιά τὴ γλώσσα τῶν ἀρχαίων Μα-
 κεδόνων γράφεται ἀπὸ τὸν H. Sch(moll, Neuendettelsau) μὲ τὴν ἴδια ἐνημε-
 ρότητα, ὥστε ἐξηγεῖται ἡ ἀρχὴ του: «Die makedonische Sprache ist kein
 griech. Dialekt». Ἰδὲ καὶ κατ. ἀριθ. 2, 3, 5 καὶ 26.

2. Γλώσσα. Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ μεγάλῃ ἐργασία τοῦ Βουλγάρου
 καθηγητοῦ V. I. Georgiev γιά τὴ γλώσσα τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν ἄλλων βαλ-
 κανικῶν λαῶν. Διαλέξεις τοῦ καθηγητοῦ Georgiev στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ
 τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μόσχας, ποὺ εἶχαν ἐκδοθῇ κάπως πλουτισμένες σὲ
 βιβλίο, κυκλοφόρησαν τώρα σὲ νέα ἐκδοσὴ ἀπὸ τὸ Κέντρο Μυκηναϊκῶν
 Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης³. Ἀναφέρονται σὲ προβλήματα τῆς
 γλωσσολογίας τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν καὶ διαλέκτων, στίς ὁποῖες
 περιλαμβάνονται ἡ μακεδονικὴ, ἡ φρυγικὴ κλπ. Εἶναι σπουδαία ἐκδοσὴ,
 χρήσιμη σὲ ὅσους μελετοῦν τὰ σχετικὰ θέματα. Ὁ ἴδιος καθηγητὴς V. I. Geor-

1. Lexikon der alten Welt, Artemis Verlag, Zürich und Stuttgart 1965, στ. 1815 κ.ε.

2. Ἰδὲ στὸ ἴδιο λεξικὸ τὸ ἄρθρο Aigai μὲ τὴν ἴδια ὑπογραφὴ καὶ τὸ ἄρθρο Ἀρχέλαος,
 γραμμένο ἀπὸ τὸν P. R. Frankel.

3. V. I. Georgiev, Introduzione alla Storia delle lingue indeuropee [Incunabula
 Graeca IX], Roma 1966.

gίεν σὲ παλαιότερα ἄρθρα του εἶχε ἐξετάσει μεταξύ ἄλλων βαλκανικῶν τοπωνυμίων καὶ τὰ μακεδονικά¹. — Ἐμμεσα φωτίζεται ἡ γλώσσα τῶν Μακεδόνων ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς γλώσσας τῶν γειτόνων. Ἡ γενικὴ βιβλιογραφία περὶ Θράκης καὶ Θρακῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐνδιαφέρει, λοιπόν, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται καὶ σὲ θρακικὰ κατάλοιπα στὸ μακεδονικὸ χῶρο τῶν ἱστορικῶν χρόνων². Οἱ Φρύγες ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουν, ἀφοῦ οἱ Βρίγες δὲν θὰ πέρασαν ὅλοι περὶ τὸν 9ον αἰ. π.Χ. ἢ ἀργότερα στὴ Μ. Ἀσία. Κάποιοι θὰ ἔμειναν καὶ κάτι θὰ ἄφησαν πίσω τους. Γιὰ τοὺς Φρύγες ἔχουμε τὶς μελέτες τοῦ Otto Haas³. Οἱ «ἰλλυριομανεῖς» χάνουν μία-μία τὶς θέσεις τους. Τὸ «ἰλλυρικὸ» δῆθεν ὄνομα Μακεδόνων (καὶ ἄλλων Ἑλλήνων) Λεύκαρος ἀποδεικνύεται ἐλληνικὸ ὄνομα, ἄσχετο πρὸς τὴν Ἰλλυρία⁴. — Ὁ καθηγητὴς Σπυρίδων Μαρινάτος δημοσιεύοντας ἐνεπίγραφη μίτρα ἀπὸ τὴν Κρήτη ἀναφέρεται στὴ μακεδονικὴ διάλεκτο (Φρύγες - Βρίγες κλπ.)⁵. — Μελέτη τοῦ P. Chantraine, γιὰ τὴ γλώσσα καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Μακεδόνων⁶, τὴν ξέρω μόνον ἔμμεσα⁷. Ἴδὲ καὶ ἀριθ. 1,3 καὶ 4.

3. Γ ε ί τ ο ν ε ς. Ὅπως μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ γλώσσα τῶν γειτόνων γιὰ τὴ μελέτη τῆς μακεδονικῆς, ἔτσι καὶ ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης τῶν γειτονικῶν χωρῶν φωτίζει συχνὰ τὰ μακεδονικὰ προβλήματα. Οἱ Παῖονες μοιράζονταν κάποτε τὴ Μακεδονία (ὅπως τὴν ἐννοοῦμε σήμερα) μὲ τοὺς Μακεδόνες καὶ μὲ τοὺς Θράκες. Ἡ ἱστορία τοῦ βασιλείου τῶν Παίωνων εἶναι κι αὐτὴ ἓνα μέρος τῆς ἱστορίας τῆς σημερινῆς Μακεδονίας⁸. — Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Θεσσαλίας, γιὰ τὴν ἀπώτατη νεολιθικὴ ἐποχὴ βασικὸ εἶναι τώρα τὸ σύγγραμμα τοῦ συναδέλφου Δ. Ρ. Θεοχάρη, Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Βόλου⁹. Τὸ πρόβλημα τῶν συνόρων καὶ τῶν σχέσεων Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ἐξετάζεται μεταξύ ἄλλων σὲ μελέτη τοῦ C.W.

1. V. I. Georgiev, La toponymie ancienne de la péninsule Balkanique et la thèse méditerranéenne, Linguistique Balkanique 3, 1, 1961, σ. 1 κ.έ.

2. J. Wiesner, Die Thraker, Stuttgart 1963, πρβ. Gnomon 37, 1965, σ. 275 κ.έ.

3. Otto Haas, Die phrygischen Sprachdenkmäler, Sofia 1966, ἔκδοσις τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν. Linguistique Balkanique 10, Sofia 1966, σ. 260, εἰκ. 39. Πρβ. Lexicon der alten Welt, 1966, στ. 2319, καὶ, γιὰ τὴ γλώσσα, στ. 2321.

4. Olivier Masson, Quelques noms grecs rares, Philologus 110, 1966, σ. 254 κ.έ.

5. AE 1966, σ. 104 κ.έ.

6. P. Chantraine, La langue des Macédoniens et leur onomastique, Bull. Soc. Lingu. 61, σ. 1966, 157 κ.έ.

7. Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 158.

8. Irwin L. Merker, The Ancient Kingdom of Paionia, BS 6, 1965, σ. 35 κ.έ.

9. Δημητρίου Ρ. Θεοχάρη, Ἡ αὐγὴ τῆς Θεσσαλικῆς Προϊστορίας, Ἀρχὴ καὶ πρώτη ἐξέλιξις τῆς Νεολιθικῆς, Βόλος 1967.

Bowersock¹. — Πολύτιμη είναι ή συμβολή του N. G. L. Hammond από την πλευρά της 'Ηπείρου και της 'Ιλλυρίας. 'Εκτός από τὸ βασικὸ σύγγραμμα του γιὰ τὴν 'Ηπειρο καὶ τὶς γειτονικὲς τῆς περιοχὲς² (έτοιμάζει τώρα μὲ τὸν Griffith δίτομο γιὰ τὴ Μακεδονία), τοῦ χρωστοῦμε καὶ μιὰ σειρὰ ἀπὸ διάφορες ἱστοριογραφικοὺς μελέτες³. — Στὴν 'Ιλλυρία ἀναφέρεται καὶ μιὰ ἱστορικὴ μελέτη τῆς Φανούλας Παπάζογλου⁴. — Σὲ σύντομη ἔκθεση ἀνασκαφῶν στὴν 'Αλβανία κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ὁ προϊστορικὸς λιμναῖος οἰκισμὸς τοῦ Maliq, ποὺ σχετίζεται μὲ τοὺς πολιτισμοὺς τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας⁵. 'Αλλὰ εὐρήματα τῆς 'Αλβανίας μπορεῖ νὰ ἰδῇ κανεὶς περιληπτικὰ σὲ περιοδικὰ τῶν δυτικῶν χωρῶν⁶. Μυκηναϊκὸ ξίφος ἀπὸ τὸ Τέτοβο, τώρα στὸ Μουσεῖο τῶν Σκοπίων, δημοσιεύει ἡ Borka Dragojević Josifovska, στὴν 'Επετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Σκοπίων⁷, ὅπου ἡ ἴδια ἀρχαιολόγος δημοσιεύει καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς στὴν ἀρχαία Εἰδομένη (κοντὰ στὸ χωριὸ Marvinci, ΒΔ τῆς Γευγελῆς)⁸.

4. Προϊστορία. Πρῶτο ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ σημειώσω τὸ δίτομο ἔργο τοῦ Christian Zervos⁹, ποὺ διέφυγε ἀπὸ τὰ Χρονικά 1951-65, ἐνῶ ἡ Μακε-

1. C. W. Bowersock, Zur Geschichte des römischen Thessaliens, Rheinisches Museum 108, 1965, σ. 277 κ.έ.

2. N. G. L. Hammond, Epirus, Oxford 1967. 'Ιδὲ π.χ. τὶς συγκρίσεις τοῦ προϊστορικοῦ ὕλικου ἀπὸ σ. 289 κ.έ., ποὺ ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα τῆς σ. 307: «The cumulative effect of this comparison between the Macedonian and Epirote potteries suggests that they are very closely related... The conclusion, then, may be drawn that from c. 1700 B.C. Epirus was inhabited by a shepherd people, whose culture was derived from Macedonia».

3. N. G. L. Hammond, The Opening Campaigns and the Battle of the Aoi Stena in the Second Macedonian War, JRS 56, 1966, σ. 39 κ.έ. The Kingdoms in Illyria circa 400-167 B.C., BSA 61, 1966, σ. 239 κ.έ. Tumulus Burial in Albania κλπ., BSA 62, 1967, σ. 77 κ.έ.

4. Fanoula Papazoglou, Les origines et la destinée de l'Etat Illyrien: Illyrii proprie dicti, Historia 14, 1965, σ. 143 κ.έ. Πρβ. R. Katičić, Nochmals Illyrii proprie dicti, Ziva Antika 16, 1966, σ. 241 κ.έ.

5. Skender Anamali, Nouvelles fouilles en Albanie, Archeologia I, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1964, σ. 71 κ.έ. Πρβ. Archeologia, 33-34, Roma 1966, σ. 125 κ.έ.

6. 'Ιδὲ π.χ. Alain Ducellier, Observations sur quelques monuments de l'Albanie, RA 1965, 2, σ. 153 κ.έ., καὶ Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 107 καὶ 233, 1967, ἀριθ. 336 κ.έ.

7. Annuaire κλπ. 17-18, 1965-1966 (ἀνάτυπο Skorje 1966), σ. 179 κ.έ. (σερβικά, μὲ γαλλικὴ περίληψη, σ. 185).

8. Annuaire κλπ. 19, 1967 (ἀνάτυπο Skorje 1967), σ. 307 κ.έ. (σερβικά, μὲ γαλλικὴ περίληψη, σ. 347 κ.έ.).

9. Christian Zervos, Naissance de la Civilisation en Grèce, I, Paris 1962, II, Paris 1963. Γενικά γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴ Δυτικὴ καὶ τὴν Κεντρικὴ, σ. 13 κ.έ. Γιὰ τὴν 'Ανατολικὴ Μακεδονία, σ. 15 κ.έ.

δονία σ' αὐτὸ ἔχει σημαντικό μέρος. Στὰ ἴδια Χρονικά θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαν καταχωρισθῇ καὶ μερικὲς ἄλλες ἀπὸ τὶς γενικώτερες ἐκδόσεις, στὶς ὁποῖες ἡ Μακεδονία παίρνει ὄλο καὶ πὶὸ πολὺ τὸ μέρος της. Τέτοιο εἶναι τὸ βιβλίον καὶ τοῦ Ρ. Λένεκου, ποὺ εἶχε βγῆ τὸ 1964 στὰ γαλλικά καὶ τώρα κυκλοφόρησε σὲ ἀγγλικὴ ἐκδοσὴ¹. Ὁ Ρ. Λένεκου ἀναφέρει, ἀλλὰ δὲν δέχεται τὴ θεωρίαν τῆς μακεδονικῆς προελεύσεως τῶν μινυακῶν ἀγγείων². Γιά τὸ θέμα τῆς ἐθνικότητος τῶν Μακεδόνων λέει ἀπερίφραστα, ὅτι τώρα γίνεται δεκτὸ χωρὶς ἀμφισβήτηση, πὼς Ἡπειρος καὶ Μακεδονία κατοικεῖτο ἀπὸ Ἑλληνας καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα³. — Ὁ Eric J. Holmberg⁴ χάρισε τὴ Νεολιθικὴ Ἑποχὴ τῆς στεριανῆς Ἑλλάδος σὲ τρεῖς περιόδους (ἡ πρώτη τελειώνει περίπου στὸ 5000 π.Χ., ἡ δευτέρα 5000 - 4200 π.Χ., ἡ τρίτη 4200 - 3000 ἢ 2800 π.Χ.). Στὶς περιόδους αὐτὲς παρακολούθησε καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ στὴ Μακεδονία. — Στὰ πρόσφατα γενικά συγγράμματα καὶ εἰδικὰ δημοσιεύματα φαίνεται σαφέστερα πόσο παίρνει ὄλο καὶ περισσότερο τὴ θέση της ἡ Μακεδονία. Στὸ ὥριον βιβλίον τοῦ Sinclair Hood π.χ., γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἑλλήνων⁵, γίνεται λόγος γιὰ τὸ μακεδονικὸ κρανίον τύπου Neanderthal ἀπὸ τὸ Σπήλαιο τῶν Πετραλώνων (σ. 16), γιὰ τὴ λίθινη παλαιολιθικὴ ἀξίνη ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρο τῆς Κοζάνης (σ. 16) καὶ τὸ μικρολιθικὸ χαρακτηριστὸν τῶν παλαιωτάτων γεωργικῶν συνοικισμῶν τῆς Μακεδονίας (σ. 17), γιὰ τὸ συνοικισμὸ τῆς Νέας Νικομήδειας (σ. 19 καὶ 21), γιὰ τὸ συσχετισμὸ τῶν προϊστορικῶν περιόδων τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἄλλων τόπων πρὸς Β., Ν. καὶ Α. (σ. 34), γιὰ μετακινήσεις πληθυσμῶν (σ. 66). Ἡ Μακεδονία δὲν περιλαμβάνεται στὸν κόσμον τῆς μυκηναϊκῆς κοινῆς (σ. 121), μολονότι φθάνουν ὡς ἐδῶ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, καὶ τὸ θέμα τῆς «εἰσβολῆς» τῶν Δωριέων ἀπὸ τὴ Μακεδονία συζητεῖται (σ. 126 κ.έ.). — Σὲ κάθε γενικώτερη ἢ εἰδικώτερη ἔρευνα ἡ γνώση τοῦ καίριου χώρου τῆς Μακεδονίας γίνεται ἀπαραίτητη. Τοῦτο φαίνεται καὶ στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Δ.Ρ. Θεοχάρη, ποὺ ἀναφέραμε⁶, γιὰ τὴ Θεσσαλία, καὶ περισσότερο σὲ ἄλλες μελέτες. — Ὁ VI. Milojević σὲ γενικώτερη μελέτη του, ποὺ ἀναφέρεται καὶ στὴ

1. Pierre Lénèque, *L'aventure grecque*, Paris 1964, τώρα σὲ μετάφραση τῆς Miriam Kochan, *The Greek Adventure*, London 1968, πρβ. JHS 87, 1967, σ. 173.

2. P. Lénèque, ἔ.α., σ. 21.

3. P. Lénèque, ἔ.α., σ. 145. Πρβ. σ. 332, ὅπου ὁ Φίλιππος χαρακτηρίζεται «undeniably Greek in character as well as race (whatever Demosthenes may have said)». Δόξα τῷ Θεῷ! Ἡ ἱστορικὴ κρίσις ξαναβρίσκει τὸ δρόμον της (ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 6).

4. E. J. Holmberg, *The Neolithic Pottery of Mainland Greece*, Göteborg 1964. Πρβ. RA 67, 1965, σ. 469 (J. Marcadé).

5. Sinclair Hood, *The Home of the Heroes, The Aegean before the Greeks*, Library of the Early Civilisations, London 1967.

6. Δ. Ρ. Θεοχάρη, Ἡ αὐγὴ τῆς θεσσαλικῆς Προϊστορίας, Βόλος 1967.

Μακεδονία, διαπιστώνει ὅτι διακοσμητικά συστήματα με βάση τὸ μαϊάνδρο καὶ τὴ σπείρα παρουσιάζονται ἀπὸ τὴν πρωιμώτατη προκεραμεικὴ περίοδο σ' ὅλο τὸ ὡρὸ ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ ὡς τὴ Θεσσαλία, Μακεδονία, Βουλγαρία, Σερβία κλπ., καὶ ὡς τὴν Οὐγγαρία καὶ τὴ Ρουμανία, μάλιστα στὶς σφραγίδες πρῶτα. Ἔτσι συνεχίζεται ἡ περιπέτεια τῶν Wanderungen τῆς Bandkeramik καὶ τὸ πρόβλημα μένει μᾶλλον ἀνοιχτό¹. — Σὲ μελέτῃ γιὰ τίς πηγὰς τοῦ ὀψιανοῦ στὴν περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου² περιλαμβάνεται καὶ ἡ Μακεδονία, εἰδικώτερα ἡ Νέα Νικομήδεια, τῆς ὁποίας πηγὴ τοῦ ὀψιανοῦ εἶναι, λέει, ἡ Μῆλος. — Ὁ Fritz Schachermeyr σὲ συνοπτικὴ μελέτῃ του γιὰ τὴ Νεολιθικὴ Ἑποχὴ τοῦ Αἰγαίου³ προσέχει ἰδιαίτερα τὴ Μακεδονία, ἐνῶ ὁ Harald Hauptmann ἀφιέρωσε εἰδικὴ μελέτῃ στὴ Νεολιθικὴ Ἑποχὴ τῆς Μακεδονίας⁴. — Κατεβαίνοντας πρὸς τίς ὕστερες φάσεις τῆς Νεολιθικῆς καὶ πρὸς τὴν Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ἔχουμε ἐπίσης ἐνδιαφέρουσες μελέτες γενικώτερες καὶ εἰδικώτερες. Ἡ μελέτῃ τοῦ Borislav Jovanović γιὰ τὴ χρονολογία τῆς Χαλκολιθικῆς περιόδου στὴ Γιουγκοσλαβία⁵ ἐνδιαφέρει καὶ τὴ μελέτῃ τῆς Μακεδονίας. Σταθερὸς φίλος τῆς Μακεδονίας ὁ D. H. French, δημοσίευσε μελέτῃ, ποὺ ἀναφέρεται σὲ προβλήματα τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς καὶ τῆς Ἑποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴ Μακεδονία⁶. Ἀλλὴ χρήσιμη ἐργασία του, γιὰ τὴν ὁποία τοῦ εἴμεθα εὐγνώμονες, κυκλοφόρησε σὲ περιορισμένο ἀριθμὸ δακτυλογραφημένων ἀντιτύπων⁷ καὶ εἶναι προσιτὴ στὶς βιβλιοθηκὲς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου καὶ τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης. — Σὲ γενικώτερο βιβλίο γιὰ τὰ ἀγγεῖα τῆς Χαλκῆς Ἑποχῆς Ἑλλάδος παραλέγονται κάπως τὰ μυκηναϊκά εὐρήματα τῆς Μακεδονίας, ὅπως καὶ τὰ περὶ δωρικῆς καταστροφῆς, χωρὶς τεκμηρίωση⁸. — Τὰ μυκηναϊκά εὐρήματα τῆς Μακεδονίας καταχωρίζει ὁ Hope Simpson σὲ γενικώτερο Γεωγραφικὸ Λεξικὸ καὶ Ἀτλαντα γιὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς τόπους⁹, παραπέμποντας κυρίως στὸν W. A. Heur-

1. V. I. Milošević, Zur Frage der Herkunft des Mäanders und der Spirale bei der Bandkeramik Mitteleuropas, Jahrbuch RGZM 11, 1964, σ. 57 κ.έ.

2. C. Renfrew, J. R. Cann καὶ J. E. Dixon, Obsidian in the Aegean, BSA 60, 1965, σ. 225 κ.έ.

3. Fritz Schachermeyr, Das ägäische Neolithikum, Lund 1964. Πρβ. RA 67, 1965, σ. 470 κ.έ. (H. Gallet de Santerre).

4. H. Hauptmann, Zum Neolithikum in Macedonien, Istanbul Mitteilungen 17, 1967, σ. 1 κ.έ.

5. B. Jovanović, Le group culturel de Baden-Kostolac et la chronologie de l'énéolithique en Yougoslavie, Starinar, N.S., 15-16, 1964-65, γαλλικὴ περίληψη, σ. 19 κ.έ.

6. D. H. French, Some Problems in Macedonian Prehistory, BS 7, 1966, σ. 103 κ.έ.

7. D. H. French, Index of Prehistoric Sites in Central Macedonia and Catalogue of Sherd Material in the University of Thessaloniki, Athens, Ἰούλιος 1967.

8. A. D. La Cey, Greek Pottery in the Bronze Age, London 1967, σ. 157 καὶ 285.

9. R. Hope Simpson, A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites, Institute of Clas-

they¹ καὶ τὸν Φ. Μ. Πέτσα². — Σὲ γενικώτερη σύνοψη τῶν προϊστορικῶν ἐρευνῶν περιλαμβάνει καὶ τὴ Μακεδονία ὁ Fritz Schachermeyr³. — Κατὰ τὴν Πρώιμη Ἑποχὴ τοῦ Σιδήρου ὁ Jan Bouzek διαπιστώνει βόρεια στοιχεῖα στὴν Ἑλλάδα, σὲ χάλκινα πουλάκια⁴, σὲ πήλινες «πιξίδες» γεωμετρικῆς καὶ σὲ ὅμοια χάλκινα μικροτεχνήματα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴ θέση Τσαουστίτσα τοῦ Νομοῦ Κιλκίς (κοντὰ στὰ Σουλτογιαννίκα) καὶ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Παντελεήμονα (Πάτελι) τοῦ Νομοῦ Φλωρίνης⁵. — Ὁ Anthony Snodgrass στὸ βιβλίο του γιὰ τὰ ἀμυντικὰ καὶ ἐπιθετικὰ ὄπλα τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Χαλκῆς Ἑποχῆς ὡς τὸ 600 π.Χ.⁶, περιέλαβε καὶ τὰ εὐρήματα τῆς Μακεδονίας⁷, μάλιστα τῆς Βεργίνας⁸. Ἴδὲ καὶ κατωτ. ἀριθ. 20. — Στὴ σχέση τῶν Φρυγῶν τῆς Μ. Ἀσίας μὲ τοὺς Βρύγες τῆς Μακεδονίας (ιδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 2) ἀναφέρεται μιὰ ἀπὸ τὶς μελέτες τοῦ K. Bittel, ποὺ εἶχαν δημοσιευθῇ τὸ 1942 σ' ἓνα τόμο καὶ τώρα ἐπανεκδόθηκαν⁹. Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν Φρυγῶν τῆς Μ. Ἀσίας ἀντιμετωπίζει καὶ μιὰ μελέτη τῆς Machteld Mellling¹⁰, ποὺ συνεργάζεται μὲ τὸν καθηγητὴ Rodney Young στὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Γορδίου. Κατὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐκδόχῃ, κυρίως κατὰ τὸν Ἡρόδοτο (7, 73) καὶ τὸ Στράβωνα (7, 295), οἱ Φρύγες ὠρμήθηκαν ἀπὸ τὴ Μακεδονία, ὅπου εἶχαν τὸ ὄνομα Βρύγες. — Ὁ Vladislav Popović συζητεῖ πάλι τὸ παλιὸ καὶ πολυσυζητημένο θέμα τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε¹¹. Βλέπει περισσότερο αἰγυπτιακὰ-μινωϊκὰ στοιχεῖα θρησκείας παρὰ μυκηναϊκὰ (στὶς Μυκῆνες ἦταν, λέει, μόνον περαστικά). Τονίζει ὀρθὰ τὴ σημασία τῆς «Ἐγνα-

sical Studies, University of London, Bulletin Supplement No. 16, 1965, σ. 172 κ.έ. καὶ εἰκ. 2.

1. W. A. Heurtley, Prehistoric Macedonia, Cambridge 1939.

2. AE 1953-1954, B', σ. 113 κ.έ.

3. F. Schachermeyr, Anzeiger für der Altertumswissenschaft, 19, 1966, σ. 1 κ.έ.

4. Eirene 6, 1967, σ. 115 κ.έ., σποράδην.

5. J. Bouzek, Zu einigen nördlichen Elementen in der frühgriechischen Tonware, Acta Universitatis Carolinae, Graecolatina Pragensia, 3, 1966, σ. 65 κ.έ., εἰκ. 2.

6. A. Snodgrass, Early Greek Armour and Weapons from the End of the Bronze Age to 600 B.C., Edinburgh 1964. Πρβ. βιβλιοκρισία AJA 70, 1966, σ. 76 κ.έ. (Ann Konrad Kundschen).

7. A. Snodgrass, ἑ.ά., σ. 20, 34, 203, 211 κ.έ. καὶ 234.

8. A. Snodgrass, ἑ.ά., σ. 38 κ.έ., 45 κ.έ., 94, 103, 118, 123 καὶ 212.

9. Kurt Bittel, Kleinasiatische Studien, Amsterdam 1967 (ἐπανεκδόση), σποράδην, κυρίως σ. 66 κ.έ.

10. M. J. Mellling, Mita, Mushki and Phrygians, Anadolu Arastirmalari 2, 1-2, 1965, σ. 317 κ.έ. Πρβ. R. D. Barnett, Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age, CAH II, XXX (ἀνάτυπο, Cambridge 1967).

11. V. I. Popović, Sur l'origine des objets grecs archaïques de la necropole de Trebeniste et le problème des masques d'or, Starinar, N.S., 15-16, 1964-65, γαλλικὴ περίληψη, σ. 30. Πρβ. προηγούμενο ἄρθρο του, Archaeologia Jugoslavica 5-6, 1964-1965, σ. 33 κ.έ. Σχετικὰ αὐτ., σ. 73 κ.έ.

τίας» ὁδοῦ καὶ στοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Ἐφερνε σ' ἐπαφὴ διὰ ξηρᾶς τὶς ἀποικίαις τῶν ἐκάστοτε θαλασσοκρατῶρων ἀπὸ τῆ μιᾶ καὶ τὴν ἄλλῃ μεριά τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου (ὁ Ρορονιὲς τὸ ὀρίζει σχηματικά: Ἐπίδαμνος - Ὀλυνθος). Σήμερα, μὲ τὴν παρεμβολὴ τῆς Ἀλβανίας, ξεχνοῦμε τὴ σημασία αὐτῆς τῆς ὁδοῦ γιὰ ὅλες τὶς περιόδους, προϊστορικές καὶ ἱστορικές.

5. Το πο γ ρ α φ ί α. Μᾶς διέφυγε ἀπὸ τὰ προηγούμενα Χρονικά 1951 - 65 ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὴν τοπογραφία τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου μελέτῃ τοῦ John A. Alexander¹.— Οἱ ἐρευνῆται τῆς Βορείου Ἑλλάδος θὰ χαροῦν τὴν ἀνατύπωση (ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1835) τῶν «ταξιδιῶν» τοῦ W. M. Leake².— Κάποιο ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τὴν τοπογραφία παρουσιάζει μελέτῃ τοῦ Otto Markl³ γιὰ τὴ μορφὴ κατὰ τὴ φραγκοκρατίαν ὀνομάτων, ὅπως π.χ. τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βεροίας, τῆς Ἑδέσσης κλπ.

6. Ἰ σ τ ο ρ ί α. Στὰ Χρονικά 1951 - 65 μπορούσε νὰ εἶχαν καταχωρισθῇ δυὸ σλαβόγλωσσες Ἱστορίες τῆς Ἀρχαίας Μακεδονίας, μιὰ ρωσικὴ⁴ καὶ μιὰ βουλγαρικὴ⁵.— Μερικὲς ἐπανεκδόσεις καὶ μεταφράσεις εἶναι ἀξιοσημείωτες γιὰ τὸ κακὸ, πού, μαζὶ μὲ τὸ καλὸ, μπορεῖ νὰ κάνουν. Ἡ δίτομη Ἱστορία τοῦ Ernst Kornemann ἔγινε ἕνας τόμος σὲ μεταθανάτια ἔκδοσις⁶. Ξαναπαρουσιάζονται ἔτσι σκουριασμένες συζητήσεις γιὰ τὴν ἐθνικότητα τῶν Μακεδόνων καὶ τὸν «ἐξέλληνισμό» τους (σ. 62 κ.έ.). Ἀγγλικὴ μετάφρασις τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος τοῦ Jean Hatzfeld (τῆς ἀναθεωρημένης ἀπὸ τὸν Andrée Aymard, πὺν πέθανε τὸ 1964) δημοσιεύθηκε μὲ μικρὴ εἰσαγωγὴ τοῦ D. J. Mosley⁷. Ὁ Φίλιππος Ε' τοῦ F. W. Walbank εὐπρόσδεκτος ξαναβγῆκε, ὕστερα ἀπὸ 27 χρόνια, μὲ νέο πρόλογο κλπ⁸. Ἐνδιαφέρουσες

1. J. A. Alexander, Thucydides and the Expedition of Callias against Potidaea, 432 B.C., AJP 83, 1962, σ. 265 κ.έ.

2. W. M. Leake, Travels in Northern Greece, I - IV, Amsterdam 1967.

3. O. Markl, Ortsnamen Griechenlands in «frankischer» Zeit, Graz - Köln 1966.

4. A. S. Chomay, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας (ρωσικά), Kazan, τόμος 1, 1960, τόμος 2, 1963. Βιβλιοκρισίαι A. Fol, Istoriceski pregled 18, 1962, 5, σ. 93 κ.έ. (βουλγαρικά), F. Papazoglou, Ziva antica 11, 1962, σ. 441 κ.έ. (σερβικά), N. N. Picous, Questions de l'histoire, I, 1964, σ. 157 κ.έ.

5. A. Fol, Ἡ σύστασις καὶ ἡ ἐξέλιξις τοῦ μακεδονικοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ 6ου-2ου αἰ. π.Χ. (βουλγαρικά), Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας, 57, 1963-64.

6. E. Kornemann, Weltgeschichte des Mittelmeerraumes von Philipp II von Makedonien bis Muhammed, München 1967.

7. J. Hatzfeld, History of Ancient Greece, London 1966.

8. F. W. Walbank, Philip V of Macedon, London 1967. Πρβ. Gnomon 40, 1968, σ. 314 κ.έ. (Stewart Irvin Oost).

παρατηρήσεις του Α. Momigliano για την πρώτη εμφάνιση, κατά το 18ο αιώνα, του ενδιαφέροντος για την ιστορία της 'Αρχαίας 'Ελλάδος (ιδιαιτέρως του Φιλίππου Β'), είναι τώρα προσιτές σ' ένα τόμο με μικρές μελέτες του. 'Ο Α. Momigliano στὸν ἐναρκτήριο λόγο του στὸ University College τοῦ Λονδίνου τὸ 1952, εἶχε πῆ, πὼς τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱστορία στοὺς νεότερους χρόνους ἄρχισε ἀπὸ μιὰ συζήτηση γιὰ τὴν παρακμὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου τὸν 4ο αἰ. π.Χ. Καὶ τότε ἰδανικὲς μορφὲς ὑψώθηκαν στὴν Εὐρώπῃ ὁ Φίλιππος καὶ ὁ 'Αλέξανδρος¹. — 'Απὸ τὶς ἱστορικὲς μελέτες τῆς διετίας 1966-1967 λίγες ἀναφέρονται στοὺς χρόνους πρὸ τοῦ Φιλίππου, οἱ περισσότερες στοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους. 'Ο Η. Kleinknecht μεταφράζει στὰ γερμανικὰ καὶ πραγματεύεται τὸ μῦθο τῶν Μακεδόνων ('Ηροδ. 8,137-138)². Στὴν πρώτη ἱστορία τῆς Μακεδονίας, κυρίως τῆς Παιονίας, ὅπως μᾶς τὴν παρουσιάζει ὁ 'Ηρόδοτος (5,1-28) ἀναφέρεται καὶ ἄρθρο τοῦ Ernest Will³. — Στὴ δίτομη βελγικὴ ἔκδοσι, ποὺ πιάνει τὸν ἐλληνικὸ πολιτισμὸ ἀπὸ τὶς ρίζες του καὶ φθάνει ὡς τὶς μέρες μας, ἔχει καὶ ἡ Μακεδονία τὸ μέρος της. Κυκλοφόρησε ὁ πρῶτος τόμος τὸ 1967⁴, ὁ δεῦτερος κυκλοφορεῖ τὸ 1969 (πρβ. καὶ κατωτ. ἀριθ. 42). — Εἰδικώτερα, στὶς ἀποικίες τῶν μακεδονικῶν παραλίων ἀναφέρονται τὸ ὅραϊο βιβλίο τοῦ John Graham γιὰ τὶς σχέσεις μητροπόλεως καὶ ἀποικιῶν, μὲ εἰδικὸ παράρτημα γιὰ τοὺς πολίτες τῆς 'Αμφιπόλεως⁵, καὶ διάλεξι τοῦ Ν.Μ. Κοντολέοντος γιὰ τὴν ἀποικιακὴ ἐξάπλωσι τῆς Εὐβοίας⁶. — 'Απὸ τὶς ἐργασίες «ἐπὶ τῶν πηγῶν» τῆς 'Ιστορίας ἀξιωμακτικῶν εἶναι ἄρθρα τοῦ J. R. Ellis, ποὺ χρονολογεῖ τὸν πρῶτο Φιλίππικὸ τοῦ Δημοσθένη κατὰ τὸν 'Ιανουάριο τοῦ 350 π.Χ. τὸ ἐνωρίτερο⁷, τοῦ W. Robert Connor γιὰ τὰ Φιλίππικὰ τοῦ Θεοπόμπου τοῦ Χίου⁸, τοῦ Christopher Ehrhardt, ποὺ ἀρνεῖται ὅτι ὁ Φίλιππος ἐπενέβη στὴ Θεσσαλία κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του (Διοδ. 16,14,1-2) καὶ

1. Arnaldo Momigliano, *Studies in Historiography*, London 1966, σ. 58.

2. H. Kleinknecht, *Herodot und die makedonische Urgeschichte*, *Hermes* 94, 1966, σ. 134 κ.έ.

3. E. Will, *Hérodote et la jeune péonienne*, *REG* 80, 1967, σ. 176 κ.έ.

4. Ch. Delvoye - G. Roux κ.ά., *La civilisation grecque de l'antiquité à nos jours*, I, Bruxelles 1967.

5. A. J. Graham, *Colony and Mother City in Ancient Greece*, Manchester 1964, πρβ. *The Classical Journal* 60, 1964-65, σ. 374 (D. W. Bradeen), *JHS* 86, 1966, σ. 243 κ.έ. (L. H. Jeffery), *Class. Phil.* 61, 1966, σ. 121 κ.έ. (Stewart Irvin Oost). 'Ιδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 205.

6. 'Αρχαίων Εὐβοϊκῶν Μελετῶν 13, 1966, σ. 20 (Εὐβοία παρὰ τὴν 'Εδεσσαν, Στρ. 10, 449), σ. 27 κ.έ. (Χαλκιδική).

7. J. R. Ellis, *The Date of Demosthenes' First Philippic*, *REG* 78, 1966, σ. 636 κ.έ.

8. W. Robert Connor, *History without Heroes: Theopompus' Treatment of Philip of Macedon*, *Greek-Roman and Byzantine Studies* 8, 1967, σ. 133 κ.έ.

δὲν δέχεται τὴ διόρθωση ἀπὸ Πα γ ἄ ς σὲ Πα γ α σ ἄ ς (Διοδ. 16,31, 6)¹, καὶ τοῦ E. Badian γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν «Ὑπομνημάτων», τὰ ὁποῖα ἄφησε κατὰ τὸ θάνατό του ὁ Μ. Ἀλέξανδρος καὶ ἀναφέρονται καὶ στὴ μητροπολιτικὴ Μακεδονία². Σπουδαιότερη εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ F. W. Walbank στὸν Πολύβιο. Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ βιβλίου του κυκλοφόρησε τὸ 1957, ὁ δεῦτερος τὸ 1967³. Παρὰ τὴν ἀρχικὴ πρόβλεψη θὰ ὑπάρξῃ καὶ τρίτος τόμος γιὰ τὰ βιβλία XX-XXXIX τοῦ Πολυβίου. Ὁ δεῦτερος τόμος, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, περιλαμβάνει τὰ βιβλία VII-XVIII. Ὁ F. W. Walbank ἀναφέρεται καὶ στοὺς ἀρχαίους καὶ στοὺς νεώτερους συγγραφεῖς κατὰ τὴ συζήτησι τῶν ἱστορικῶν καὶ ἱστοριογραφικῶν προβλημάτων τῶν δύο πρώτων πολέμων τῶν Ρωμαίων κατὰ τῆς Μακεδονίας. Ματαίως ὁμως θὰ ζητήσῃ ὁ ἀναγνώστης ἐνημέρωσι στὰ νεώτερα ἀρχαιολογικὰ δεδομένα τῆς Μακεδονίας. Γιὰ τὴν Πέλλα π.χ. μένει μὲ τίς παραπομπὰς τοῦ πρώτου τόμου στὸν Leake (σ. 521), μολονότι ὁ συγγραφεὺς εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ πῇ τὰ νεώτερα στὸ δεῦτερο τόμο (σ. 12), ὅπου (σ. 164) μιλάει γιὰ τὴ θέσι π.χ. τῆς Ὀλύνθου καὶ πηγὴ τοῦ ἐδῶ εἶναι ὁ (προπολεμικὸς) D. M. Robinson. — Ὁ Δημ. Κανατσούλης συνεχίζει τὸ ἔργο του στὴν ἱστορίαν καὶ προσωπογραφίαν τῆς Μακεδονίας. Κυκλοφόρησε τὸ 1967 ἀνάτυπο συμπληρώματος τῆς Προσωπογραφίας του, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸν ἑβδόμο τόμο τῶν Μακεδονικῶν⁴. Περιλαμβάνονται 290 νέα πρόσωπα (ὑπ' ἀριθ. 1523-1812), Προσθῆκαι καὶ Διορθώσεις στὴ Μακεδονικὴ Προσωπογραφία τοῦ 1955. Βέβαια καὶ ἡ παλαιὰ καὶ ἡ νέα Προσωπογραφία ἔχουν ἀναπόφευκτα τὴν ἀνάγκη καὶ νέων προσθηκῶν καὶ διορθώσεων, ὅπως συμβαίνει πάντοτε μὲ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ δημοσιεύματα. Στὸ νέο δημοσίευμα π.χ. ἡ διγλωσσι ἐπιγραφὴ, ὅπου ἀναφέρεται ὁ ὑπ' ἀριθ. 1527 Athenodorus Leontus, λέγεται ὡς ἀδημοσίευτη, ἀλλὰ εἶναι δημοσιευμένη⁵. Οἱ ἀριθμοὶ 1630 καὶ 1647 πάλι θέλουν ἀπαραίτητα παραπομπὴ στὴ νέα δημοσίευσιν τῶν κομματιῶν, γιατί ἔτσι κερδίζεται καὶ γιὰ τὸ πρῶτο κομμάτι χρονολογία μὲ τοὺς δύο τρόπους, ἀκριακὴ καὶ μακεδονικὴ⁶. Ἐν τῷ μεταξὺ δημοσιεύθηκαν βιβλιοκρισίαι γιὰ μελέτες τοῦ Δ. Κανατσούλη, ποὺ ἀναφέραμε στὰ Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 7. Ὁ Jürgen

1. C. Ehrhardt, Two Notes on Philip of Macedon's First Interventions in Thessaly, *The Classical Quarterly* 17, 1967, σ. 296 κ.έ.

2. E. Badian, A King's Notebooks, *Harvard Class. Studies*, 72, 1967, σ. 183 κ.έ.

3. F. W. Walbank, A Historical Commentary on Polybius, II, *Commentary on Books VII-XVIII*, Oxford 1967.

4. Δ. Κανατσούλης, Μακεδονικὴ Προσωπογραφία (ἀπὸ τοῦ 148 π.Χ. μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου), Συμπλήρωμα, Θεσσαλονικὴ 1967 (Μακεδονικά 7, 1966-67, σ. 158-199).

5. *Idē* BS 4, 1963, σ. 166 καὶ πίν. IX, 1.

6. BCH 81, 1957, σ. 387 κ.έ.

Deininger¹ κρίνοντας την Ίστορία της Μακεδονίας του ζητάει περισσότερες αποδείξεις περί της ελληνικότητας των Μακεδόνων! Ἀλλὰ τὸ βιβλίο τοῦ Δ. Κανατσούλη, ἑλληνικὰ γραμμένο, προορίζεται κυρίως γιὰ τοὺς Ἑλληνας καὶ αὐτοὶ ἔχουν μάθει στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο τὰ ἀπλὰ πράγματα. Ἡ ἐπανάληψη προκαλεῖ ἀηδία. Ὁ J. Deininger ἐξ ἄλλου θὰ ἤθελε, λέει, παραπομπή καὶ στὴ δίτομη ρωσικὴ Ίστορία τῆς Ἀρχαίας Μακεδονίας τοῦ Α. S. Šofman, ἡ ὁποία «σημειώτεον» εἶναι γραμμένη «κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ Μαρξισμού». Ἀλλ' ἂφοῦ Γερμανοὶ μπορεῖ νὰ εἶναι καθυστερημένοι στὴν ἐνημέρωσή τους, τί παραπομπή νὰ γίνη πίσω ἀπὸ τὸ παραπέτασμα, ὅπου τὸ πρῶτο βιβλίο γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ βασικό, ἡ μακεδονικὴ γῆ καὶ τὰ μνημεῖα της, εἶναι τελείως ἄγνωστα; Ὁ J. Deininger, τέλος, παραπονεῖται, γιατί ὁ Δ. Κανατσούλης ἀναφέρει μόνο μιὰ φορὰ τὸ Δημοσθένη. *Vae victis!* Δίκαιος ὁ P. Lénêque καὶ πῶς ἐνημερωμένος κρίνει τὸ: Ἡ Μακεδονία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρχελάου². Ὁ ἴδιος P. Lénêque στὸ βιβλίο του, ποὺ ἀναφέραμε (ιδέ. ἄνωτ. ἀριθ. 4) τονίζει τὴ σημασία βασιλέων, ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος Α', ὁ Περδίκκας Β' καὶ ὁ Ἀρχέλαος (σ. 263), ἐπισημαίνει τὴ σπουδαιότητα τῆς διονυσιακῆς λατρείας στὴ Μακεδονία (σ. 309), ἵστορεῖ τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Φιλίππου καὶ ἐξῆς (σ. 321 κ.έ.) καὶ τώρα, βέβαια, μπορεῖ νὰ γράφῃ: *He (ὁ Φίλιππος) adorned his capital Pella with beautiful buildings.* Κανένας δὲν τὰ εἶπε ἔτσι πρὶν ἀπὸ τὸ 1957. — Ὁ Κάσσανδρος ἔγινε θέμα δύο ἰταλικῶν μελετῶν: μιᾶς μονογραφίας τοῦ M. Fortina καὶ ἐνὸς ἄρθρου τοῦ G. Bendinelli. Ὁ Marcello Fortina στὴν ἐξαντλητικὴ ἱστορικὴ μονογραφία του γιὰ τὸν Κάσσανδρο³, δίνει ἄλλη μιὰ ἀπόδειξη πὼς οἱ ἱστορικοὶ δὲν διαβάζουν τοὺς ἀρχαιολόγους (συχνὰ συμβαίνει καὶ τὸ ἀντίστροφο) καὶ πὼς οἱ Ἱταλοὶ δὲν διαβάζουν τὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Μιλάει π.χ. γιὰ τὴν ἱδρυση τῆς Ποτιδαίας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης χωρὶς καμιὰ ἀναφορὰ στὶς νεώτερες ἐρευνες⁴. Ὁ G. Bendinelli ἐξ ἄλλου γράφει γιὰ τὸν Κάσσανδρο, ὅπως παρουσιάζεται στὸ Βίο τοῦ M. Ἀλεξάνδρου, τοῦ Πλουτάρχου⁵. — Ἄρθρο τοῦ G. Daux γιὰ τοὺς θεωροδόκους ἐνδιαφέρει καὶ τὴν Ίστορία τῆς Μακεδονίας⁶. — Πλάγιο φῶς στὴν Ίστορία τῶν Μακεδόνων ἔρχεται ἀπὸ μελέτες στὴν Ίστορία γειτονικῶν χωρῶν, ὅπως π.χ. ἀπὸ τὰ

1. Gnomon 37, 1965, σ. 631 κ.έ.

2. REA 68, 1966, σ. 169 κ.έ.

3. M. Fortina, Cassandro, Re di Macedonia, Torino 1965, πρβ. Rivista di Studi Classici, 13, 1965, σ. 121 κ.έ. (V. D'Agostino), Rivista di Filologia Classica, N.S., 94, 1966, σ. 491 κ.έ. (Maria Teresa Mani Piraino), Gnomon 38, 1966, σ. 306, (Gerhard Wirth).

4. M. Fortina, ἑ.ἀ., σ. 40 κ.έ. Πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 19, 20, 22 καὶ 83.

5. G. Bendinelli, Cassandro di Macedonia nella Vita plutarchea di Alessandro Magno, Rivista di Filologia Classica, N.S., 93, 1965, σ. 150 κ.έ.

6. G. Daux, Théores et théorodokes, REG 80, 1967, σ. 292 κ.έ.

κεφάλαια, πού αναφέρονται στο βασίλειο τῶν Μακεδόνων, ἐνὸς νέου βιβλίου τοῦ Arnold Toynbee¹. Ὁ Ἰωάννης Α. Βάρτσος ἐξετάζει τὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Πύρρου στὴ Μακεδονία ὥσπου τὸν ἔκλεισε ὁ Λυσίμαχος στὴν Ἔδεσσα καὶ τὸν ἀνάγκασε νὰ ἐπανεέλθῃ στὴν Ἡπειρο². Μέρος μακεδονικῆς ἱστορίας βλέπει μὲ ἐνδιαφέρον ὁ ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Κ. Ὁρλάνδου γιὰ τὴν Ἀλίφειρα³. Ὁ Ἑμμ. Ἰ. Μικρογιαννάκης, τέλος, ἐξετάζει ἓνα ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον θέμα : τὴν Κρήτη κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, συνεπῶς καὶ τὶς σχέσεις της πρὸς τὴ Μακεδονία⁴. — Προβλήματα διοικήσεως καὶ πολιτικῆς τῶν Μακεδόνων στὴν ἄλλη Ἑλλάδα ἀναπτύσσει σὲ ἄρθρο τοῦ ὁ Karl-Wilhelm Welwei⁵. — Στὴ σύγκρουση τῶν Μακεδόνων μὲ τοὺς Ρωμαίους καὶ στὴν κατάστασι τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση ἀναφέρονται μιὰ σειρὰ μελετῶν. Ἑρμηνεῖα τῆς πρώιμης δραστηριότητος τῶν Ρωμαίων ἀφ' ἐνὸς καὶ τῆς ἀντιδράσεως τῶν Μακεδόνων ἀφ' ἐτέρου, στὶς ἐνδιάμεσες χώρες πρὸς Ἀνατολὰς τῆς Ἀδριατικῆς, ἐπιχειρεῖ ὁ Harry J. Dell σ' ἓνα ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ⁶. Οἱ μελέτες τοῦ E. Badian στὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἱστορία κρίνονται σὲ μιὰ σειρὰ βιβλιοκρισιέων⁷. — Τὴν κατάστασι τῆς Μακεδονίας κατὰ τὰ ἔτη 57-55 π.Χ. καὶ τὴ δράσι τοῦ ἀνθυπάτου Α. Καλπουρνίου Πείσωνος περιγράφει σὲ ἄρθρο τοῦ ὁ Θεόδωρος Χ. Σαρικάκης⁸. — Ὁ G. W. Bowersock στὸ βιβλίο του γιὰ τὸν Αὐγουστο καὶ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον⁹, ἀναφέρεται καὶ στὴ Μακεδονία¹⁰, ἰδιαίτερα στὸ κοινὸ τῶν Μακεδόνων μὲ ἔδρα τὴ Βέροια¹¹. Ἰδὲ καὶ κατωτ. ἀριθ. 7 καὶ 8.

1. A. J. Toynbee, Hannibal's Legacy κλπ., I, Rome and her Neighbours before Hannibal's Entry, κυρίως σ. 64 κ.έ., II, Rome and her Neighbours after Hannibal's Exit, σποράδην.

2. Ι. Α. Βάρτσος, Ἀκμὴ τοῦ Πύρρου καὶ ἐπέμβασις αὐτοῦ εἰς τὴν Μακεδονίαν, Ἀθηνᾶ 67, 1963-64, σ. 87 κ.έ.

3. Α. Κ. Ὁρλάνδου, Ἡ ἀρκαδικὴ Ἀλίφειρα καὶ τὰ μνημεῖα της, Ἀθῆναι 1967 - 68, σποράδην.

4. Ἑμμ. Ἰ. Μικρογιαννάκης, Ἡ Κρήτη κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους κλπ., Ἀθῆναι 1967.

5. Κ. - W. Welwei, Das makedonische Herrschaftssystem in Griechenland und die Politik des Antigonos Doson, Rhein. Museum 110, 1967, σ. 306 κ.έ.

6. H. J. Dell, Antigonos III and Rome, Class. Phil. 62, 1967, σ. 94 κ.έ.

7. JRS 55, 1965, σ. 229 κ.έ. (J.P.V. D. Baldson), The Classical Review 15, 1965, σ. 83 κ.έ. (A.H. McDonald), Archaeology 18, 1965, σ. 244 κ.έ. (J.A.O. Larsen).

8. Θ. Χ. Σαρικάκης, Ἡ ἐν Μακεδονίᾳ δράσις τοῦ Πείσωνος, Πλάτων 18, 1966, σ. 317 κ.έ.

9. G. W. Bowersock, Augustus and the Greek World, Oxford 1965.

10. G. W. Bowersock, ἑ.ἀ., σ. 58 κ.έ., 108 καὶ 152 κ.έ.

11. G. W. Bowersock, ἑ.ἀ., σ. 97 κ.έ.

7. Μέγας Ἀλέξανδρος (Ἱστορία). Ἡ προσωπικότητα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἶναι πάντοτε στὴν πρώτη σειρὰ τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν φιολόγων καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς Τέχνης. Ἀδύνατο νὰ εἶναι ἐξαντλητικό τὸ Χρονικό μας στὸ κεφάλαιο αὐτό. — Πρῶτα μερικὲς ἐπανεκδόσεις καὶ μεταφράσεις: Ἡ αἰώνια Ἱστορία τοῦ J. G. Droysen διαβάζεται ἀκόμη, τώρα σὲ νέα ἐκδοσὴ μὲ πρόλογο τοῦ E. Boehringer κλπ¹, ἐνῶ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος τοῦ Ulrich Wilken βγῆκε σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκδοσὴ στὰ γερμανικά τὸ 1931, τώρα μὲ Πρόλογο, Εἰσαγωγὴ στὶς σπουδὲς γιὰ τὸ Μ. Ἀλέξανδρο, Σημειώσεις καὶ Βιβλιογραφία ἀπὸ τὸν Eugene N. Borza, καθηγητὴ τῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πολιτείας τῆς Πεννσυλβανίας². Νέα ἐκδοσὴ ἔχουμε ἐπίσης τοῦ βιβλίου τοῦ A. F. Savill³. Σὲ ἀμφισβητούμενα θέματα σχετικὰ μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀναφέρονται 16 ἄρθρα διὰσπαρτα δώδεκα εἰδικῶν, τὰ ὁποῖα συγκέντρωσε ὁ G. T. Griffith σ' ἓνα τόμο⁴. — Σὲ ἐπίμαχο θέμα ἀναφέρεται καὶ τὸ βιβλίο τοῦ H. C. Baldry⁵. Τὸ θέμα τὸ συζητήσαν παλαιότερα οἱ καθηγηταὶ Turn, Badian κλπ. καὶ ἀκόμα θὰ συζητεῖται. — Τὸ 2ο τεῦχος τοῦ 1965 τοῦ περιοδικοῦ (τῆς ἀγγλικῆς Classical Association) Greece and Rome εἶναι ἀφιερωμένο στὴν προσωπικότητα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἐνα κεφάλι τοῦ νεαροῦ Ἀλεξάνδρου ὡς frontispiece καὶ μιὰ εἰσαγωγὴ τοῦ J. V. Muir προηγοῦνται καὶ ἀκολουθοῦν ἐννέα κεφάλαια, γιὰ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Ἀλεξάνδρου (J. R. Hamilton τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Otago τῆς Νέας Ζηλανδίας), γιὰ τὸ μακεδονικὸ «background» (G. T. Griffith τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge), γιὰ τὶς στρατηγικὰς ἱκανότητες τοῦ Ἀλεξάνδρου (A. R. Burn, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γλασκώβης), γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο στὶς Ἰνδίες (A. K. Narain τοῦ Banaras Bindu University τῶν Ἰνδιῶν), γιὰ τὴ διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας (E. Badian τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Leeds), γιὰ τὰ πορτραῖτα τοῦ Ἀλεξάνδρου (M. Bieber, τοῦ Πανεπιστημίου Columbia τῶν ΗΠΑ), γιὰ τὴν Ἀθήνα στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου (F. Mitchel τοῦ University of Missouri τῶν ΗΠΑ), γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (P. A. Brunt τοῦ Κολλεγίου Oriel τῆς Ὁξφόρδης) καὶ γιὰ τὰ ἱστορικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Ἀλεξάνδρου (C. Bradford Welles τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Yale τῶν ΗΠΑ). Τὸ τεῦχος συνοδεύεται ἀπὸ χάρτη τῆς ἐκστρατείας

1. J. G. Droysen, Geschichte Alexanders des Grossen, Πρόλογος E. Boehringer, Ἐπιμέλεια καὶ Ἐπίλογος G. Rensing, Düsseldorf 1966.

2. Ulrich Wilken, Alexander the Great, transl. by G. C. Richards, W. W., Norton, New York 1967.

3. A. F. Savill, Alexander the Great and his Time, New York 1966.

4. G. T. Griffith, Alexander the Great, The Main Problems, Cambridge 1966. Πρβ. βιβλιοκρισία τοῦ A. R. Burn, JHS 17, 1967, σ. 175 κ.ε.

5. H. C. Baldry, The Unity of Mankind in Greek Thought, Cambridge 1965. Πρβ. Class. Phil. 62, 1967, σ. 154 κ.ε. (Stuart Irvin Oost), JHS 17, 1967, σ. 169 κ.ε. (A. R. Burn).

τοῦ Ἀλεξάνδρου. — Τοπογραφικά, ἱστορικά καὶ ἄλλα θέματα θίγονται μαζί μὲ τὰ προβλήματα τῆς ὀργανώσεως τοῦ στρατοῦ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ θέμα ἄρθρου τοῦ P. A. Brunt¹. — Σημειώνουμε τέλος δυὸ εἰδικὲς μελέτες² καὶ ἓνα βιβλίο ἀκόμη γενικὸ³ γιὰ τὸν Ἀλεξάνδρου.

8. Μέγας Ἀλέξανδρος (Τέχνη). Ἡ Margaret Bieber⁴ προσπάθησε νὰ ξεχωρίση, ἀνάμεσα στὰ πολυάριθμα πορτραῖτα τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ νεαρὸ βλαστὸ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, τὸν κατακτητὴ τῆς Ἀσίας, τὸ διάδοχο τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, καί, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς τὸ τέλος τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀλεξάνδρου σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη περὶ αὐτοῦ σὲ κάθε ἐποχῇ, μὲ βάση τὰ κείμενα. — Μερικώτερες μελέτες, ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν Ἀλέξανδρο, καταχωρίζονται ἐδῶ μὲ τὴ σειρά, ποὺ δημοσιεύθηκαν. Ἀρθρο τοῦ J. P. Guérin ἀναφέρεται σὲ χαρακτηριστικὰ τῶν πορτραῖτων τοῦ Ἀλεξάνδρου⁵. Ὁ Konrad Kraft ὑποστήριξε πὼς ὁ Ἀλέξανδρος σὲ καμιά περίπτωσι δὲν εἰκονίζεται μὲ κορινθιακὸ κράνος⁶. Ἀλλὰ πρέπει νὰ παραβληθῇ νεώτερη μελέτη τοῦ Henri Metzger⁷. Κεφάλι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ faience δημοσίευσε ὁ Robert A. Lunsingh Scheurleer⁸ καὶ τὸ χρονολογεῖ στὸ δεῦτερο μέρος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ἡ Gisela M. A. Richter χρη-

1. P. A. Brunt, Alexander's Macedonian Cavalry, JHS 83, 1963, σ. 27 κ.έ. Πρβ. R. D. Milns, JHS 86, 1966, σ. 167 κ.έ.

2. G. T. Griffith, Alexander and Antipater in 323 B.C., Proc. ACA 8, 1965, σ. 12 κ.έ., P. Bamm, Alexander oder die Verwandlung der Welt, Zurich 1965.

3. J. W. Snyder, Alexander the Great, New York 1966.

4. M. Bieber, Alexander the Great in Greek and Roman Art, Chicago 1964. «A revised edition of that brilliant essay» κατὰ τὴν G. M. A. Richter, Archaeology 18, 1965, σ. 297. Πρβ. JHS 86, 1966, σ. 292 κ.έ. (R. V. Nichols), REG 79, 1966, σ. 495 κ.έ. (P. Goukowsky). Κρίνοντας τὸ βιβλίο τῆς M. Bieber γιὰ τὰ πορτραῖτα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ὁ Jack Martin Balkar (Class. Journal 60, 1964-65, σ. 330 κ.έ.), δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸν τρόπο, ποὺ ἀντιλαμβάνεται τὴ μεγάλη προσωπικότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ Bieber. Ὁ Ἀλέξανδρος, λέει, ἦταν σάν ἓνας «Oriental Sultan». Καὶ οἱ Μακεδόνες κυβέρνησαν τὴν Περσία ὅπως «the Normans did England». Αὐτὰ θὰ ἦταν ἀνάξια προσοχῆς, ἂν δὲν συνέβαινε νὰ γράφονται ἀπὸ ἀμερικανὸ Πανεπιστημιακὸ διδάσκαλο, στὸ ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ τῆς Classical Association κλπ. Φαίνεται ὅτι ὁ κ. καθηγητὴς δὲν βλέπει διαφορὰς μεγάλες μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, Βορρᾶ καὶ Νότου, οὔτε ἀνάμεσα σὲ κλασσικοὺς χρόνους καὶ περιόδους παρακμῆς. Τάχα αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του σάν «Oriental Dervish»;

5. J. P. Guérin, Leonine brows and the shadow of Pyrgoteles, BABesch. 39, 1964, σ. 129 κ.έ.

6. K. Kraft, Der behelmte Alexander der Grosse, Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte 15, 1965, σ. 7 κ.έ.

7. H. Metzger, À propos des images apuliennes de la bataille d'Alexandre et du conseil de Darius, REG 80, 1967, σ. 308 κ.έ.

8. BABesch. 40, 1965, σ. 80 κ.έ.

σιμοποίησε και δυο πήλινες προτομές του Ἀλεξάνδρου, μακεδονικῆς προελεύσεως, γιὰ νὰ δείξει τὴν ἑλληνιστικὴ προέλευση τοῦ τύπου τῆς προτομῆς¹. Μετάλλιο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ποῦ θυμίζει τὰ μετάλλια τοῦ Aboukir ἔκαμε γνωστὸ ἡ κ. Εἰρήνη Χριστοδουλοπούλου². Γιὰ τὸν τάφο τοῦ Ἀλεξάνδρου γράφει ὁ Achille Adriani³. Τὸν λυσίππειο τύπο τοῦ Ἀλεξάνδρου πραγματεύεται ὁ Erkinger von Schwarzenberg⁴. — Ὁ θησαυρὸς χρυσῶν ἀγγείων, ποῦ βρέθηκε στὸ Παναγκούριστε τῆς Βουλγαρίας, ἀφοῦ θεωρήθηκε πότε «θρακικῆς», πότε «σκυθικῆς» κλπ. τέχνης, τώρα ἀποδίδεται σὲ Πέρσες καλλιτέχνες, ποῦ ἀκολουθοῦσαν τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τὰ δούλεψαν, λέει, κάπου στὴν Περσία ἢ τὴ Μεσοποταμίᾳ κατὰ τὸ 324 ἢ 323 π.Χ. Ἡ παράσταση τοῦ μεγάλου ἀμφορέως ἐρμηνεύεται ὡς ἐπεισόδιο τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου: ὁ Ἀλέξανδρος, μὲ λυσίππεια χαρακτηριστικά, προσβάλλει τὶς Περσικὲς Πύλες συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Κράτερο, τὸ Μελέαγρο, τὸν Κοῖνο καὶ τὸ Φιλῶτα (ποῦ σαλπίζει), ἐνῶ ὁ Ἀμύντας δωροδοκεῖ Πέρση, ποῦ δείχνει στενὸ δρόμο γιὰ τὴν ὑπερκέραση τῶν Περσικῶν Πυλῶν. Ἄλλοι, ἐννοεῖται, ἔχουν ἐρμηνεύσει τὴν παράσταση ἄλλοιως: ὡς ἐπίθεση τῶν «Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις» κλπ. Τὰ πολύτιμα ἀγγεῖα ἔγιναν, λέει, γιὰ τοὺς ὁμαδικοὺς γάμους στὰ Σοῦσα κλπ⁵.

9. Ἑκκαϊκευτικά. Τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας, τὴν προσωπικότητα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου κλπ. διαφωτίζουν καὶ ἐκκαϊκεύουν δημοσιεύματα τοῦ καθηγητοῦ (τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας) Ἀποστόλου Δασκαλάκη. Δὲν τὰ περιλάβαμε στὰ Χρονικὰ 1951-65. Ἀλλὰ τὰ τελευταῖα δημοσιεύματά του προκάλεσαν ἐνδιαφέρον καὶ συζήτηση, ποῦ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἐνημερώσουμε κάπως τὸ Χρονικὸ μας, χωρὶς προσπάθειαν πληρότητος. Τὸν θόρυβο προκάλεσαν κυρίως τὸ βιβλίο γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας, ποῦ κυκλοφόρησε καὶ στ' ἀγγλικά⁶, καὶ τὸ βιβλίο γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο

1. G. M. A. Richter, *The Origin of the Bust Form for Portraits*, Χαριστήριον, Α', 1965, σ. 59 κ.ε.

2. Chron. 1965, σ. 716 κ.ε., εικ. 1-2.

3. A. Adriani, *Repertorio d'arte dell'Egitto greco-romano*, Serie c, 1-2, Palermo 1966, κυρίως σ. 242 κ.ε.

4. Erkinger von Schwarzenberg, *Der lysippische Alexander*, Bonner Jahrbucher 167, 1967, σ. 58 κ.ε.

5. H. E. Del Medico, *À propos du trésor de Panagurište. Un portrait d'Alexandre par Lysippe*, Persica 3, 1967-68, σ. 37 κ.ε.

6. A. B. Δασκαλάκη, Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας κλπ., Ἀθῆναι 1960 = *The Hellenism of the Ancient Macedonians*, Thessaloniki 1965, πρβ. *American Historical Review* 68, 4, 1962, σ. 997 κ.ε. (E. Rexine), *Et. Cl.* 33, 1965, σ. 458 κ.ε. (M. Walbrecq), *REG.* 78, 1965; σ. 364 κ.ε. (P. Lénèque), *REA* 67, 1965, σ. 529 κ.ε. (P. Lénèque), *RE Byz.* 23 1965, σ. 298 κ.ε. (R. Janin), *RH* 236, 1966, σ. 281 κ.ε. (E. Will), *Riv. Fil.*, σειρὰ 3, 94, 1966, σ. 486 κ.ε. (M. T. Manni Piraino), *Mnemosyne*, σειρὰ 4, 19, 1966, σ. 451 κ.ε. (F. J. de Waele),

καὶ τὸν Ἑλληνισμό, ποὺ ἐπίσης κυκλοφόρησε καὶ σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση¹. Ἡ κριτικὴ ἔφθασε σὲ πάθος ἀντεπιστημονικό².

10. Ἀριστοτέλης. Στὶς σχέσεις τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τὴν Πέλλα ἀναφέρεται γενικώτερο ἄρθρο τοῦ Anton-Herman Chroust³.

11. Θρησκεία. Τὴν ἐπιστολὴ τῆς Ὀλυμπιάδος πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο (Ἀθήναιος 14, 659F-660A) σχολιάζει ὁ Ernest A. Fredricksmeier⁴, γιὰ «τὰ ἱερὰ τὰ πατρῷα... καὶ τὰ Ἀργαδιστικά καὶ τὰ Βακχικά, ὅσα τε Ὀλυμπιάς προθύεται...». — Ἄρθρο τοῦ Θ. Γ. Σαρκάκη γιὰ «τὰ Ἀκτια τὰ ἐν Νικοπόλει» ἐνδιαφέρει γενικώτερα τὰ Ἀκτια καὶ τῆς Μακεδονίας, τὰ ὅποια καὶ ἀναφέρονται⁵. — Σὲ ἄρθρο τοῦ Ladislav Widman γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ Σαράπιδος στὶς ρωμαϊκὲς ἐπαρχίες γίνεται ἀναφορὰ στοὺς Φιλίππους⁶.

12. Χρονολογία καὶ Ἡμερολόγιο. Σὲ γενικώτερη ἐπιγραφικὴ μελέτῃ τοῦ E. Gabba σχετικὰ μὲ τὴ Βίβλο, προσδιορίζεται ὡς ἀρχὴ τῆς μακεδονικῆς χρονολογίας ἡ 15 Ὀκτωβρίου 148 π.Χ.⁷. — Ὁ μήνας Ξανθικός ἢ Ξανδικὸς παραμορφώνεται στὴν Pauly-Wissowa⁸.

13. Βασιλικά θέσμια. Παλιὸ βιβλίον (ἔκδ. 1903) τοῦ Evaristo

BS 8, 1967 σ. 164 κ.έ. (G. A. Papantoniou). Ἀπ' ὅλα πιὸ ἀξιοσημείωτὴ ἡ εὐχὴ τοῦ de Waele: «ἡ ἀρχαία μακεδονικὴ τέχνη νὰ μελετηθῇ ἐπιστημονικὰ γιὰ ν' ἀποδείξῃ καὶ αὐτὴ τὸν ἐλληνικὸ χαρακτῆρα τῆς Μακεδονίας» (Mnemosyne, ἔ.ἀ.).

1. A. B. Δασκαλάκη, Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Ἑλληνισμός, Ἀθήναι 1963. A. B. Daskalakis, Alexander the Great and Hellenism, Thessaloniki 1966, πρβ. Πλάτων 15, 1963, σ. 372 κ.έ. (Γ. Παπαντωνίου), JHS 86, 1966, σ. 251 κ.έ. (G. T. Griffith), BS 8, 1967, σ. 165 κ.έ. (G. A. Papantoniou).

2. JHS 87, 1967, σ. 175 (A. R. Burn), ἀλλὰ πρβ. A. P. Daskalakis, Historical Science and Nationalism, Athens 1968.

3. A. H. Chroust, Aristotle leaves the Academy, Greece and Rome 14, 1967, σ. 39 κ.έ.

4. Class. Phil. 61, 1966, σ. 179 κ.έ.

5. AE 1965, σ. 145 κ.έ., ἐιδικότερα σ. 156, σημ. 5 καὶ 6.

6. L. Widman, Träger des Isis- und Sarapiskultes in der römischen Provinzen, Eirene 5, 1966, σ. 107.

7. E. Gabba, Iscrizioni greche e latine per lo studio della Bibbia, ἔκδ. Marietti 1958, σ. 69. Πρβ. Ἐπιστ. Ἐπετ. Φίλος. Σχολῆς Παν. Θεσσαλονίκης 6, 1950, σ. 296, σημ. 1 (Χ. Ι. Μακαρόνας), Δ. Κανατσούλη, Οἱ πόλεμοι τοῦ αὐτοκράτορος Γορδιανοῦ Γ' κλπ., Θεσσαλονίκη 1966, σ. 22, καὶ Χρονικά Ἀρχαιολογικά 1951-65, ἀριθ. 5.

8. Πέντε φορὲς Χ ἀντὶ Ξ, RE IX A 2, 1967, σ. 1334, λ. Xanthikos. Πρβ. αὐτ. σ. 1352, λ. Xanthos, ἀριθ. 15 καὶ 16.

Breccia, ενδιαφέρον για τὰ βασιλικά θέσμια τῶν Μακεδόνων, εὐτυχῶς ἐγινε πάλι προσिति σὲ νέα ἔκδοσι¹.

14. Ἐπιγράμματα. Ἐνδιαφέρουσα γενικῶς, καὶ ἰδιαίτερα στοὺς μελετητὰς τῆς Μακεδονίας ἐπίσης, εἶναι ἡ ἔκδοσι τῶν ἑλληνιστικῶν ἐπιγραμμάτων ἀπὸ τοὺς A.S.F.Gow καὶ D.L.Page². — Εἰδικώτερα γιὰ τὸν Θεσσαλονικέα ἐπιγραμματοποιὸν Ἀντίπατρο (περίπου 20 π.Χ.-20 μ.Χ.) καὶ τὰ ἐπιγράμματά του, ποὺ συγγέονται συχνὰ μὲ τὰ ἐπιγράμματα ὁμωνύμου ἐπιγραμματοποιοῦ ἀπὸ τῆ Σιδῶνα, ἰδὲ ἄρθρο τοῦ A.S.F.Gow³.

15. Τέχνη γενικά. Σὲ γενικά βιβλία Ἱστορίας τῆς Τέχνης ἡ Μακεδονία παίρνει ὅλο καὶ πιὸ πολὺ τὸ μέρος, ποὺ τῆς ἀνήκει. Τέτοια βιβλία ἔχουν ἐκδοθῇ, τὰ τελευταῖα 2-3 χρόνια. ἀπὸ τὸν G. Becatti⁴, τὸν K. Scheffold⁵, τὸν T.B.L. Webster⁶ κ.ἄ. Θὰ τὰ συναντήσουμε πιὸ κάτω στοὺς τόπους. — Στῇ σειρᾷ: Sources and Documents in the History of Art Series (ἐκδότης H. W. Janson, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νέας Ὑόρκης) κυκλοφόρησαν οἱ δύο τόμοι μὲ μετάφρασι τῶν πηγῶν καὶ σημειώσεις γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ τὴ ρωμαϊκὴ τέχνη. Στὸν πρῶτο⁷ βρίσκει κανεῖς τίς πληροφορίες γιὰ εἰκόνες τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (σποράδην), γιὰ ἀναθήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου στὸ Δῖον (σ. 146) καὶ ἄλλου, γιὰ ζωγραφιεῖς τοῦ Ἀριστείδη στὴν Πέλλα (σ.174), γιὰ τὸ Ζεύξι (σ. 154 κ.ἔ.) κλπ. Στὸ δεῦτερο⁸, πάλι, βρίσκει κανεῖς τίς πληροφορίες γιὰ τὴ λαφυραγῶσι τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους (σ. 45,70,164 καὶ μάλιστα σ. 44).

1. E. Breccia, Il diritto dinastico nelle monarchie dei successori d'Alessandro Magno, ἔκδ. «L'Erma» di Bretschneider, Roma 1966.

2. A. S. F. Gow - D. L. Page, The Greek Anthology, Hellenistic Epigrams, Cambridge 1965. Πρβ. JHS 86, 1966, σ. 199 κ.ἔ., Gnomon 38, 1966, σ. 20 κ.ἔ., Mnemosyne 20, 1967, σ. 329, Göttingische Gelehrte Anzeigen 219, 1967 (Georg Luck). Στὸν τόμο II (Σχόλια), 627, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλός, σ. 29: ὁ Ἀνταγόρας, ὅπως καὶ ὁ Ἀρατος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλός προσεκλήθησαν στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ (πρβ. σ. 104 γιὰ τὸν Ἀρατο). Στὸν τόμο, I, σ. 89, ἐπίγραμμα XXV, τοῦ Διοσκουρίδου, ἀμφιπολιτικό (πρβ. τόμο II, σ. 235 καὶ 258 κ.ἔ.). Στὸν τόμο II, σ. 481 κ.ἔ., Ποσειδίππος ὁ Πελλαῖος, σ. 509 κ.ἔ. ὁ Σάμιος - Σάμιος, υἱὸς Χρυσόγονου, «σύντροφος» Φιλίππου Ε'.

3. A. S. Gow, Antipater of Thessalonica, Notes and Queries, The Classical Review, 16, 1966, σ. 5 κ.ἔ.

4. G. Becatti, L'età classica, Firenze 1965.

5. Karl Scheffold, Classical Greece, London 1967 (ἀγγλικὴ μετάφρασι τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως), Die Griechen und ihre Nachbarn [Propyläen Kunstgeschichte], Berlin 1967, πρβ. Archeologia Classica 19, 1967, σ. 359 κ.ἔ. (Paolo Enrico Arias).

6. T. B. L. Webster, Hellenistic Art, London 1967.

7. J. J. Pollitt, The Art of Greece 1400 - 31 B.C., Prentice Hall, Inc., 1965.

8. J. J. Pollitt, The Art of Rome, c. 753 B.C.-337 A.D., Prentice Hall, Inc., 1966.

16. Ἀρχιτεκτονική. Ἡ δεύτερη ἔκδοση τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, στή σειρά Pelican History of Art¹, εἶναι κάπως περυσσότερο ἐνημερωμένη στή μακεδονικὴ ἀρχαιολογία, ἀλλ' ὅχι ὅσο πρέπει². Ἡ Πέλλα εἶναι σχεδὸν ἄγνωστη, οἱ τάφοι στὰ Λευκάδια³ καὶ ἄλλα μνημεῖα μακεδονικὰ μένουν ἐντελῶς ἀμνημόνευτα.

17. Μακεδονικοὶ τάφοι. Ὁ Gerhard Kleiner⁴, σὲ μελέτη του, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ καταχωρισθῇ στὰ Χρονικά 1951-65, παρουσιάζει δυὸ τάφους, τὸν τάφο τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Περδίκκα Ἀλκέτα στὴν Τερμησσὸ τῆς Πισιδίας καὶ τὸ Μανσωλεῖο τοῦ Belevi κοντὰ στὴν Ἔφεσο. Ἐπειδὴ χρονολογούνται, ἀποτελοῦν βάση γιὰ τὴ μελέτη τῶν μακεδονικῶν τάφων. — Ἐχουν βέβαια πάλι τὸ μέρος τους οἱ μακεδονικοὶ τάφοι στὴ γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Α.Κ. Ὁρλάνδου γιὰ τὰ Ὑλικά Δομῆς, Πρῶτον Μέρος: τὸ ξύλο, ὁ πηλός, τὰ μέταλλα (ὁ χαλκός, ὁ σίδηρος, τὸ μολύβι, ὁ κασσίτερος, ὁ χρυσός, ὁ ἄργυρος), τὸ ἐλεφαντόδοντο, τὰ κονιάματα⁵. Ἰδὲ καὶ ἀριθ. 85, 159, 162, κ.ἄ. Τὸ βιβλίον τοῦ Φ.Μ. Πέτσα γιὰ τὸν Τάφο τῶν Λευκαδίων⁶ εἶναι τώρα τὸ βασικὸ σύγγραμμα γιὰ τὸν τύπο τοῦ «μακεδονικοῦ τάφου». Ἐξετάζονται λίγο - πολὺ ὅλοι οἱ τάφοι τοῦ τύπου, περισσότερον ὅσοι παρουσιάζουν κοινὰ σημεῖα μὲ τὸν Τάφο τῶν Λευκαδίων. Γίνεται λόγος πρὸς κάτω γιὰ τοὺς τάφους τοῦ τύπου αὐτοῦ, ποὺ βρίσκονται στὴ Μακεδονία, ὅπως οἱ τάφοι τοῦ Λαγκαδᾶ (ἰδὲ κατωτ. ἀριθ. 63), τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου (κατωτ. ἀριθ. 68), τοῦ Σέδες (ἀριθ. 62), τῆς Πέλλας (ἀριθ. 85), τῆς Τούμπας Παιονίας (ἀριθ. 104), τοῦ Λακκόματος (ἀριθ. 114), τοῦ Δίου καὶ τῆς Καρύτσας (ἀριθ. 137), τῆς Πύδνας (ἀριθ. 140), τῆς Βεργίνας (ἀριθ. 159), τῶν Παλατισιῶν (ἀριθ. 160), τῆς Νάουσας (ἀριθ. 163), τῶν Λύσωνος καὶ Καλλικλέους (165), τῶν Φιλίππων (ἀριθ. 202) καὶ τῆς Ἀμφιπόλεως (ἀριθ. 221). — Ἀναφέρεται καὶ στοὺς «μακεδονικοὺς τάφους» τὸ ἄρθρο Grab τοῦ G. Gruben στὸ γερμανόγλωσσο Λεξικὸ τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου⁷. — Ἐκλαϊκευτικὸ ἄρθρο γιὰ τοὺς μακεδονικοὺς τάφους δημοσιεύθηκε στὸ νέο μηνιαῖο περιοδικὸ τῆς Θεσσαλονίκης «Μακεδονικὴ Ζωή»⁸. — Ὁ τάφος Α τῆς Ἀλιφεύρας

1. A. W. Lawrence, Greek Architecture, 2η ἔκδ. 1967.

2. Ἰδὲ π.χ. σ. 312, σημείωση στὴ σ. 244.

3. Πρβ. αὐτ., σ. 211.

4. G. Kleiner, Diadochen-Gräber, Wiesbaden 1963.

5. A. Orlandos, Les matériaux de construction et la technique architecturale des anciens grecs, I, Paris 1966.

6. Φωτίου Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀριθ. 57, Ἀθῆναι 1966.

7. Lexikon der alten Welt, στ. 1119 κ.ἑ.

8. Φωτίου Μ. Πέτσα, Τάφοι Κοσμοκρατόρων, Μακεδονικὴ Ζωή 9, Φεβρ. 1967, σ. 24 κ.ἑ.

ἴσως εἶναι μακεδονικὸ κτίσμα (π.χ. πήχυς περίπου 50 ἐκ., προφανῶς ἀπὸ πόδα περὶ τὰ 32 ἐκ.), ἀλλὰ δὲν παραβάλλεται πρὸς τὸν τύπο τῶν «μακεδονικῶν» τάφων, γιατί τοῦ λείπουν οὐσιώδη χαρακτηριστικά, ὅσα ἀναφέρει ὁ Α. Κ. Ὁρλάνδος¹ καὶ ἀκόμα ὁ θάλαμος, τὴν ἔλλειψη τοῦ ὁποῖου τονίζει ἡ ἀπουσία θύρας κατὰ τὸν ἄξονα. — Καμιὰ σχέση μετὰ τὸν τύπο τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου δὲν ἔχει ὁ νέος δῆθεν «μακεδονικὸς» τάφος τῶν Θηβῶν². Κατὰχρησι τοῦ ὅρου γίνεται συχνά καὶ ὅταν πρόκειται γιὰ λαξευτοὺς τάφους³. — Ἰδὲ κατωτ. ἀριθ. 18.

18. Ζωγραφική. Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ μελέτη τοῦ Paolo Moreno γιὰ τὸ ρεαλισμὸ στὴν ἑλληνικὴ ζωγραφικὴ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.⁴. Ἀναφέρονται, περιγράφονται καὶ εἰκονίζονται πολλὰ εὐρήματα καὶ μνημεῖα τῆς Μακεδονίας, ὅπως οἱ «μακεδονικοὶ» τάφοι τοῦ Λαγκαδά, τοῦ Σέδες καὶ τῶν Λευκαδίων, οἱ τάφοι καὶ τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ Δερβένι, τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλας, ἀγγεῖα καὶ ψηφιδωτὰ τῆς Ὀλύνθου κλπ. (ιδὲ κατωτ. ἀριθ. 162.). Τὰ περὶ τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων πάντως δὲν εἶναι ὅλα ἀκριβῆ. Πρέπει νὰ παραβληθοῦν τώρα μετὰ τὴν τελικὴ δημοσίευση τοῦ μνημείου⁵. Οἱ παραπομπὲς στὰ ΠΑΕ εἶναι λανθασμένες (καὶ ὁ G. Daux γίνεται πάντοτε G. Doux!). Πολλὰ ἄλλα σημεῖα ἀπαιτοῦν σοβαρὴ μελέτη. Πάντως καὶ τὰ περιγραφικὰ στοιχεῖα περὶ Πέλλης δὲν εἶναι ὅλα ἀκριβῆ. Σχετικὰ μετὰ τὸν Ἀρχέλαο εἶναι ἀκατανόητο τὸ: «nella nuova sede di Dion o nella stessa Pella».

19. Πορτραῖτα. Στὸ τρίτομο βιβλίον τῆς Gisela M. A. Richter γιὰ τὰ ἑλληνικὰ πορτραῖτα περιλαμβάνονται καὶ τὰ πορτραῖτα τῶν Μακεδόνων, τοῦ Φιλίππου καὶ τῆς Ὀλυμπιάδος, τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων⁶. — Ὁ Hans Möbius⁷ συμμερίζεται τὴ σύγχρονη ἀντίληψη περὶ «κοινῆς» ἑλληνιστικῆς τέχνης, ἐνῶ ἀποδίδει στὴν Ἀλεξάνδρεια ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ τῆς, πὺ πέρασαν ὕστερα στὴ ρωμαϊκὴ τέχνη. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρει, ὅτι ἀναφέρεται καὶ σὲ εἰκονιστικὲς παραστάσεις βασιλέων τῆς Μακεδονίας,

1. Α. Κ. Ὁρλάνδος, Ἀλίφειρα, σ. 203 κ.ε., κυρίως σ. 209 κ.ε.

2. Εὐ. Μαζωνάκη - Ν. Φαράκλα, Νέος «μακεδονικὸς» τάφος ἐν Θήβαις, ΑΕ 1967, Ἀρχαιολογικά Χρονικά, σ. 15 κ.ε.

3. Τῆς Ἀμφιπόλεως π.χ.

4. P. Moreno, Il realismo nella pittura greca del IV secolo a.C., Rivista del Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte, NS, 13-14, 1964-1965, σ. 27 κ.ε.

5. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθῆναι 1966.

6. G. M. A. Richter, The Portraits of the Greeks, I - III, The Phaidon Press, London 1965, πρβ. βιβλιοκρισία ΑΑ 70, 1966, σ. 204 κ.ε. (Κ. Schefold).

7. Hans Möbius, Alexandria und Rom, München 1964, πρβ. G.M.A. Richter, Gnomon 37, 1965, σ. 428 κ.ε.

ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Ὀλυμπιάδα, καὶ ἀναγνωρίζει τὸ Φίλιππο Ε' στὸν μεγάλο καμέο τοῦ Cabinet des Médailles, ὅπου ἄλλοτε ἐβλεπαν τὸν Περσέα¹. — Ὁ G. Neumann² ἀναγνωρίζει σ' ἓνα μαρμάρينو κεφάλι τοῦ Μουσείου τῆς Κῶ τὸν Περσέα, τελευταῖο βασιλεῖα τῆς Μακεδονίας.

20. Ὁ π λ α. Στὸ γενικώτερο βιβλίον τοῦ γιὰ τὰ ὅπλα τῶν Ἑλλήνων ὁ Anthony Snodgrass ἀφιερώνει εἰδικὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν ὀπλισμὸ τῶν Μακεδόνων³. Πρβ. καὶ ἄνωτ. ἀριθ. 4. — Τὸ ἀνάθημα τοῦ Αἰμίλιου Παύλου στοὺς Δελφοὺς εἶναι καὶ μνημεῖο τῆς μακεδονικῆς ἱστορίας⁴. Ὅπως εἶναι γνωστό, εἶχεν ἰδρυθῇ ἓνα μνημεῖο στὴν ἴδια θέσῃ πρῶτα ἀπὸ τὸν Περσέα, ἀλλ' ὁ Αἰμίλιος Παῦλος τὸ πῆρε ὡς λάφυρον στὴ Ρώμῃ καὶ στὴ θέσῃ τοῦ ἔστησε τὸ δικό του. Ἡ μαρμάρινη βάση μὲ τὶς ἀνάγλυφες παραστάσεις χρονολογεῖται μὲ ἀκρίβεια μεταξὺ 22ας Ἰουνίου 168 π.Χ. (ἡμερομηνίας τῆς μάχης τῆς Πύδνας) καὶ τῆς 29ης Νοεμβρίου 167 π.Χ. (ὅταν ὁ Αἰμίλιος Παῦλος ἐτέλεσε τὸν θρίαμβό του στὴ Ρώμῃ καὶ ἀνεκηρύχθη imperator, ὅπως τὸν λέει ἡ ἐπιγραφή). Ἐτσι τὸ μνημεῖο παίρνει μιὰ καθορισμένη θέσιν στὴν κρίσιμη περίοδο, ποὺ ἀκολούθησε τὴν ὑποταγὴ τῆς Ἑλλάδος στοὺς Ρωμαίους. Ἡ ζωοφόρος παριστάνει τέσσερες διαδοχικὲς σκηνές. Ἡ πρώτη εἶναι τὸ γνωστὸ ἐπεισόδιον τοῦ ἵππου, ποὺ ἔδωσε τὴν ἀφορμὴν στὴ μάχῃ τῆς Πύδνας. Στὴ δευτέρῃ διακρίνεται ὁ Αἰμίλιος Παῦλος. Σ' ὅλες τὶς παραστάσεις ξεχωρίζουν ἀπὸ τὶς ὀρεινὰς ρωμαϊκὰς ἀσπίδες οἱ στρογγυλές, πλούσια διακοσμημένους ἀσπίδες τῶν Μακεδόνων. Καὶ αὐτές, ὅπως καὶ τὰ κωνικὰ κράνη καὶ ὁ ὅλος ὀπλισμὸς τῶν Μακεδόνων ἀποδίδεται ρεαλιστικά, ὥστε τὸ μνημεῖο τοῦ Αἰμίλιου Παύλου ἀποτελεῖ βάση γιὰ τὴ μελέτῃ τοῦ μακεδονικοῦ ὀπλισμοῦ⁵.

21. Κ ο σ μ ῆ μ α τ α καὶ σ κ ε ὕ η. Ὁ John Alexander⁶ σὲ πολὺ ἐνδιαφέρον ἄρθρον τοῦ γιὰ τὶς ὀκτώσχημες πόρπες στὴ Νότιο Εὐρώπῃ, κατατάσσει σὲ 5 τύπους (καὶ περισσότερες ὑποδιαίρεσεις) τὶς ὀκτώσχημες πόρπες, ἐρευνᾷ τὴν ἀρχή, τὴν ἐξάπλωση κλπ. τῶν τύπων, ἀλλ' ἀγνοεῖ τὸ νεώτερον

1. H. G. M. A. Richter συμφωνεῖ, *Gnomon*, ἔ.ἀ., σ. 429.

2. G. Neumann, *Ein Bildnis des Königs Perseus*, *JdI* 82, 1967, σ. 157 κ.ἑ.

3. A. Snodgrass, *Arms and Armour of the Greeks*, Cornell University Press 1967, σ. 114 κ.ἑ.

4. Ἐξαντλητικὴ μελέτῃ τοῦ ἀπὸ τὸν Heinz Kähler, *Der Fries vom Reiterdenkmal des Aemilius Paullus in Delphi*, Berlin 1965. Πρβ. *JRS* 57, 1967, σ. 265 (J.M.C. Toynbee), *Museum Helveticum* 24, 1967, σ. 124 (K. Schefold), *Archeologia Classica* 19, 1967, σ. 403 (Maria Elena Bertoldi).

5. Πρβ. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 122.

6. J. Alexander, *Spectacle Fibulae of Southern Europe*, *AJA* 69, 1965, σ. 7 κ.ἑ.

πολύαριθμο ύλικό της Μακεδονίας δημοσιευμένο¹ ἢ ἀδημοσίευτο. — Πρὸς ὅσα σημειώθηκαν στὰ Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 12, πρέπει νὰ παραβληθοῦν οἱ σχετικὲς νεώτερες βιβλιοκρισίε². — Τὸ βιβλίον τοῦ D. E. Strong γιὰ ἐλληνικά καὶ ρωμαϊκά, χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκευή³, ἀναφέρεται καὶ σὲ εὐρήματα ἀπὸ τὸ Σέδες, τὴν Κοζάνη καὶ τὴ Νικήσιανη, ὅπως καὶ ἀπὸ τὸ Δερβένι. Τὰ τελευταῖα δὲν μπόρεσε νὰ τὰ ἐνσωματώσῃ στὸ κύριο μέρος τοῦ βιβλίου καὶ τοὺς ἀφιερώνει ἓνα παράρτημα. Ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 178 καὶ 211.

22. Ἐπιγραφές. Ὁ G. Klaffenbach⁴ μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὴν πρόοδο τῶν δύο τευχῶν τοῦ τόμου X τῶν *Inscriptiones Graecae* ποὺ ἐτοιμάζονται: ἓνας ἀπὸ τὸν Charles Edson μὲ τις ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς περιοχῆς της, ἄλλος ἀπὸ τὸν J. M. R. Cormack μὲ τις ἐπιγραφές τῆς Τρίτης Μερίδος (περιοχὴ Βεροίας-Ἐδέσσης). — Στὰ Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 10, προστίθεται τώρα σημεῖωμα τῶν J. καὶ L. Robert γιὰ τὰ δυὸ ἐπιγράμματα (ἀπὸ τὸ Παγγαῖον καὶ τὴν Ἑλίμεια) κλπ⁵. — Ἀπεσταλμένοι τοῦ Φιλίππου Β' τιμῶνται σὲ ἐπιγραφές τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν ἴσως τὸ 359 π.Χ.⁶ καὶ σὲ ἄλλη ὁ Ἀντίγονος Γονατᾶς⁷. Σὲ μιὰ τρίτη μνημονεύονται ὁ Δημήτριος Β' καὶ ἡ σύζυγός του Φθία⁸. — Γιὰ τὸ ὄνομα Ἀριστόλαος καὶ γενικώτερα γιὰ τὸ δεύτερον συνθετικὸ -λαος μακεδονικῶν ὀνομάτων διατυπώνει παρατηρήσεις ὁ A. K. Ὁρλάνδος⁹.

23. Νομίσματα. Στὴν πολυτελεῆ ἔκδοσιν γιὰ τὰ ἐλληνικὰ νομίσματα τῶν Colin M. Kraay-Max Hirmer περιλαμβάνονται καὶ ἀντιπροσωπευτικὰ μακεδονικὰ νομίσματα¹⁰, μόνο ποὺ αἱ Αἰγαί κ. ἄ. δὲν εἶναι «immediately to the East of the River Axios» καὶ ἡ Δίκαια (τῆς Θράκης) δὲν εἶναι στὴ Μακεδονία. — Βασικὲς πληροφορίες γιὰ τὰ νομίσματα καὶ τὴ νομισματικὴ ἐνγένει καὶ τῆς Μακεδονίας δίνονται στὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Karl Christ¹¹. — Μα-

1. Π.χ. ἀπὸ τὴ Βεργίνα, ΑΔ 17, 1961-62, Μέρος Α' (1963), σ. 218 κ.έ., καὶ 18, 1963, Χρονικά (1965), σ. 217 κ.έ.

2. *Gnomon* 38, 1966, σ. 78 κ.έ. (H. Möbius), *AJA* 71, 1967, σ. 202 κ.έ. (P. Amandry), *Antiquaries Journal* 47, 1967, σ. 117 (H. W. Catling). Πρβ. καὶ *FA* 18-19, 1968, ἀριθ. 864.

3. D. E. Strong, *Greek and Roman Gold and Silver Plate*, London 1966.

4. *Klio* 49, 1967, σ. 356.

5. *Bull. Epigr.* 1966, ἀριθ. 237.

6. *Hesperia* 30, 1961, σ. 207 κ.έ. ἀριθ. 2, *SEG* 21, 1965, ἀριθ. 246.

7. *Hesperia*, ἔ. ἄ., σ. 214 κ.έ., ἀριθ. 9, *SEG*, ἔ. ἄ., ἀριθ. 380.

8. *Hesperia*, ἔ. ἄ., σ. 216, ἀριθ. 11, *SEG*, ἔ. ἄ., ἀριθ. 393.

9. A. K. Ὁρλάνδου, Ἀλφειρα, Ἀθῆναι 1967-68, σ. 138 καὶ σημ. 1.

10. C. M. Kraay-M. Hirmer, *Greek Coins*, New York 1966, σ. 328 κ.έ.

11. Karl Christ, *Antike Numismatik, Einführung und Bibliographie*, Darmstadt 1967.

κεδονικά νομίσματα περιλαμβάνονται στο βιβλίο του Norman Davis¹, μαζί με μερικές επιπολαιότητες : «The Macedonians were not regarded as Hellenes» (σ. 67), «the... head of Zeus exemplifies Philip's adoptive Greek culture» (σ. 70) κλπ. — 'Η νομισματοκοπία του Φιλίππου και του 'Αλεξάνδρου ως μέσα πανελληνίου προπαγάνδας εξετάζονται σέ άρθρο του S. Perlman². — 'Ο A. R. Bellinger³ συζητεί ζητήματα, που προκύπτουν από τη μελέτη των νομισμάτων του Μ. 'Αλεξάνδρου, αντικείμενο έρευνής από τὰ πλέον εκτεταμένα και πολύπλοκα τῆς ἀρχαίας νομισματικῆς. 'Εξετάζει τούς τύπους τῶν νομισμάτων, τὰ νομίσματα πού ἔκοψε «ἐν ζωῇ», τὰ μετὰ τὸ θάνατό του νομίσματα μέ τούς ἴδιους τύπους ἢ μέ νέους τύπους τῶν Διαδόχων, τὰ παράλληλα ὡς τὸ 301 π.Χ. ἱστορικά γεγονότα κλπ. Στὴ συζήτηση συμβάλλουν οἱ βιβλιοκρισίες⁴. — Στὴ Νίκη ὡς τύπο νομίσματος (ἀπὸ τὸ 510 π.Χ., πού πρωτοεμφανίζεται στὴν 'Ολυμπία ὡς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ.) εἶναι ἀφιερωμένο βιβλίο στὴ Σειρὰ τῆς Νομισματικῆς 'Αμερικανικῆς 'Εταιρείας, πού ἀναφέρει χρήσιμες παρατηρήσεις καὶ γιὰ τὰ νομίσματα τοῦ 'Αλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων του. 'Ο 'Αλέξανδρος πρῶτος χρησιμοποίησε τὸν τύπο τῆς Νίκης ὄχι σὲ συσχέτιση πρὸς μιὰ ὀρισμένη νίκη του, ἀλλὰ ὡς γενικὴ ἔννοια συνδεδεμένη μέ τὴν καταπληκτικὴ σταδιοδρομία του⁵. — 'Ο Henri Seyrig συζητεῖ, πλὴν ἄλλων, τὰ νομίσματα τῆς Παιονίας, τοῦ Φιλίππου Ε', τῶν Βοττιαίων κλπ⁶. — Στὶς δημοσιεύσεις Νομισματικῶν Συλλογῶν ὅλου τοῦ κόσμου περιλαμβάνονται φυσικὰ καὶ μακεδονικὰ νομίσματα. Μποροῦμε μόνο νὰ σημειώσουμε τὰ νέα προσκλήματα τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τοῦ 'Εθνικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Μουσείου τῶν 'Αθηνῶν⁷ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, «ἐκ Μακεδονίας», ἀπὸ τὴ Νικόκλεια καὶ τὴν Τερπνὴ Νιγρίτης, ἀπὸ τὴν 'Αμφίπολη καὶ ἀπὸ τὸ Νέο Σκοπὸ Σερρῶν. Νομίσματα καὶ τῆς Μακεδονίας (πόλεων καὶ βασιλέων) περιλαμβάνονται στὴ Συλλογὴ τοῦ Πανεπιστημίου Erlangen - Nürnberg, πού δημοσιεύει ὁ P. R. Franke⁸. Πρέπει νὰ σημειώσουμε, ἔστω μέ καθυστέρηση, καὶ τὸν τόμο τῆς Συλλογῆς Burton Y. Berry, πού περιλαμ-

1. N. Davis, *Greek Coins and Cities*, London 1967, σ. 65 κ.έ.

2. *Numismatic Chronicle* 5, 1965, σ. 57 κ.έ.

3. A. R. Bellinger, *Essays on the Coinage of Alexander the Great* [Numismatic Studies 11], New York 1963.

4. Πρβ. *Gnomon* 37, 1965, σ. 83 κ.έ. (Willy Schwabacher), *Phoenix* 19, 1965, σ. 93 κ.έ. (Irwin L. Merker), *Class. Phil.* 60, 1965, σ. 75 κ.έ.

5. Alfred R. Bellinger-Marjorie Alkins Berlinskourt, *Victory as a Coin Type* [Numismatic Notes and Monographs, ἀριθ. 149], New York, 1962.

6. H. Seyrig, *Monnaies Hellénistiques*, *Revue Numismatique*, Σειρά 6, τόμος 5, 1963, σ. 7-64.

7. *ΑΔ* 22, 1967, Χρονικά, σ. 10.

8. *Archaeol. Anzeiger*, 1967, 1, σ. 76 κ.έ.

βάνει καὶ τὰ νομίσματα τῆς Μακεδονίας¹. — Εἶναι γνωστὸ πὺς βαρβαρικές μμηήσεις τῶν χρυσῶν στατήρων τοῦ Φιλίππου εἶναι τὰ πρῶτα νομίσματα, ποὺ κυκλοφόρησαν στὴν Ἀγγλία κατὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.². — Στὴν ἑλληνική νομισματική βιβλιογραφία τῶν τελευταίων ἐτῶν, ποὺ συγκέντρωσε ἡ Μάντω Καραμεσσίνη - Οἰκονομίδου, βρίσκονται πολλὰ δημοσιεύματα σχετικὰ μὲ τὴ Μακεδονία³. — Καὶ ἄλλα, ξένα νομισματικά δημοσιεύματα ἀναφέρονται λίγο - πολὺ στὴ Μακεδονία καὶ τὰ νομίσματά της⁴. — Μακεδονικὰ νομίσματα στὸ ἐμπόριο διατιμοῦνται σὲ καταλόγους δημοπρασιῶν καὶ μποροῦν νὰ δώσουν μιὰ ἰδέα τῆς τιμῆς τῶν μακεδονικῶν νομισμάτων στὸ διεθνὲς ἐμπόριο⁵.

24. Ἐγνατία. Γιὰ τὴν Ἐγνατία ὁδὸ γίνεται λόγος στὸ εἰσαγωγικό, τοπογραφικὸ μέρος τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Τάφου τῶν Λευκαδίων⁶. Ἐκλαϊ-

1. Sylloge Numorum Graecorum: The Burton Y. Berry Collection, ὑπὸ Margaret Thompson, Μέρος I, Macedonia to Attica, New York 1961. Πρβ. FA 18-19, 1968, ἀριθ. 795 καὶ 796.

2. J. M. C. Toynbee, Art in Britain under the Romans, Oxford 1964, σ. 25 κ.έ.

3. M. Karamessini - Oeconomides, Bibliographie des travaux numismatiques publiées en Grèce de 1961 (Congrès de Rome) à 1967 (Congrès de Copenhague), Revue Numismatique, Σειρά 6η, IX, 1967, σ. 268 κ.έ.

4. W. P. Wallace, The Meeting-Point of the Hittite and Macedonian Tetrobols, The Numismatic Chronicle, Σειρά 7, τόμος 2, 1962, σ. 17 κ.έ. W. Schwabacher ἐν Nordisk Numismatisk Årsskrift, 1963, σ. 5 κ.έ. (22 τετράδραχμα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὸ θησαυρὸ στὸ Baalbek, πολλὰ κομμένα στὴν Ἀμφίπολη). — Boston, The Museum, 1964, σ. 78 κ.έ. P. R. Franke - M. Hirmer, Die Griech. Münze, Μόναχον 1964, σποράδην. — C. M. Kraay, Hoards, Small Change and the Origin of Coinage, JHS 84, 1964, σ. 76 κ.έ., τοῦ ἰδίου, Kunstwerke der Antike κλπ., Schweizer Münzblätter 55, Αὐγουστος 1964, σ. 135 κ.έ. Margaret Thompson, A Hoard from Thessaly, Museum Notes 11, 1964, σ. 77 κ.έ. Christine M. Havelock, The Archaic as Survival versus the Archaic as a New Style, ASA 69, 1965, σ. 331 κ.έ. — N. Olçay - H. Seyrig, Le trésor de Mektepin en Phrygie, Paris 1965. — Bucur Mitrea ἐν Omagiu lui P. Constantinescu - Iasi, Βουκουρεστί 1965, σ. 73 κ.έ. (μὲ γαλλικὴ περίληψη, θησαυρὸς 10 χρυσῶν στατήρων τοῦ Ἀλεξάνδρου). — S. Perlman, The Coins of Philipp II and Alexander the Great and their Pan-Hellenic Propaganda, Numismatic Chronicle, Σειρά 7, 5, 1965, σ. 57 κ.έ. — Margaret Thompson, A Hoard from Northern Greece, Museum Notes 12, 1966, σ. 57 κ.έ. — Virginia Joyce Hunter, A Century Hoard from Serbia κλπ., Museum Notes 13, 1967, σ. 17 κ.έ. — G. K. Jenkins, A Hellenistic Hoard from Mesopotamia, Museum Notes 13, 1967, σ. 41 κ.έ. (Ἀμφιπόλεως, Πέλλης, Κασσανδρείας). — Πρβ. FA 17, 1965, ἀριθ. 2881, 3318, 3331, 18-19, 1968, ἀριθ. 1312, 5109, 5123, 5124.

5. Π.χ. Münzen und Medaillen, Liste 254, Μάιος 1965, σ. 1 κ.έ., Liste 269, Ὀκτώβριος 1966, σ. 1 κ.έ., Liste 272, Ἰαν. 1967, σ. 2, Liste 274, Μάρτιος 1967, σ. 2, Liste 279, Αὐγουστος 1967, σ. 2, Liste 283, Δεκέμβριος 1967, σ. 1.

6. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 13.

κευτικό ἄρθρο τοῦ Βασίλη Καζαντζή δημοσιεύθηκε στὸ Λεύκωμα τῆς Διεθνoῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης¹.

25. Δρομολόγιο Ἀποστόλου Παύλου. Τὸ δρομολόγιο τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴ Μακεδονία ἀκολουθεῖ ὁ Paul E. Davies καὶ ἐπισκέπτεται τοὺς ἀνεσκαμμένους ἀρχαιολογικοὺς τόπους καὶ μνημεῖα, ὅπως ἡ Καβάλα, οἱ Φίλιπποι, ὁ Λέων τῆς Ἀμφιπόλεως, ἡ Θεσσαλονίκη κλπ.².— Πόσο λίγο μᾶς διαβάζουν οἱ ξένοι φαίνεται ἀπὸ μιὰ πρόσφατη δημοσίευση βιβλιογραφίας σχετικῆς μὲ τὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων³, ὅπου γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη π.χ. ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται σὲ τρία ξενόγλωσσα βοηθήματα, τὰ ὁποῖα κυκλοφόρησαν τὰ ἔτη: 1896, 1918 καὶ 1919!—Παρουσιάζει καὶ ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ Δ. Κανατσούλη γιὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλον⁴.

26. Λεξικά. Καὶ ἡ ξένη, ὅπως καὶ ἡ ἐλληνική, λεξικογραφία δὲν εἶναι πάντοτε καλὰ ἐνημερωμένη σὲ μακεδονικά (φυσικά καὶ σὲ ἄλλα) θέματα. Τὸ πρόσφατο γερμανόγλωσσο *Lexikon der alten Welt* π.χ., πὺ κυκλοφόρησε τὸ 1965: α) Ἀγνοεῖ τὴν παράσταση τοῦ Αἰακοῦ στὸν τάφο τῶν Λευκαδίων (στ. 75), ὅπως καὶ τοῦ Ἑρμοῦ (στ. 1271), καὶ μόνο γιὰ τὸ Ραδάμανθυ παραπέμπει ἀποκλειστικά στὸ *AJA* 1955, σ. 227. β) Στὸ ἄρθρο Αἰγαί (στ. 76) διαβάζουμε «auch Edessa genannt (vielleicht illyr. Name der Stadt)». γ) Τὸ ἄρθρο Βεροῖα (στ. 456), μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ J. S(eibert, Tübingen), φτωχὸ γενικά, τοποθετεῖ τὴ μακεδονικὴ Βέροια στὴ Βοττιαία καὶ ὀνομάζει τὸ ὄρος Bermios. δ) Δὲν ὑπάρχει ἄρθρο γιὰ τὸ Δῖον καὶ τὸ παμμακεδονικὸ ἱερό του, οὔτε γιὰ τὴ Νέα Νικομήδεια (ὑπάρχει ὅμως π.χ. γιὰ τὸ Sesklo, στ. 2787), ἐνῶ στὸν Ὀλυμπο ἀφιερώνονται μόνον 6 στίχοι (στ. 2124). ε) Ὁ E. M(eyer) (στ. 2130) ἀγνοεῖ τὸ 14ο τόμο τῆς σειρᾶς *Excavations at Olynthus*, 1952, καὶ ἡ βιβλιογραφία του γιὰ τὴν Πέλλα (στ. 2243) δὲν εἶναι ἀρκετὴ, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς Φιλίππους (στ. 2292), ὅπου σταματοῦμε στὸ 1956 μὲ τὸν Ὁδηγὸ τοῦ Δ. Λαζαρίδη. Ὁ ἴδιος E. M(eyer) γράφει καὶ τὸ ἄρθρο Epirus, ὅπου ἡ Ἠπειρος συνορεύει μὲ τὴν Αἰτωλία! Μὲ τέτοια ἐνημέρωση δὲν εἶναι περιέργο ὅτι οἱ Ἠπειρώτες καὶ οἱ Μακεδόνες εἶναι ἀπλῶς συγγενεῖς τῶν Ἑλλήνων! στ) Στὸν Κατάλογο τῶν σπουδαιότερων ἀνασκαφῶν (στ. 3403 κ.ἑ.) βλέπω (στ. 3407) ὅτι ἀνέσκαψα στὴν Κασσώπη, ὅπου ποτὲ δὲν ἀνέσκαψα, καὶ ἀντιθέτως δὲν βλέπω νὰ ἔσκαψα

1. 32α Διεθνῆς Ἐκθέσις Θεσσαλονίκης 1967, σ. 48 κ.ἑ.

2. P. E. Davies, *The Macedonian Scene of Paul's Journey*, *Biblical Archaeologist* 26, 3, 1963, σ. 91 κ.ἑ.

3. A. J. Mattill-M. Bedford Mattill, *A Classified Bibliography of Literature on the Acts of the Apostles*, Leiden 1966.

4. Δ. η. Κανατσούλη, Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ οἱ πρῶτοι Χριστιανοί, *Γρηγόριος Παλαμᾶς* 1967, σ. 460 κ.ἑ.

στην Πέλλα (στ. 3408). Ὁ λόγος γιὰ τὰ εὐρήματα τοῦ Δερβενιοῦ δὲν εἶναι ἀκριβῆς (στ. 3408). ζ) Τὰ σχέδια ἐπίσης δὲν εἶναι πάντοτε ἀκριβῆ (π.χ. ἡ ἀναθύρωση στὸ σχέδιο τῆς εἰκ. 12 (στ.249). Ἴδὲ καὶ ἀνωτ. ἀριθ. 1. — Καλογραμμένα εἶναι τὰ ἄρθρα τοῦ P.R. Franke γιὰ ἡπειρωτικά καὶ μακεδονικά θέματα, π.χ. Ἀλέξανδρος I καὶ II τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἡπείρου (στ. 105-106), Ἀλκέτας τῆς Ἡπείρου (στ. 117), Ἀμύντας III τῆς Μακεδονίας (στ. 147), Ἀρχέλαος I τῆς Μακεδονίας (στ. 243), Ἀργεάδαι (στ. 293), Περδίκκας I-III (στ. 2250 κ.έ.), Φίλιππος II (στ. 2293 κ.έ.), Πύρρος I (στ. 2488) κλπ. Ἐπίσης ἄρθρα τοῦ E. Badian γιὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

27. Τουριστικοὶ Ὁδηγοί. Στὸν καλύτερο Ὁδηγὸ τῆς Ἑλλάδος, ποὺ βγήκε μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Stuart Rossiter στὴ σειρά Blue Guides¹, ἡ Μακεδονία ἔχει τὸ ἀνάλογο μέρος τῆς ἐνημερωμένο ὅσο ποτὲ ἄλλοτε, ἀλλὰ καὶ πάλι μὲ ἀναπόφευκτα λάθη: ὁ Νομὸς Γρεβενῶν εἶναι ἄγνωστος ἀκόμη (σ. 471), ἡ ἐθνικότητα τῶν προϊστορικῶν κατοίκων συγχέεται μὲ τὴ χρήση τῶν σημερινῶν γεωγραφικῶν ὀνομάτων (σ. 472), (οἱ Μακεδόνες φαίνεται νὰ μὴ ἀποδημοῦν στὶς ΗΠΑ, σ. 473), κάπως καθυστερημένη ἐνημέρωση γιὰ τὶς γέφυρες καὶ τὰ ξενοδοχεῖα (σ. 474), ἡ Νέα Νικομήδεια ἀγνοεῖται στὸ κεφάλαιο τῆς Ἱστορίας (σ. 474) μολονότι παίρνει τὴ θέση τῆς στὴ σελ. 509, οἱ τέσσερες «μερίδες» γίνονται «four republics» (σ. 475), τὰ Γιάννινα ἔπασαν στὶς 6 Μαρτίου (σ. 476), ἔνα ἀνύπαρκτο «Ξενία» ἔχουμε στὴν παραλία τῆς Θεσσαλονίκης (σ. 488), ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων εἶναι ἀκόμη στὴν ὁδὸ Μ. Ἀλεξάνδρου 114 (σ. 489), ἡ ὁποία ἀλλοῦ λέγεται Τσιμισκῆ (σ. 494), ἡ Θέρμη ἦταν «unimportant» (σ. 489), τὸ εἰσιτήριο στὸ Μουσεῖο εἶναι 10 δρχ. καὶ ὁ κ. Μακαρόνας λέγεται Christos (σ. 499), ἡ ζωοφόρος τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων εἶναι ἀπὸ «terracotta» (σ. 512), τὰ χάλκινα ἀπὸ τὸ Δερβένι εἶναι «gilt» (σ. 536) κλπ. Ἐν τούτοις ὁ Ὁδηγὸς αὐτὸς τοῦ Stuart Rossiter εἶναι ὁ καλύτερος γιὰ τὴ Μακεδονία τουλάχιστον. Σὲ καμιὰ γλώσσα δὲν ἔχουμε καλύτερο. Ὁ Ὁδηγὸς τῶν E. Kirsten - W. Kraiker κυκλοφόρησε σὲ 5η ἐκδοσι².

28. Σ υ ν έ δ ρ ι α. Σ' ἓνα Συνέδριο ποὺ συνήλθε στὸ Madison, Wisconsin, τὸν Ἀπρίλιο 1967, μὲ θέμα τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ὁ Φ. Πέτσα παρουσίασε τὴ μεταπολεμικὴ πρόοδο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν στὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδιαίτερα στὴ Μακεδονία³.

1. Greece, London 1967.

2. E. Kirsten - W. Kraiker, Griechenlandkunde, 5η ἐκδ., Heidelberg 1967.

3. BS 8, 1967, σ. 130.

Β'. ΙΓ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

29. Τοπογραφία. 'Από τὸν Γ. Μπακαλάκη ἀντλεῖ πληροφορίες γιὰ τὸ τοπογραφικὸ ζήτημα τῆς σχέσεως Θέρμης - Θεσσαλονίκης ὁ Κ. Schefold¹ καὶ εἰκονίζει τὸ ἀρχαῖο κιονόκρανο², ποὺ δώσαμε μεῖς ἀπὸ τὴν ἄλλη του ὄψη³. — Γνώμη τοῦ Πέτρου Παπαγεωργίου γιὰ τὴν σχέσιν Θέρμης - Θεσσαλονίκης μισοδιατυπώνεται σὲ γράμμα του⁴. Σύγχρονός του, ὁ ἱατρὸς Ν. Ι. Κεχαγιάς, εἶχε δημοσιεύσει καὶ μελέτη ταυτίζοντας Θέρμη - Θεσσαλονίκη⁵.

30. Χωροταξικὴ Μελέτη. Στὴ Χωροταξικὴ Μελέτῃ τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἔχει ἀνατεθῇ στὸν καθηγητὴ Ι. Δ. Τριανταφυλλίδη, δόθηκε ἡ πρέπουσα σημασία στὰ μνημεῖα καὶ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς τόπους τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς. Συνεργάσθηκαν κυρίως ὁ καθηγητὴς Γ. Μπακαλάκης καὶ ὁ 'Επιμελητὴς 'Αρχαιοτήτων Νικ. Νικονάνος⁶.

31. Νομίσματα. Νομίσματα «ἐκ Θεσσαλονίκης»⁷ καὶ ἄλλα τῆς Θεσσαλονίκης⁸ περιλαμβάνονται στὰ νέα προσκτήματα τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τοῦ 'Εθνικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Μουσείου. Πρβ. ἀνωτ. ἀριθ. 23.

32. 'Επιγραφές. Θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε καταχωρισθῇ στὰ Χρονικά 1951 - 65 ἡ Συλλογὴ ἐλληνικῶν καὶ λατινικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Emilio Gabba, ποὺ ἀναφέραμε (ἀνωτ. ἀριθ. 12), γιατί περιλαμβάνει καὶ τὴν ἐπιγραφὴ⁹ τῶν Πολιταρχῶν τῆς Θεσσαλονίκης (44-45 μ.Χ.), συζητεῖ τὰ σχετικὰ θέματα καὶ παρέχει βιβλιογραφία. — Ὁ L. Robert ὑπομνηματίζει ἐπιτάφια ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, τώρα στὴν Κωνσταντινούπολη¹⁰, καὶ ἄλλη ποὺ δὲν

1. K. Schefold, Die Griechen und ihre Nachbarn, Berlin 1967, σ. 246.

2. K. Schefold, ἔ.ἀ., εἰκ. 265b.

3. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 23 καὶ 45, πίν. 3β.

4. Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Συμπληρωματικά γιὰ τὸν Πέτρο Παπαγεωργίου, Μακεδονικά 7, 1967 (ἀνάτυπο 1966), σ. 155.

5. Ι. Κ. Βασδραβέλλη, ἔ.ἀ., σ. 151, σημ. 3.

6. Ι. Δ. Τριανταφυλλίδης, Χωροταξικὴ μελέτῃ τῆς Θεσσαλονίκης, ἰδὲ κυρίως τὸ τεῦχος ὑπ' ἀριθ. 3 τοῦ Α' Μέρους καὶ τὸ τεῦχος ὑπ' ἀριθ. 37 τοῦ Β' Μέρους τῆς Μελέτης.

7. ΑΔ 28, 1967, Χρονικά, σ. 10.

8. ΑΔ. ἔ.ἀ., σ. 11.

9. 'Αριθ. Εὐρ. Μουσείου Θεσσαλονίκης 1.766.

10. L. Robert, Pierres errantes κλπ., Berytus 16, 1966, σ. 15 κ.έ.

ἀνήκει στη Θεσσαλονίκη¹. Ἐπίσης καταχωρίζει στο Χρονικό του τις 4 ἐπιγραφές μὲ ἀνάγλυφα πέλματα, ἀναθηματικές στοὺς Αἰγυπτίους Θεοὺς², καὶ ἄλλες³. — Περίληψη τῆς μελέτης τῆς F. Parazoglou⁴, πὺν ἀναφέρεται καὶ σὲ ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης, δημοσιεύεται στὸ L'Année Epigraphique⁵.

ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

33. Γενικά. Τὸ παλαιὸ Μουσεῖο στὸ Γενη-τζαμί ἐξακολούθησε νὰ λειτουργῇ καὶ κατὰ τὴ διετία 1966-1967 (πίν. 1) μολονότι κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1967 ἄρχισε ἡ ἀπογύμνωσή του καὶ ἡ μεταφορὰ καὶ τῶν μαρμαρίνων γλυπτῶν τμηματικά στὸ νέο Μουσεῖο (πίν. 2). Μιὰ ἀνάμνηση τῆς ἐκθέσεως τοῦ παλαιοῦ Μουσείου θὰ διατηρηθῇ στὶς δημοσιευμένες εἰκόνες⁶. Κατάλογος ἡ Ὁδηγὸς τοῦ Μουσείου δὲν δημοσιεύθηκε ποτέ, ἀλλὰ σὲ «Μικρὸ Ἀρχαιολογικὸ Ὁδηγὸ» ὑπάρχουν λίγα πληροφοριακὰ στοιχεῖα⁷. Τοῦ νέου Μουσείου στεγανοποιήθηκε ἐπὶ τέλους ἡ στέγη, ἀλλὰ τὸ κτήριο ἔχει ἀνάγκη ἀκόμη μέτρων ἀσφαλείας κλπ.⁸

34. Ἐπανεκθεσι. Στὸν προθάλαμο τοῦ Μουσείου ἐκθέσαμε προσωρινὰ τὰ μαρμάρινα γλυπτά τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς (πίν. 3), τὶς τρεῖς Μούσες, τὴ ρωμαία δέσποινα, τὸν Ἀτλанта καὶ τὸ κεφάλι τοῦ πίν. 44. Ἐτσι βοήθησαν κι αὐτὰ μὲ τὸν τρόπο τους γιὰ νὰ σωθῇ ἡ Ἀγορά! — Οἱ ἐργασίες τῆς ἐκθέσεως προχώρησαν στὸ μικρὸ Π τοῦ Μουσείου (σχέδ. 1). Τελείωσε καὶ ἡ τρίτη πτέρυγα. Ἡ ἐκθεσι ἀρχίζει στὴν πτέρυγα Α μ' ἓνα χάρτη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ὅπου εἶναι σημειωμένοι οἱ προϊστορικοὶ τόποι: τῆς Θράκης 14, τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας 12, τῆς Κεντρικῆς 85 καὶ τῆς Δυτικῆς μόνον 8. Ὁ χάρτης δηλαδὴ θέλει συμπλήρωση. Οἱ κωνικὲς τοῦμπες δηλώνονται μ' ἓνα ἰσοσκελὲς τρίγωνο (μὲ μαῦρο οἱ κάπως ἀνεσκαμμένες, μὲ κεραμιδί οἱ ἄλλες), οἱ τραπεζοειδεῖς μ' ἓνα τραπέζιο (πάλι μαῦρο ἢ κεραμιδί) καὶ οἱ ἄλλοι συνοικισμοὶ μ' ἓνα γεμάτο κύκλο (καὶ πάλι μὲ μαῦρο οἱ κάπως ἀνεσκαμμένοι, οἱ ἄλλοι μὲ κεραμιδί). — Ἡ ἐκθεσι τῶν προϊστορικῶν

1. L. Robert, ἔ. ἀ., σ. 16 κ.έ.

2. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 241. Πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 25.

3. Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 353-355.

4. BCH 87, 1963, σ. 517 κ.έ. Πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 5.

5. L'Année Epigraphique 1965 (1966), σ. 39, ἀριθ. 125.

6. Ἰδὲ π.χ. BCH 78, 1954, Chron. 1953, σ. 139, εἰκ. 36, Χρονικά 1951-65, πίν. 1, καὶ σ' αὐτὰ τὰ Χρονικά πίν. 1.

7. Τέσσερες περιπάτοι στὰ Μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, ἐκδ. «Τέχνης», Θεσσαλονίκη 1954.

8. Πρβ. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 331.

τοῦ Μουσείου βασίζεται στὸ βιβλίο τοῦ W. A. Heurtley¹, τὸ ὁποῖο παραμένει βασικὸ γιὰ τὴν προϊστορικὴ Μακεδονία, μολονότι πολλὰ ἄλλαξαν μὲ τὶς μεταπολεμικὲς ἀνασκαφές, μάλιστα τῆς Νέας Νικομήδειας. Ὑπάρχουν

Σχέδ. 1. Κάτοψη τῶν αἰθουσῶν ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης (34).

κυρίως ἡ χρονολογικὴ βάση, ἀφοῦ τώρα μὲ τὴ Νέα Νικομήδεια ἀνεβαίνουμε στὴν 7η χιλιετηρίδα καὶ ὅσα πρὶν θεωρούσαμε ὡς πρῶιμη νεολιθικὴ φάση (οἱ ἀρχαιότεροι πέντε διαδοχικοὶ συνοικισμοὶ στὰ Σέρβια) φαίνεται πῶς

1. W. A. Heurtley, Prehistoric Macedonia, Cambridge 1939.

ἀνήκουν σὲ μιὰ μέση νεολιθική περίοδο. Μετὰ τὴν ἐξηγήσῃ αὐτῇ, μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε στὴν περιγραφὴ τοῦ τρόπου τῆς Ἐκθέσεως αὐτῆς, ποὺ ἔγινε μὲ βάση τὸν Heurtley καὶ μὲ συνδυασμὸ τοπικῆς καὶ χρονικῆς κατατάξεως.

Ἡ Νεολιθικὴ Ἑποχὴ διαιρεῖται σὲ Πρώιμη καὶ Ὑστερη Περίοδος : ἡ Πρώιμη Νεολιθικὴ Περίοδος ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὰ εὐρήματα στοὺς πέντε ἀρχαιότερους συνοικισμοὺς τῶν Σερβίων, κυρίως πῆλινα ἀγγεῖα διακοσμημένα στὸ ρυθμὸ τοῦ Σέσκλου τῆς Θεσσαλίας (προθήκη ὑπ' ἀριθ. 8 καὶ τὸ βάζρο ὑπ' ἀριθ. 1). Ἡ Ὑστερη Νεολιθικὴ Περίοδος ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὰ εὐρήματα στοὺς νεώτερους συνοικισμοὺς τῆς τοῦμπας τῶν Σερβίων (προθήκη ὑπ' ἀριθ. 8, π.χ. πίν. 7α) καὶ ἀπὸ τοὺς συνοικισμοὺς στὸ Λιμνότοπο¹, στὸ Ἀρμενοχώρι, στὴ Γέφυρα καὶ κυρίως τῆς Ὀλύνθου (προθήκη ὑπ' ἀριθ. 9). Τὴν Ὑστερη Νεολιθικὴ καὶ τὴ Χαλκολιθικὴ Ἑποχὴ καλύπτουν τὰ πλοῦσια εὐρήματα τῆς Παραδημῆς ἀπὸ τὴ Θράκη² (βάζρα ὑπ' ἀριθ. II-VI, προθήκες ὑπ' ἀριθ. 1-3 καὶ ράφια ὑπὸ στοιχεῖα A-B). Πολλὰ ἀγγεῖα συνοδεύονται ἀπὸ ζωγραφικὰ ἀντίγραφα συμπληρωμένα, ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τὸ ζωγράφο Κώστα Ἡλιάκη καὶ εἶναι εἴτε ἀναρτημένα στοὺς τοίχους εἴτε τοποθετημένα στὶς προθήκες. — Γιὰ τὴν Πρώιμη Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ποὺ παρουσιάζει χονδρότερα ἀγγεῖα, ἔχουν διατεθῇ δυὸ προθήκες : Σὲ μιὰ προθήκη τοίχου (ὑπ' ἀριθ. 4, πίν. 4) ἔχουν ἐκτεθῇ πῆλινα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εὐρήματα ἀπὸ τὸ Ἀρμενοχώρι (πίν. 7β), τὸ Μεσημέρι, τὴ Συκιά, τὸ Περιβολάκι, τὸ Μολυβόπυργο καὶ τὰ Κριτσανά, ὅπως καὶ μέρος ἀπὸ τὸ ἀδημοσίευτο εὑρημα χαλκῶν ἐργαλείων³, ποὺ προήλθε ἀπὸ τὰ Πετράλωνα τῆς Χαλκιδικῆς (πίν. 4, κάτω) καὶ εἶναι μοιρασμένο μεταξὺ τοῦ Μουσείου μας καὶ τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Σὲ ἄλλῃ ἐλεύθερη προθήκη (ὑπ' ἀριθ. 10) τοποθετήθηκαν πῆλινα ἀγγεῖα ἀπὸ Ἀξιοχώρι, Γόνα, Καραμάν, Καλίνδρια, ἐπίσης πῆλινα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εὐρήματα ἀπὸ τὸν Ἅγιο Μάμα (πίν. 8α) καὶ τὸ Ἀξιοχώρι. — Γιὰ τὴ Μέση Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ οἱ γνώσεις μας εἶναι λιγώτερες καὶ ὑπάρχει μόνον μία προθήκη τοίχου (ὑπ' ἀριθ. 5) μὲ πῆλινα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα ἀπὸ τὸ Μολυβόπυργο, τὴν Καλίνδρια, τὸν Ἅγιο Μάμα, τὸ Ἀξιοχώρι καὶ τὸ Περιβολάκι. — Ἡ Ὑστερη Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ διαθέτει μία ἐλεύθερη προθήκη (ὑπ' ἀριθ. 11) μὲ πῆλινα ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν Καλίνδρια

1. Γιὰ νὰ βοηθήσουμε κυρίως ξένους (ὅσοι ξέρουν μόνο τὰ ὀνόματα τῆς Τουρκοκρατίας ἀπὸ παλαιὰ δημοσιεύματα) παραθέτουμε καὶ τὰ δύο ὀνόματα τῶν τόπων, ποὺ ἀναφέρονται ἐδῶ μὲ τὴ σειρά τοῦ καταλόγου τοῦ Heurtley, Prehistorie Macedonia, σ. XXII : Κίλινδρι = Καλίνδρια, Βάρδινα = Λιμνότοπος, Βαρδαρόφτσα = Ἀξιοχώρι, Τόπτσιν = Γέφυρα, Σαράτσι = Περιβολάκι, Μπουμπούστι = Πλατανιά, Πάτελι = Ἅγιος Παντελεήμων. Στὴν Ἐκθεση βλέπει ὁ ξένος καὶ τὰ δύο ὀνόματα.

2. Πρβ. Χρονικὰ 1951-65, ἀριθ. 50.

3. Πρβ. Χρονικὰ 1951-65, ἀριθ. 42.

(πίν. 8β), τὸ Περιβολάκι καὶ τὸ Ἀξιοχώρι καὶ μία προθήκη τοίχου (ὑπ' ἀριθ. 6, πίν. 5) μὲ πῆλινα, λίθινα, χαλκᾶ, ὀστέινα κλπ. εὐρήματα ἀπὸ πολλὰς θέσεις : Γόνα (ἐπέσακτος μυκηναϊκὸς σκύφος), Σέδες, Πλατανιά, Τσαουσίτσα, Ἅγιος Μάμας, Καλίνδρια, Λιμνότοπος, Ἀξιοχώρι καὶ Περιβολάκι. Σὲ ἰδιαίτερο βᾶθρο (ὑπ' ἀριθ. VII) τοποθετήθηκε πίθος ἀπὸ τὸ Ἀξιοχώρι¹. — Πρὶν περάσουμε στὸ χῶρο τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου συναντοῦμε ἀναρτημένον στὸν τοίχον ἕναν ἐποπτικὸ πίνακα (ὑπὸ στοιχεῖον Γ) μὲ ὀστρακα ἀπὸ τὶς τρεῖς προϊστορικὰς ἐποχάς. Εἶναι κατανεμημένα σὲ τρεῖς στήλες, ἀντίστοιχες μὲ τὶς τρεῖς Ἐποχάς (Νεολιθικὴ - Χαλκοῦ - Σιδήρου) κι αὐτὰς ἔχουν τὶς ὑποδιαίρεσεις τοὺς ἀντίστοιχες μὲ τὶς περιόδους καὶ μὲ τοὺς τόπους προελεύσεως : Α'. Σέρβια (ἀρχαιότερη Νεολιθικὴ)· Σέρβια, Ἅγιος Μάμας, Κριτσανά, Βάρδινο, Ὀλυνθος (νεώτερη Νεολιθικὴ)· Παραδημὴ (τέλος Νεολιθικῆς καὶ Χαλκολιθικῆς). Β'. Βαρδαρόφτσα, Κριτσανά, Σέρβια, Σαράτσι, Κιλιντίρ, Ἅγιος Μάμας, Μολυβόπυργος (Πρώιμη Ἐποχὴ Χαλκοῦ)· Σαράτσι, Βαρδαρόφτσα, Κιλιντίρ, Ἅγιος Μάμας, Μολυβόπυργος (Μέση Ἐποχὴ Χαλκοῦ)· Ἅγιος Μάμας, Μολυβόπυργος, Τσαουσίτσα, Μπουμπούστι, Σαράτσι, Βάρδινο, Κιλιντίρ, Γόνα, Βαρδαρόφτσα (Νεώτερη Ἐποχὴ Χαλκοῦ). Γ'. Τούμπα Ἐμπερίκου, Βάρδινο, Σαράτσι (Πρώιμη Ἐποχὴ Σιδήρου). — Μετὰ τὴ Νεολιθικὴ, ἡ Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου ἀντιπροσωπεύεται πλουσιώτερα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Μιὰ ἐλεύθερη προθήκη (ὑπ' ἀριθ. 12) καὶ βᾶθρο (ὑπ' ἀριθ. VIII) ἔχουν διατεθῆ γιὰ τὰ πρόσφατα, ἀκόμα ἀδημοσίευτα², εὐρήματα ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ τῆς Νέας Ἀγχιλίου (πίν. 9α). Στὸ κέντρο τοῦ χώρου (κιβωτίσχημη προθήκη ὑπὸ στοιχεῖον Δ) ἔγινε σχηματικὴ ἀναπαράστασις τοῦ τάφου ΑΗ II τῆς Βεργίνας³. Σὲ μιὰ ἐλεύθερη (ὑπ' ἀριθ. 13, πίν. 6) καὶ μιὰ προθήκη τοίχου (ὑπ' ἀριθ. 7) ἔχουν ἐκτεθῆ παλαιὰ εὐρήματα κυρίως πῆλινα, ἐνῶ μιὰ τρίτη προθήκη (ὑπ' ἀριθ. 14) ἐτοιμάζεται νὰ δεχθῇ τὰ χάλκινα κοσμήματα καὶ τὰ σιδερένια ὄπλα τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Ἡ προθήκη ὑπ' ἀριθ. 13 (πίν. 6) περιλαμβάνει εὐρήματα ἀπὸ τὴν Καλαμαριά τὴν Κουντουριώτισσα Πιερίας (πίν. 9β), τὸν Ἅγιο Παντελεήμονα Φλωρίνης καὶ τὸ Περιβολάκι. Ἡ προθήκη ὑπ' ἀριθ. 7 περιέχει εὐρήματα ἀπὸ τὴν Τσαουσίτσα, ἀπὸ τὸ Ἀξιοχώρι καὶ ἀπὸ τὸν Λιμνότοπο. Σὲ ἰδιαίτερο βᾶθρο (ὑπ' ἀριθ. IX) τοποθετήθηκε μεγάλη πρόχους ἀπὸ τὸ Ἀξιοχώρι⁴. Οἱ προϊστορικοὶ χρόνοι κλείνουν καὶ ἀρχίζουν οἱ ἱστορικοὶ (βᾶθρο ὑπ' ἀριθ. X) μ' ἕνα γεωμετρικὸ ἀμφορέα ἀπὸ τὴ Μηκύβερνα κι ἕνα ὑστερογεωμετρικὸ ἀπὸ

1. W. A. Heurtley, ἔ.ἀ., σ. 214, ἀριθ. 408.

2. Πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 98, καὶ κατωτ. ἀριθ. 66.

3. ΠΑΕ 1961, σ. 93, πίν. 51β, Man. Andronicos, Vergina κλπ., Lund 1964, σ. 4, εἰκ. 1.

4. BSA 28, 1926-27, σ. 218, εἰκ. 7α.

τὴν Ὀλυνθο¹. — Στὸ ὀριζόντιο, νὰ ποῦμε, σκέλος τοῦ Π ἔχουν ἐκτεθῇ τὰ ἀγγεῖα τῶν κλασσικῶν χρόνων, μὲ πρῶτα τὰ λεγόμενα «προπερσικά»². Καθὼς προχωρεῖ ὁ ἐπισκέπτης, δεξιά του ἔχει εὐρήματα τῆς Ὀλύνθου (ἐλεύθερες προθήκες ὑπ' ἀριθ. 16, 18, 21 καὶ 23 καὶ βάθρα ὑπ' ἀριθ. XIII καὶ XV), ἀλλὰ καὶ ἀριστερά, ἀνάμεσα στὶς προθήκες μὲ εὐρήματα «διαφόρων τόπων», ἔχουν τοποθετηθῇ εὐρήματα τῆς Ὀλύνθου: παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς³ (βάθρο ὑπ' ἀριθ. XII), τμῆμα κρατῆρος ἐρυθρομόρφου⁴ (πίνακας στὸν τοῖχο ὑπὸ στοιχείῳ Ε ἄλλος, ὑπὸ στοιχείῳ Ζ, ἐτοιμάζεται νὰ δεχθῇ ἐκλεκτὰ ἐρυθρόμορφα δστρακα) καὶ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα (προθήκη τοίχου ὑπ' ἀριθ. 24). Ἀπὸ τὶς προθήκες μὲ εὐρήματα «διαφόρων τόπων» ἡ πρώτη (ὑπ' ἀριθ. 15) περιέχει ὑστερογεωμετρικά, προπερσικά καὶ κορινθιακά ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν περιοχὴ Θεσσαλονίκης (Καραμπουρνάκι κλπ.) καὶ τὴ Χαλκιδική. Ἀπὸ τὶς ἄλλες τρεῖς οἱ δύο (ὑπ' ἀριθ. 17 καὶ 19) ἔχουν μελανόμορφα (πίν. 10α-β), ἡ τρίτη (ὑπ' ἀριθ. 20) ἐρυθρόμορφα (πίν. 11α-β), ἐνῶ μιὰ τέταρτη (ὑπ' ἀριθ. 22) τὴν κρατοῦμε κενὴ γιὰ μελλοντικὰ ἐκθέματα. Τὰ μελανόμορφα καὶ τὰ ἐρυθρόμορφα προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ καὶ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης. Σὲ ἰδιαίτερα βάθρα ἔχουν τοποθετηθῇ: ἀριστερὰ ἰδιόμορφο ἀγγεῖο τοπικοῦ ἐργαστηρίου ἀπὸ τὰ Πυργαδίκια⁵ (βάθρο ὑπ' ἀριθ. XI) καὶ δεξιά, γιὰτὶ θέλει φῶς, λεκανίδα ἐρυθρόμορφη ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης⁶ (βάθρο ὑπ' ἀριθ. XIV). — Στὴ συνάντηση τῶν δύο σκελῶν τοῦ Π τοποθετήθηκε, πάνω σὲ χαμηλὸ βάθρο, πῆλινο περιρραντήριο ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο (βάθρο ὑπ' ἀριθ. XVIII) καὶ πάνω στὸν τοῖχο στὴ γωνία (ράφια ὑπὸ στοιχεῖα Η καὶ Θ) μέτωπα καλυπτῆρων ἀνθεμωτὰ ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο καὶ πῆλινη λεοντοκεφαλὴ ὑδρορρόης, ἀπὸ τὴ Βεργίνα⁷. Δεξιά κι ἀριστερὰ (προθήκες ὑπ' ἀριθ. 25 καὶ 26) ἔχουν ἐκτεθῇ κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀγγεῖα. Στὴν προθήκη ὑπ' ἀριθ. 25 κάνει ἐντύπωση ἡ ποιότητα τῶν μελαμβαφῶν ἢ ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος» κλπ. ποικιλόμορφων ἀγγείων ἀπὸ διάφορους τόπους τῆς Μακεδονίας. Στὴν προθήκη ὑπ' ἀριθ. 26, μαζί μὲ ἀγγεῖα (ἄξιόλογος ὀμηρικὸς σκύφος ἀπὸ τὴ Φλώρινα)⁸, ἔχουν ἐκτεθῇ λύχνοι, σκευὴ λατρευ-

1. Ἀπὸ τὴν ἐπανεκθεση τῆς προϊστορικῆς Συλλογῆς βγῆκε ἓνα ἄρθρο: Ἄ γ. Σ α - κ ε λ λ α ρ ί ο υ, Ἀγγεῖα κεραμικῆς τῆς προϊστορικῆς Μακεδονίας, Λεύκωμα Διεθνoῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης 1967. Γιὰ τὰ πολλὰ λάθη, μάλιστα τῆς ἀγγλικῆς μεταφράσεως, θὰ πρέπη νὰ μὴ εἶναι ὑπεύθυνη ἡ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου.

2. Olynthus V, σ. 13 κ.έ.

3. Olynthus XIII, σ. 59, ἀριθ. 11, πίν. 14-16.

4. Olynthus V, σ. 109, ἀριθ. 131, πίν. 78-79.

5. ΑΔ. 22, 1967, Χρονικά, σ. 403 κ.έ., πίν. 307α.

6. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 340, πίν. 360α.

7. Μ. Ἀ ν δ ρ ο ν ί κ ο υ κ.ά., Τὸ ἀνάκτορο τῆς Βεργίνας, πίν. XXIV, 1.

8. ΠΑΕ 1933, σ. 75, πρβ. ΠΑΕ 1930, σ. 75 κ.έ.

τικής χρήσεως (κέρνος, ταφικά ἀγγεῖα χοῶν) κλπ. Ἡ προθήκη ὑπ' ἀριθ. 27, τέλος, ἔχει ἀντιπροσωπευτικά ἀγγεῖα καὶ λύχνους τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐδῶ τελειώνει ἡ συστηματικὴ ἔκθεση τῶν πηλίνων ἀγγείων, τὰ ὅποια στὸ μέλλον θὰ καταλάβουν ὅλο τὸ ὥρο τῆς πτέρυγος Γ. Γιὰ λίγα χρόνια πάντως φιλοξενοῦνται ἐδῶ ἄλλες κατηγορίες ἐκθεμάτων. — Ὁ ἐπισκέπτης τοῦ Μουσείου ἔχει δεξιὰ του τέσσερες προθήκες (ὑπ' ἀριθ. 33-36), ὅπου ἔχουν ἐκτεθῇ μὲ χρονολογικὴ τάξη πῆλινα εἰδῶλια τῆς Ὀλύνθου (προθήκες ὑπ' ἀριθ. 33-35) καὶ «διαφόρων τόπων» (προθήκη ὑπ' ἀριθ. 36). Σὺν εἰσαγωγῇ στὴν κατηγορίαν τῶν εἰδωλίων τοποθετήθηκε στὴ γωνία (ράφι ὑπὸ στοιχεῖον Κ) ἡ πῆλινη μήτρα προτομῆς Κυβέλης ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο¹ καὶ ἐκμαγεῖο της. — Παράλληλα πρὸς τὰ εἰδῶλια, οἱ προθήκες τοίχου (ὑπ' ἀριθ. 28 καὶ ἐξῆς) περιέχουν ἡ καθεμιά ὁμοειδῆ ἐκθέματα, ἀλλὰ ἡ χρονολογικὴ τάξη, ποὺ μᾶς συνῶδευε ὡς τώρα, ἔχει ἐγκαταλειφθῇ, γιατί ἐδῶ ἡ ἔκθεση ἔχει τὸ χαρακτῆρα προσωρινότητος, ὅσο νὰ γίνη ἡ μελετώμενη τριώροφη ἐπέκταση τοῦ Μουσείου, ὅπου θὰ μεταφερθοῦν τοῦτα τὰ εὐρήματα, Στὴν προθήκη ὑπ' ἀριθ. 28 ἔχουν ἐκτεθῇ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκην. Σὲ ἰδιαίτερο βᾶθρο (ὑπ' ἀριθ. XIX) τοποθετήθηκε ἀσημένια λειψανοθήκη 4ου αἰ. μ.Χ. (πίν. 91), πρόσφατο εὑρημα, ἀδημοσίευτο². Στὴν ὑπ' ἀριθ. 29 προθήκη ἐκτίθεται μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες συλλογὰς μολίνων ἀγγείων, ἀπὸ τὰ ὅποια πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε δυὸ ἑλληνιστικά μὲ τὴν τεχνικὴ τῆς κυτῆς ὕαλου (πίν. 15β), ἐνῶ τὰ πολλὰ εἶναι ρωμαϊκὰ μὲ τὴν τεχνικὴ τῆς ἐμφυσήσεως. Τὰ περισσότερα ὕαλινα προέρχονται ἀπὸ τὰ φους τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ νεκροταφείου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐν ἂν αὐτὰ (πίν. 66α) διακοσμεῖται μὲ παράσταση κυνηγίου, τὴν ὁποία ἀποδίδει τὸ ἀνάπτυγμα τοῦ σχεδ. 2³. Σὲ ἰδιαίτερο βᾶθρο (ὑπ' ἀριθ. 20) τοποθετήθηκε τὸ ἐνδιαφέρον ἀγγεῖο τοῦ πίν. 15α⁴. Ἀκολουθοῦν τὰ μεταλλικὰ εὐρήματα. Στὴν προθήκη ὑπ' ἀριθ. 30 ἔχουν ἐκτεθῇ δυὸ λαβὲς γεωμετρικοῦ τρίποδος καὶ ἄλλα χάλκινα καὶ ἀσημένια ἀγγεῖα κλασσικῶν χρόνων, 5ου - 4ου αἰ. π.Χ. Ἡ προθήκη ὑπ' ἀριθ. 31 περιλαμβάνει μιὰ ποικιλίαν ἐκθεμάτων : χάλκινα ἀγαματάκια (κωμικοῦ ἡθοιοιοῦ, Ἡρακλέους, Λάριτος κλπ.), χάλκινα ἐξαρτήματα ἀγγείων (λαβὲς διακοσμημένες, μερικὲς ζωόμορφες, κ.ἄ.), χάλκινα ἀγγεῖα, ὁστῆνια μικροεὐρήματα κλπ. Οἱ τελευταῖες δυὸ προθήκες περιέχουν : ἡ ὑπ' ἀριθ. 32 κυρίως ὄπλα (πίν. 13), ἡ ὑπ' ἀριθ. 37 χρυσὰ καὶ ἀσημένια κοσμήματα, ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς ἕως καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἀνάμεσα

1. Olynthus IV, σ. 92 κ.ἑ., ἀριθ. 410, πίν. 51-54.

2. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 377 καὶ 403, ΑΑΑ 2, 1969, σ. 48 κ.ἑ.

3. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 391 κ.ἑ., πίν. 296ε καὶ 298.

4. Chron, 1958, σ. 706, πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 64. Κατὰ φιλικὴ ἀνακοίνωση τοῦ κ. Μ. Ἀνδρονίκου, εἶναι αἰγυπτιακὴ πορσελάνη τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Α. Μ. Κούντουρας

Σχ. 2. * Ανάπτυγμα παραστάσεως σέ υάλινο δοχείο (34).

στις προθήκες με τὰ χάλκινα ἔχουν τοποθετηθῇ σὲ ἰδιαίτερα βάθρα : ἀσημένια ὑδρία με ἀνάγλυφον Νίκη κάτω ἀπὸ τὴ λαβή¹ (βάθρο ὑπ' ἀριθ. XXI) καὶ ἄλλη ὑδρία χάλκινη με σειρήνα (πίν. 91) ἀπὸ τὴν Τορώνη² (βάθρο ὑπ' ἀριθ. XXII).

Ἡ ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία τῶν ἀρχαίων, χάριν τῆς ἐκθέσεως, ἔδωσε ἀφορμὴν γιὰ νέες παρατηρήσεις. Εὐρέθη ὅτι συνανήκουν ὄστρακα προηγουμένως ἀσχετίσιτα. Ἀγγεῖα συμπληρώθηκαν ἢ διαλύθηκαν καὶ συγκολλήθηκαν ὁρθότερα. Ὅμαδες εὐρημάτων, ὅπως τὰ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν στὸ Καραμπουρνάκι τὸ 1954³, ἀξιώθηκαν καλύτερη μεταχείριση εἴτε τοποθετήθηκαν στὶς προθήκες (πίν. 10 καὶ 11) εἴτε ἔμειναν στὴν Ἀποθήκη (πίν. 12). Εἰδῶλια πῆλινα καθαρίσθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν. Ἐπίσης μεταλλικὰ ἀντικείμενα ἀποκαταστάθηκαν καὶ καθαρίσθηκαν με ἀποτελεσμα καμιά φορά νὰ παρουσιασθῇ διακόσμηση ἢ καὶ ἐπιγραφή, ὅπως π.χ. στὴ χάλκινη ὑδρία (πίν. 13) ἀπὸ τὸ Καραμπουρνάκι, ὅπου μετὰ τὸν καθαρισμὸ μπορέσαμε καὶ διαβάσαμε τὴν ἐπιγραφή : ΑΘΕΝΑΙΟΙ ΑΘΛ(Α) <Ε>ΠΙ ΤΟΙΣ ΕΝ ΤῶΙ ΠΟΛΕΜΟΙ (πίν. 14α-β)⁴.

Στὴν ἐπανεκθέσει τῶν ἀγγείων καὶ τῶν ἄλλων ἐκθεμάτων τῶν χώρων Α - Γ συνεργάσθηκαν πολλοί, ἀλλὰ κυρίως ἡ κ. Ἀγνή Σακελλαρίου καὶ οἱ Ἐπιμελήτριες Ἀρχαιοτήτων Μαρία Καραμανώλη - Σιγανίδου καὶ Εὐγενία Λεβεντοπούλου - Γιούρη. Πολλὰ ὀφείλονται σὲ συμβουλὲς τῶν καθηγητῶν Γ. Μπακαλάκη καὶ Μ. Ἀνδρονίκου. Στὰ βυζαντινὰ ζητήσαμε τὴ βοήθεια τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μ. Μιχαηλίδου καὶ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Νικ. Νικονάνου. Τὸ συνεργεῖο τῶν τεχνιτῶν ἀποτελοῦν οἱ Νικηφόρος Γάρος, Σιδέρης Καραλῆς καὶ Εὐάγγελος Λύτος με Προϊστάμενο, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀποστόλου Κοντογεώργη, τὸν τεχνίτη τοῦ Μουσείου Δημήτριο Μαθιό, στὸν ὁποῖον ὀφείλονται κυρίως οἱ λεπτεῖς καὶ υπεύθυνες ἐργασίες στὰ χάλκινα κλπ. ἀντικείμενα. Ὡς ξυλουργὸς εἰδικευμένος γιὰ τίς προθήκες, βάθρα κλπ., ἐργάσθηκε ὁ Χαράλαμπος Τροχίδης.

1. Τὰ τεμάχια τῆς ὑδρίας ἦσαν μαζὶ με τὰ πολύτιμα ἀντικείμενα τοῦ Μουσείου, ποὺ μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τὸ 1967, ΑΔ Χρονικά (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

2. Πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 134, πίν. 28.

3. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 84.

4. Στὸν κ. Ε. Vanderpool ὀφείλω τὴν πληροφορία, ὅτι ἄλλα δύο χάλκινα ἀγγεῖα ἔχουν τὴν ἴδια περίπου ἐπιγραφή. Τὸ ἓνα, ἀπὸ τοὺς Ἀμπελοκήπους τῶν Ἀθηνῶν, εἶναι ἀπὸ πολὺ καιρὸ στὸ Λοῦβρο (De Ridder, Bronzes attiques du Louvre, ἀριθ. 2590). Τὸ ἄλλο ἀπὸ τὸ Μαραθῶνα, εἶναι στὴ Συλλογὴ τοῦ Π. Κανελοπούλου (Περιοδ. Εἰκόνες, 25 Νοεμβρίου 1966). Ὁ κ. Vanderpool σχετίζει τοῦτα τὰ ἄθλα με τὴν πληροφορία τοῦ Διοδώρου Σικελιώτη (XI, 33, 3), ὅτι τὸ 479 π.Χ. «ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος ἐκόσμησε τοὺς τάφους τῶν ἐν τῷ Περσικῷ πολέμῳ τελευτησάντων καὶ τὸν ἀγῶνα τὸν ἐπιτάφιον τότε τὸ πρῶτον ἐποίησε...».

35. Ἐπανεκθεση ἀρχιτεκτονικῶν. Στὸν ὑπερυψωμένο χώρο ὑπ' ἀριθ. 2 (ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 378 σχέδ. 1) βρήκαμε τὴν κατάλληλη θέση γιὰ νὰ ἐκτεθοῦν τὰ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικά μέλη τῆς Θέρμης. Ἡ ἐργασία προχώρησε μὲ βραδὺ ρυθμὸ καὶ μόνον κατὰ τὸ 1968 εἶχαμε τὸ ἀποτέλεσμα, ποὺ δείχνει ὁ πίν. 16, ὥστε τὴν ὀριστική μορφή τοῦ χώρου θὰ παρουσιάσουμε στὰ προσεχῆ Χρονικά μαζί μὲ παρατηρήσεις, ποὺ ἔγιναν, ἐπ' εὐκαιρία, ἀπὸ τὸν Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων Γεώργιο Δεσποίνῃ. — Ἀντίκρυ, στὸν χώρο ὑπ' ἀριθ. 8, ἐκτίθενται, πάλι μὲ βραδὺ ρυθμὸ κατ' ἀνάγκην, τὰ ἀρχιτεκτονικά (πίν. 19) καὶ ἄλλα ἐκθέματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Γαλερίου, ποὺ σημειώνουν τὸ τέλος τῆς ἐκθέσεως τῶν μαρμαρίνων. Ἡ ἀρχὴ τους θὰ εἶναι ἀπὸ τ' ἀρχαϊκά, ποὺ προαναφέραμε, τῆς Θέρμης. Τὴ συνέχεια ἰδὲ κατωτ. ἀριθ. 36.

36. Ἐπανεκθεση γλυπτῶν. Ἀπὸ τὸν χώρο ὑπ' ἀριθ. 2 θὰ περνᾷ ὁ ἐπισκέπτης στὴν αἴθουσα ὑπ' ἀριθ. 3, ποὺ προορίζεται γιὰ τὰ προϋπολογιστικά γλυπτὰ ἢ ρωμαϊκὸν χρόνων ἀντίγραφα ἑλληνικῶν ἔργων. Ἡ αἴθουσα θὰ περιλαμβάνῃ εὐρήματα ἀπ' ὅλη τὴ Μακεδονία σχεδόν, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴ Ραιδεστὸ τῆς (τουρκικῆς τώρα) Θράκης, ὅπως κόρη (πίν. 17 καὶ 18), ντυμένος κοῦρος κλπ., ποὺ ἔφεραν οἱ πρόσφυγες μαζί τους ἀπὸ κεῖ. Στὴ συνεχόμενη μικρὴ αἴθουσα ὑπ' ἀριθ. 4 θὰ τοποθετηθοῦν γλυπτὰ τῶν δύο τελευταίων αἰώνων π.Χ. Οἱ αἴθουσες ὑπ' ἀριθ. 5-7 θὰ περιλάβουν ψηφιδωτὰ καὶ γλυπτὰ ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ εἶναι καὶ πολλὰ καὶ καλά, γιατί ἡ Θεσσαλονίκη κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους συνδύαζε καλὴ ἑλληνικὴ παράδοση καὶ οἰκονομικὴ ἀκμὴ.

37. Χάλκινα ἀπὸ τὸ Δερβένι. Τὴν αἴθουσα προσωρινῶν ἢ περιοδικῶν ἐκθέσεων ὑπ' ἀριθ. 1 ἐξακολουθοῦν νὰ κατέχουν τὰ χάλκινα ἀπὸ τὸ Δερβένι κυρίως. Προσθέσαμε ἄλλη μιὰ προθήκη στὸ βάθος δεξιά. Κατὰ τὸ 1967 ἀντιμετωπίσαμε δύο σχετικὰ ζητήματα : α) ἂν ὁ κρατήρας (κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἄλλα χάλκινα) παθαίνει αὐξοῦσα διάβρωση, καὶ β) ἂν τὰ χρυσίζοντα ἀγγεῖα (κρατήρας καὶ ἄλλα χάλκινα) εἶναι ἐπιχρυσωμένα. Τὸ πρῶτο ὑποστηρίχθηκε μὲ ψιθύρους στὴν ἀρχὴ καὶ ὕστερα μὲ δημοσιεύματα στὸν καθημερινὸ τύπο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ δεύτερο ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νὰ γράφεται ἀπὸ ξένους κυρίως, ποὺ βασίζονται στίς πρῶτες ἀνακοινώσεις τοῦ εὐρήματος. Παρακαλέσαμε τὸν πάντοτε πρόθυμο καὶ εὐγενικὸ καθηγητὴ τῆς Ὀρυκτολογίας - Πετρογραφίας κ. Πέτρο Κόκορο νὰ κάμῃ σχετικὰς ἀναλύσεις. Τὸ πόρισμα τοῦ κ. καθηγητοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς :

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΝ ΟΡΥΚΤΟΛΟΓΙΑΣ - ΠΕΤΡΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 8ῇ Μαΐου 1967

Π ό ρ ι σ μ α

ἐξετάσεως τῆς χημικῆς συστάσεως δειγμάτων ἐκ μεταλλικῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης.

Μεταλλικά δείγματα ἐπιφανειακῶν διαστάσεων ὀλίγων τετραγωνικῶν ἑκατοστῶν ἀποκοπέντα ἐκ μεταλλικῶν ἀντικειμένων τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐξητάσθησαν ἀκτινογραφικῶς καὶ φασματοσκοπικῶς πρὸς ἀνίχνευσιν τῶν μετάλλων, τὰ ὅποια εἰσέρχονται εἰς τὴν σύστασιν τῶν. Ἐξαιρέσει ἐνὸς δείγματος ἐξ ἀργύρου τὰ λοιπὰ ἔχουν χρυσοκίτρινον χρῶμα. Ἐξητήθη νὰ προσδιορισθῇ ἐὰν τὰ δείγματα περιεῖχον χρυσόν. Μία πρώτη ἐξέτασις πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν διὰ τῆς λυδίας λίθου ἔδωκεν ἀποτέλεσμα ἀρνητικόν. Λεπτομερεστέρα ἐξέτασις ἐγένετο ἀκτινογραφικῶς καὶ φασματογραφικῶς. Ἡ ἀκτινογραφικὴ ἐξέτασις ἔδειξεν ὅτι τὰ δείγματα ἦσαν ἐκ βρόνζου (κρατερώματος) ἥτοι κράματος χαλκοῦ καὶ κασσιτέρου. Βάσει τῶν ἀκτινογραφικῶν δεδομένων διεχωρίσθησαν τρεῖς κατηγορίαι ὡς πρὸς τὴν περιεκτικότητα εἰς χαλκὸν καὶ κασσίτερον, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο καὶ φασματογραφικὴ ἐξέτασις. Ἐκτὸς τῶν κυρίων συστατικῶν χαλκοῦ καὶ κασσιτέρου οὐδὲν ἱχνὸς χρυσοῦ εὐρέθη. Εἰς τὰ δύο ἐκ τῶν φασματοσκοπηθέντων δειγμάτων διεπιστώθη ὡς ἱχνοστοιχεῖον κοβαλτιόν καὶ δὴ μὲ ἱκανὸν ἀριθμὸν χαρακτηριστικῶν γραμμῶν τοῦ στοιχείου τούτου εἰς τὸ ὑπὸ ἐνδειξιν Α18 δείγμα, ἐνῶ εἰς τὸ ὑπὸ ἐνδειξιν Α17 ἐλάχιστοι παρετηρήθησαν γραμμαὶ μαρτυρουμένης σημαντικῶς μικροτέρας περιεκτικότητος εἰς κοβάλτιον. Ἡ παρατήρησις αὕτη θὰ ἦτο ἴσως ἐνδιαφέρουσα ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν προέλευσιν τῶν δειγμάτων τούτων.

Ὁ ἐξετάσας

Π. Κόκκορος

Παρακαλέσαμε ἐπίσης τὸν καθηγητὴ τῆς Ἀναλυτικῆς Χημείας κ. Κωνσταντῖνο Βασιλειάδη, ὁ ὅποιος ἀνέθεσε στὸν Ἐπιμελητὴ κ. Γ. Βασιλικιώτῃ νὰ κάμῃ ἀνάλογη ἐξέταση. Τὸ πόρισμα τοῦ κ. Βασιλικιώτῃ ἔχει ὡς ἑξῆς :

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΝ ΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΧΗΜΕΙΑΣ

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 9ῃ Μαΐου 1967

Ἐ ξ έ τ α σ ι ς

τριῶν δειγμάτων, μεταλλικῆς κόνεως, προσκομισθέντων ὑπὸ τοῦ
Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης.

Δεῖγμα Νο 1 : Ἐξωτερικῶς, ἀπὸ τοὺς ὤμους, κάτωθεν τοῦ Σατύρου.

Δεῖγμα Νο 2 : Μεταξὺ λέοντος καὶ ἐλάφου.

Δεῖγμα Νο 3 : Ἐσωτερικῶς εἰς τὸ μέρος τοῦ λαιμοῦ.

Δι' ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω δείγματα ἡ ποιοτικὴ ἀνίχνευσις χρυσοῦ ἀπέβη
ἀρνητικὴ.

Ὁ ἐκτελέσας τὴν ἐξέτασιν
Γ. Βασιλικιώτης, Ἐπιμελητὴς

Βεβαιώνονται ἔτσι ὅσα ἔγραψα ἀλλοῦ (ὄχι πρῶτος) : τὰ χάλκινα ἀπὸ τὸ
Δερβένι εἶναι ἀπλῶς χάλκινα¹, ὄχι ἐπιχρυσωμένα. Γνωστὸ εἶναι ὅτι «πᾶν
ὅ,τι λάμπει δὲν εἶναι χρυσοῦς». Ἐπίσης γνωστὸ εἶναι πὼς τὰ καλλιτεχνήματα
δὲν χάνουν τίποτε ἀπὸ τὴ βεβαίωση ὅτι δὲν εἶναι ἐπιχρυσωμένα.

Ἡ δημόσια συζήτηση γιὰ τοὺς κινδύνους διαβρώσεως τοῦ κρατῆρος
προκάλεσε διαταγὴ μεταφορᾶς τοῦ κρατῆρος στὴν Ἀθήνα, στὸ Ἐθνικὸ Ἀρ-
χαιολογικὸ Μοῦσεῖο! Τοῦτο δὲν ἔγινε τελικά. Οἱ ἀπαραίτητες ἐξετάσεις
ἔγιναν στὴ Θεσσαλονικὴ ἀπὸ τοὺς δυὸ τεχνίτες, ποὺ δούλεψαν πολὺ ἢ λίγο
τὸν κρατῆρα : τὸν τεχνίτη τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀνδρέα
Μαυραγάνη καὶ τὸν τεχνίτη τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης Δημήτριο Μα-
θιό. Πολυσέλιδες ἐκθέσεις τους τηροῦνται στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἐφορείας. Τοὺς
ἐξητήθη καὶ ἀνέφεραν : πὼς καὶ μὲ τί μέσα καθάρισαν τὸν κρατῆρα, ἂν βλέ-
πουν διαφορὰ πρὸς τὸ χειρότερο καὶ τί προτείνουν γιὰ τὴ θεραπεία. Ὁ τε-
χνίτης Ἀνδρέας Μαυραγάνης βεβαιώνει μεταξὺ ἄλλων : «...τὸ μέταλλον τοῦ
κρατῆρος δὲν ἔχει ὑποστῇ ἔστω καὶ τὴν παραμικρὰν διάβρωσιν ἀπὸ τὴν

1. Ὅμοια χρυσιζούσα λάμψη ἔχουν πολλὰ μπρούτζινα ἀγγεῖα, π.χ. ψυκτήρ καὶ ἀμ-
φορεὺς τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Νέας Ὑόρκης, ποὺ προέρχονται, λέει, ἀπὸ
τῆ Β. Ἑλλάδα, MMA Bulletin, Ἰαν. 1961, σ. 138 κ.έ., εἰκ. 7 καὶ 11. Πρβ. K. S c h e f o l d
PKG 1, Berlin 1967, εἰκ. 152a-b.

ἡμέραν τῆς συντελεσθείσης ἐργασίας συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1963». Ὁ τεχνίτης Δημήτριος Μαθιὸς βεβαιώνει ἐπίσης : «... δὲν ὑπέστη ὁ κρατὴρ κανενὸς εἶδους διαβρώσεις ἀπὸ τοῦ καθαρισμοῦ του καὶ ἐντεῦθεν».

Βέβαια καὶ οἱ δύο προτείνουν τρόπους καὶ μέσα συντηρήσεως στὸ ἐξῆς. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα χρειάζεται ξηρὴ ἀτμόσφαιρα, ποὺ δὲν καταφέραμε ἀκόμη νὰ ἐξασφαλίσουμε, ἀφοῦ ἀκόμη δὲν στεγανοποιήσαμε τὸν ἐλλεινὸ φωταγωγὸ τῆς αἴθουσας.

Τοὺς τρόπους συντηρήσεως μᾶς ἀνέπτυξε προφορικῶς κατὰ ἐπίσκεψή του (παγκόσμια αὐθεντία στὰ ζητήματα αὐτὰ) ὁ κ. H. J. Plenderleith¹. Ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Γ. Βασιλικιώτης εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ συντάξῃ Ἑκθεση, ἀπὸ τὴν ὁποία παραθέτουμε τὸ ἐξῆς ἀπόσπασμα : «...Ἐκ τοῦ κρατῆρος τοῦ Δερβενίου ἐλήφθησαν δείγματα τῶν πρασίνων περισκληρύνσεων τόσον ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς, ὅσον καὶ ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας καὶ ἐγένετο ἀναλύσεις αὐτῶν διὰ τὴν ἀνέυρεσιν χλωριούχων ἰόντων. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναλύσεως εἶναι ἐλαφρῶς θετικόν. Ὑπάρχουν δηλαδὴ χλωριούχα ἰόντα, εἰς μικρὰ ὅμως ποσά. Κατόπιν τούτου ἡ κατάστασις τῆς διαβρώσεως δὲν κρίνεται ὡς ἐπικίνδυνος καὶ ὑπάρχει δυνατότης ἀνασχέσεως μὲ τὰ ὑπάρχοντα μέσα ἄνευ μετακινήσεως τοῦ κρατῆρος». Τὰ «ὑπάρχοντα μέσα» δυστυχῶς ἀκόμη δὲν μπορέσαμε νὰ τὰ ἐξασφαλίσουμε. Ἐλπίζουμε τώρα στὴ σύντομη στεγάνωσι τοῦ φωταγωγοῦ καὶ τότε θὰ γίνουν καὶ τ' ἄλλα².

38. Ἀρχιτεκτονικά. Νέα προσκτήματα (ρωμαϊκῶν χρόνων κίονες, κυρίως ἀπὸ τὸ θαλάσσιο τεῖχος ἀποσπασμένοι, ἀριθ. Εὐρ. 10.161-10.197, κιονόκρανα, βάσεις, ἐπιστύλια κλπ.) καὶ ἀσήμαντες σχετικὰ προσθήκες στὴ βιβλιογραφία γιὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἀποκτήματα τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης ἐγίναν κατὰ τὴ διετία 1966-1967. Ἀναφέρονται σὲ γενικώτερα βιβλία τὰ ἀρχαῖα τῆς Θέρμης³ καὶ τὸ Γαλεριανὸ τόξο τοῦ πίν. 19⁴.

1. Ἰδὲ π.χ. H. J. Plenderleith, *The Conservation of Antiquities and Works of Art*, London 1956.

2. Στὴ δημοσιευμένη Ἑκθεσι τῶν ἐργασιῶν τοῦ 1964 (ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 412) φέρεται ὡς περὶ ὠθεῖσα κατὰ τὸ 1964 ἡ ἐργασία : καθαρισμοῦ, συλλογῆς καὶ φωτογραφίσεως τῶν εὐρημάτων ἐκ Δερβενίου, ἀλλὰ Ἑκθεσι γιὰ τὴν ἀμοιβὴ τῶν εὐρετῶν δὲν εἶχεν ὑποβληθῇ οὔτε τὸ 1965. Ἐπίσης λέγεται ὅτι ἐτακτοποιήθη ἡ μεγάλη ἀποθήκη τῶν ἀγγείων κλπ., ἀλλὰ ὁ ἀπαραίτητος ἐλεγχος τῶν ὑπαρχόντων δὲν ἐγίνε παρὰ μόνον μετὰ τὸ 1965.

3. K. Schefold, PKG, ἑ.ἀ., σ. 246. Στὴν ἀγγλικὴ ἐκδοσι παλαιότερου βιβλίου τοῦ ἰδίου συγγραφέως (πρῶτὴ γερμ. ἐκδοσι 1965) ἀναφέρονται ἐπίσης τὰ ἀρχαῖα τῆς Θέρμης, K. Schefold, *Classical Greece*, London 1967, σ. 105. Ἰδὲ καὶ ΑΔ 4, 1966, σ. 532 (G. Bakalakis).

4. Κυρίως γιὰ τὴν ἀνάγλυφον διακόσμησὴ του, G. M. A. Hanfmann, *Classical Sculpture*, London 1967, σ. 339, εἰκ. 313.

39. Γ λ υ π τ á. Προσκτήματα τοῦ Μουσείου ἀνακοινώθηκαν σὲ σύντομες ἐκθέσεις, ὅπως γυναικεῖο καὶ ἄλλο ἀνδρικό κεφάλι, μαρμάρινα, ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, τὸ χάλκινο κεφάλι ἀπὸ τὰ Ρυάκια τῆς Πιερίας κλπ.¹ Τὰ προσκτήματα τῶν ἐτῶν 1966 καὶ 1967 θὰ δημοσιευθοῦν μὲ σχετικὴ πληρότητα στίς ἐκθέσεις τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, ὥστε θὰ ἦταν περιττὴ ἐπανάληψη ἂν καταχωρίζονταν καὶ ἐδῶ. Εἰκονίζονται μόνον δύο ρωμαϊκὰ τραπεζοφόρα, δηλαδή ὁ ἀκέφαλος μαρμάρινος Πάν τοῦ πίν. 20 (ἀριθ. Εὐρ. 10.114) καὶ τὸ μαρμάρينو σύμπλεγμα Βελλεροφόντη καὶ Χιμαίρας τοῦ πίν. 22α (ἀριθ. Εὐρ. 10.067). Ἰδὲ καὶ κατωτ. ἀριθ. 40. — Ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία γιὰ τὰ γλυπτὰ τοῦ Μουσείου πρέπει νὰ ἀναφέρουμε πρῶτα τρεῖς μελέτες τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου, ποὺ ξέφυγαν ἀπὸ τὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 51 καὶ 132, γιὰ μιὰ ἐπιτύμβια στήλη αὐστηροῦ ρυθμοῦ ἀπὸ τὴ Θράκη², ἓνα πορτραῖτο τοῦ Ιου αἰ. π.Χ.³ καὶ τὴ στήλη τοῦ Θεόγνητου ἀπὸ τὴν Κασσάνδρα⁴. — Νεκροδεῖπνο ἀπὸ τὴν Ποτίδαια περιλαμβάνει στὸν κατάλογο τῶν ἐλληνικῶν νεκροδεῖπνων ἡ Rhea N. Thönges - Stringaris⁵ καὶ τὸ χρονολογεῖ περὶ τὸ 380 π.Χ. — Τὴ δημοσίευση τοῦ κοιμισμένου Σατύρου ἀπὸ τὸν Γ. Μπακαλάκη ἰδὲ στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 23. — Τὸ ὑπερφυσικὸ ἄγαλμα ἀπὸ τὸ Καλαμωτὶ⁶ κατατάσσεται στὸν κατάλογο τῶν θωρακισμένων ἀνδριάντων τοῦ C. Vermeule καὶ χρονολογεῖται στὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου ἢ στὴν ἐποχὴ τῶν Κλαυδίων⁷. — Ὁ κορμὸς ἀνδριάντος, ποὺ ἀναγνωρίζεται ὡς Ἀδριανός⁸, μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν αὐλὴ τοῦ παλαιοῦ στὸ νέο Μοῦσεῖο, ὅπου πρόκειται νὰ ἐκτεθῇ. — Γιὰ τὴ μελέτη τοῦ A. Giuliani, ποὺ καταχωρίσθηκε στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 51, ἰδὲ βιβλιοκρισίαν τοῦ B. Καλλιπολίτη⁹. — Ἡ κόμμωση προτομῆς τοῦ Μουσείου (Antike Kunst 4, 1961, σ. 68 κ.έ.) παραβάλλεται πρὸς ὅμοια γυναικεῖα κεφαλὴ στὸ Μοῦσεῖο τῆς Σίδης¹⁰. — Ὁ Ὀλγανος ἀναφέρεται στὴ δημοσίευση τοῦ Τάφου τῶν Λευκαδίων¹¹. Τὸ

1. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 411 κ.έ., Arch, Rep. 1967-68, σ. 15, εἰκ. 21. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 48.

2. AE 1956, σ. 199 κ.έ.

3. Mon. Piot 51, 1959, σ. 37 κ.έ.

4. BCH 86, 1962, σ. 261 κ.έ.

5. AM 80, 1965, σ. 87.

6. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 95.

7. Berytus 15, 1964, σ. 99, ἀριθ. 22Α.

8. Berytus, ἔ.ά., σ. 105 κ.έ., ἀριθ. 194Α, πίν. XXI, 9.

9. Gnomon 39, 1967, σ. 404 κ.έ.

10. J. Inan - E. Rosenbaum, Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor, London 1966, σ. 201 κ.έ., ἀριθ. 277, σημ. 2.

11. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 2 κ.έ.

εἰκονιστικὸ ἄγαλμα ρωμαίας δέσποινας¹ χρονολογεῖ στὸ δεύτερο μισό τῆς βασιλείας τοῦ Κομμόδου ἢ Erika Schmidt².

40. Σ α ρ κ ο φ ᾶ γ ο ι. Ἀπὸ τὰ νέα ἀποκτῆματα τοῦ Μουσείου εἶναι ἡ πλευρὰ μαρμάρινης σαρκοφάγου τοῦ πίν. 21, ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Δυτικοῦ Νεκροταφείου τῆς Θεσσαλονίκης (οἰκόπεδο Λαζάρου Καραπαναγιωτίδη, ὁδὸς ΠΗΘ 28, Ξηροκρήνη). Εἶναι ἀπὸ τὶς ὠραιότερες καὶ πρωιμότερες ἀττικὲς σαρκοφάγους ρωμαϊκῶν χρόνων, 2ου αἰ. μ.Χ. (ἀριθ. Εὐρ. 10.234). Καλύτερη π.χ. ἀπὸ ὅμοια παράσταση στὴ σαρκοφάγῳ τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 1.184. — Ἄλλο ἓνα κομμάτι σαρκοφάγου, ποὺ σώζει μέρος ἀπὸ ἀνάγλυφο γρύπα εἰκονίζεται στὸν πίν. 22β (ἀριθ. Εὐρ. 10.064). — Σὲ ὀρισμένη κατηγορία σαρκοφάγων ἀπὸ lapis sarcophagus, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τρεῖς τῆς Θεσσαλονίκης, ἀναφέρονται διάφορες μελέτες πρόσφατες. Ὁ J. B. Ward-Perkins³ παραπέμπει γιὰ πληρέστερο κατάλογο τῶν ὁμοίων σαρκοφάγων σὲ «προσεχῇ» τόμο τοῦ Bulletin du Musée de Beyrouth, τὸν ὁποῖο δὲν εἶδα ἀκόμη. Ὁ M. H. Ballance ἐντοπίζει τὴν προέλευση τοῦ διακοσμητικοῦ λίθου «africano» στὴν περιοχὴ τῆς Τέω⁴. — Ἐνδιαφέρει καὶ τὶς ἀττικὲς σαρκοφάγους τῆς Θεσσαλονίκης μελέτη τοῦ Antonio Giuliano⁵. — Ὁ Robert Turcan ἐπίσης ἀναφέρεται καὶ σὲ σαρκοφάγους τῆς Θεσσαλονίκης⁶.

41. Π ἡ λ ἰ ν α ἄ γ γ ε ῖ α. Νέα προσκτῆματα (λεκανίδα ἐρυθρόμορφη κλπ.) ἀναφέρονται στὴν ἐκθεση τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁷. — Οἱ Milutin V. Garašanin καὶ Wolfgang Dehn δημοσίευσαν ὄστρακα τῆς Συλλογῆς τοῦ Προϊστορικοῦ Σεμιναρίου στὸ Marburg, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καὶ ὄστρακα ἀπὸ τὴν Παραδημή, ὥστε γίνεται ἀναφορά καὶ στὴ Συλλογὴ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ Πελεκίδη-Κυριακίδη⁸. — Ἀγγεῖα (ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο καὶ τὸ Δερβένι) ἀναφέρονται γιὰ σύγκριση ἀπὸ τὸν Γ. Μπακαλάκη⁹.

1. BCH 73, 1949, σ. 294 κ.ε. Πρβ. Μακεδονικά 2, 1953, σ. 594.

2. Erika Schmidt, Römische Frauenstatuen, 1967, σ. 125.

3. J. B. Ward-Perkins, Marmo «africano» e «lapis sarcophagus», Rendiconti, 39, 1966-1967, σ. 127 κ.ε., εἰκ. 5.

4. M. H. Ballance, The Origin of Africano, Papers BSR 34, 1966, σ. 79 κ.ε.

5. A. Giuliano, Il commercio dei sarcofagi attici, Roma 1962. Πρβ. Gnomon 37 1965, σ. 612 κ.ε., ἰδίως σ. 616 (H. Wiegartz).

6. Robert Turcan, Les sarcophages romains κλπ., σ. 69 κ.ε., 132 σημ. 1, 287 σημ. 8, 290 καὶ 555.

7. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 340 κ.ε.

8. M. V. Garašanin-W. Dehn, Thrakisch-makedonische Wohnhügelfunde in der Sammlung des Vorgeschichtlichen Seminars zu Marburg (Lahn), ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ Jahrbuch des R.-G. Zentralmuseums Mainz, 10, 1963, σ. 1 κ.ε.

9. Γ. Μπακαλάκη, Ἀνασκαφὴ Στρώμης, Θεσσαλονίκη 1967.

42. Κρατήρ κλπ. ἀπὸ τὸ Δερβένι. Ὁ χάλκινος κρατήρ ἀπὸ τὸ Δερβένι περιλαμβάνεται πιά σχεδὸν σὲ κάθε βιβλίο γιὰ ἀρχαία ἐλληνικὴ τέχνη. Ὁ G. M. A. Hanfmann¹ τὸν ἀναφέρει καὶ τὸν εἰκονίζει, ἀλλὰ ὁ κρατήρ δὲν εἶναι «guilded», τὸ ὕψος τοῦ δὲν εἶναι μόνον 0,80 μ., ὁ «Pan» εἶναι Σάτυρος καὶ γιὰ τὴν ἐπιγραφή του ἰδὲ κατωτέρω. — Στὴν ἀγγλικὴ ἔκδοσι βιβλίου τοῦ K. Schefold εἶναι κρίμα, ποῦ ὁ κρατήρ εἰκονίζεται σὲ ἐλεεινὴ ἀσπρόμαυρη εἰκόνα² (καὶ ὁ χάρτης στὴ σ. 272 ἔχει κομμένη καὶ ἀπὸ τὴ σημερινὴ Ἑλλάδα τὴ μισή). — Ὁ K. Schefold πάλι, σὲ ἄλλο βιβλίο του³, ἀξιολογεῖ τὸν κρατήρα, τὸν χρονολογεῖ (ὄχι νεώτερος ἀπὸ τὸ 330 π.Χ., ἀρχαιότερος τοῦ χρυσοῦ ἀμφορέως τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὸ Παναγοῦριστε) καὶ εἰκάζει προέλευσὶ τοῦ ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς ἀποικίης τῆς Αἰγύπτου. — Ὁ Cl. Rolley⁴ τιμᾷ τὸν κρατήρα μὲ εἰκόνα frontispiece καὶ δύο λεπτομέρειες (ἀλλὰ καὶ δῶ λαθᾶκια: δὲν ὑπάρχουν «two silver ivy wreaths», τὸ ἓνα εἶναι κλῆμα). — Στὴ λαμπρὴ ἔκδοσι τῶν Ch. Delvoye — G. Roux γιὰ τὸν ἐλληνικὸ πολιτισμὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τῆς μέρες μας ὁ κρατήρ παρουσιάζεται σὲ ὀλοσέλιδες εἰκόνες καὶ ἀπὸ τῆς δύο κύριες ὄψεις του, ἀλλὰ καὶ δῶ ἓνα λαθακί: βρέθηκε, λέει, τὸ 1958, ἐνῶ ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς βρέθηκε τὸ 1962⁵. — Ὁ κρατήρ ἢ λεπτομέρειες εἰκονίζονται ἐπίσης σὲ βιβλία γενικώτερα γιὰ τὴν ἐλληνικὴ τέχνη τῶν John Boardman⁶ καὶ François Chamous⁷, ὅπου βέβαια ὁ κρατήρ παρουσιάζεται ἀκόμη ὡς κατασκευασμένος «en bronze doré». — Σὲ σύντομη περιγραφή τῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὸ Δερβένι ὁ Γ. Μπακαλάκης⁹ παρατηρεῖ ὅτι τὰ χαλκᾶ (κρατήρ κλπ.) δὲν εἶναι ἐπίχρυστα, ἀναγνωρίζει στὶς λαβὲς τοῦ μεγάλου κρατήρος Ἑρακλῆ, Ἀχελῶο, Ποσειδῶνα καὶ Ἀθῆ Ἴσως, καὶ χρονολογεῖ περὶ τὸ 300 π.Χ. (πρβ. ἀνωτέρω). — Τὸ

1. G. M. A. Hanfmann, *Classical Sculpture*, London 1967, σ. 323 καὶ εἰκ. 183-184.

2. K. Schefold, *Classical Greece*, London 1967, σ. 190, εἰκ. 54.

3. K. Schefold, *Die Griechen und ihre Nachbarn*, Berlin 1967, σ. 119, πρβ. αὐτ. σ. 122 καὶ 207, ὡς καὶ εἰκ. 156-157.

4. Cl. Rolley, *The Bronzes* [=H.F. Mussche, *Monumenta Graeca et Romana*, V, 1] Leiden 1967, σ. 17, ἀριθ. 154.

5. Ch. Delvoye - G. Roux κ.ά., *La civilisation grecque de l'antiquité à nos jours*, I, Bruxelles 1967, εἰκ. 45-46 (παρὲνθ. εἰς σ. 132-133) καὶ σ. 496. Πρβ. *L'Antiquité Classique* 36, 1967, σ. 216 κ.έ. (Herman Van Looy).

6. John Boardman, *Greek Art*, London 1964, (καὶ σὲ γαλλικὴ μετάφρασι: *L'art Grec*, Paris 1965), σ. 169, εἰκ. 154.

7. François Chamous, *Art Grec*, Paris - Lausanne 1966, σ. 76, εἰκ. 54, καὶ λεπτομέρεια στὴ σ. 77. Πρβ. *L'Antiquité Classique* 35, 1966, σ. 359 κ.έ.

8. AA 4, 1966, σ. 532 κ.έ. Ἀντιθέτως παρουσιάζονται ἀδικαιολόγητα ὡς ἐπίχρυσες οἱ κνημίδες κλπ., AA 1966, σ. 111, εἰκ. 28 καὶ 29, μὲ τὴν παρατήρησιν μάλιστα ὅτι «die Vergoldung ist zum Teil sehr gut erhalten».

νεκροταφείο, ὁ κρατὴρ καὶ ἄλλα χάλκινα εὐρήματα ἀπὸ τὸ Δερβένι ἀναφέρονται στὸ βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων¹. — Ὁ D. E. Strong πραγματεύεται ἀργυρὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ Δερβένι σὲ παράρτημα κυρίως τοῦ βιβλίου του γιὰ τὰ χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ σκεύη τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων². — Λεπτομέρεια τοῦ κρατῆρος ἐγχρωμὴ εἰκονίζεται στὸ Λεύκωμα τῆς Διεθνoῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης 1967, σ. 275. — Ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ἐπιγραφή τοῦ κρατῆρος³ κατέληξε στὴν ἐρμηνεία τοῦ J. Bousquet : κτῆμα τοῦ Ἀστίωνος, υἱοῦ τοῦ Ἀναξαγόρα, Λαρισαίου. Τὸ Ἀστιόνειος δηλαδὴ εἶναι κτητικὸ ἐπίθετο, ὅπως : Πολυξεναία ἐμμί.

43. Διόρθωση. Εἶναι φανερό τυπογραφικὸ λάθος στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 44, ἡ παραπομπὴ στὴν εἰκ. 26 ἀντὶ τῆς ὀρθῆς, εἰκ. 28.

44. Ψηφιδωτά. Σύντομο χρονικὸ καὶ περιγραφὴ, μὲ εἰκόνες ἐγχρωμες καὶ ἀσπρόμαυρες, τῶν ψηφιδωτῶν ἀπὸ τὴν ὁδὸ Σωκράτους, ἀριθ. 45, δημοσιεύθηκε στὸ Λεύκωμα τῆς Διεθνoῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης 1966, σ. 270 κ.ἐ. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 47.

45. Ἐπιγραφές. Ἀπὸ τὰ νέα προσκτήματα, ποὺ σημειώθηκαν στὶς ἐκθέσεις τῶν Χρονικῶν 1966 καὶ 1967 τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, ξεχωρίζουμε ἐδῶ δύο ἀπὸ τίς σημαντικώτερες ἐπιγραφές. Ἡ μία εἶναι μνημειακὴ ἐπιγραφή, πᾶνω σὲ ἀρχιτεκτονικὸ μέλος, μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς λέξεως : Αὐτοκράτωρ (πίν. 24α). Καθὼς βρέθηκε σὲ οἰκόπεδο κοντὰ στὴ ΒΔ γωνία τῆς Ἀγορᾶς, γίνεται πιθανὸ πὼς προέρχεται ἀπὸ κτήριο, αὐτοκρατορικὸ κτίσμα, τῆς Ἀγορᾶς. Τὸ μεγ. σωζ. μῆκος τοῦ μαρμάρου εἶναι 1,32 μ., ἄνω φέρει λύκον καὶ ὀπὴ πειοσχήμου συνδέσμου. — Ἡ ἄλλη εἶναι σπουδαία ἐπιγραφή καὶ μᾶς φέρνει εἰδήσεις «ἀπὸ τὴν Πολιτεία καὶ τὴν Κοινωνία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης», ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ ἀείμνηστος Στρατῆς Πελεκίδης. Εἶναι ψήφισμα τῶν Πανελλήνων πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς. Τὸ κείμενο, ἐνανάγνωστο, συμπληρώνεται εὐκολα :

Αὐτοκράτορα Καίσα-
ρα, θεοῦ Τραϊανοῦ υἱόν,
θεοῦ Τραϊανοῦ υἱόνόν,
θεοῦ Νέρουα ἔγγονον, Τ. Αἰλί-
[ι-

1. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 18, σημ. 2, σ. 110, σημ. 4, 113, 169 καὶ 176, σημ. 1.

2. D. E. Strong, Greek and Roman Gold and Silver Plate, London 1966, σ. 94 καὶ κυρίως 217 (Appendix IV).

3. BCH 89, 1965, σ. 807 κ.ἐ. (G. Daux), 90, 1966, σ. 281 (J. Bousquet), Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 356.

ον Ἀδριανὸν Ἀντωνῖνον, [σε-
 βαστόν, εὐσεβῆ, κατὰ τὸ ψή[φισμα
 τὸ δόξαν τοῖς Πανέλλησιν] κατ-
 απεμφθὲν ὑπ' αὐτῶν εἰς ἀπ[ά-
 σας τὰς μετεχούσας πόλεις κ[αί
 ἔθνη τοῦ πανελληνίου κυρ[ω-
 θέν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος,
 πολειταρχούντων

Γν. Δομιτίου Θράσωνος τὸ Β',
 Τ. Νουμισήγου Μακρείνου τοῦ κα[ί
 Πρειμιγένους,
 Ἀλεξάνδρου Ἀπολλειναρίου.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀντωνῖνος Εὐσεβῆς ἐβασίλευσε ἀπὸ τὸ 138-161 μ.Χ. Τοὺς τίτλους του κλπ. ἰδὲ πρόχειρα εἰς R. Cagnat, *Cours d'Épigraphie Latine* 4η ἔκδ., Paris 1914, σ. 197 κ.έ. Γιά τοὺς Πανέλληνες ἰδὲ μελέτη μὲ ἀφορμὴ ἄλλη ἐπιγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης, Marcus N. Tod, *JHS* 42, 1922, σ. 167 κ.έ., ἰδίως σ. 173 κέ. Πρβ. *Hesperia* 3, 1934, σ. 193, I.G. II², 2958¹. Οἱ Πολιτάρχαι τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ἀπαντοῦν στὴν Προσωπογραφία τοῦ Δ. Κανατσούλη, ἀλλὰ δὲν ἐξάντλησα τὴν ἔρευνα. Γιά τὸν πολυσυζητημένο θεσμό τῶν Πολιταρχῶν ἰδὲ βιβλιογραφία στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 6, σημ. 5. Στὴ διατηρημένη στενὴ πλευρὰ τοῦ μαρμάρου σώζεται μικρὸ μέρος ἄλλης ἐπιγραφῆς (πίν. 24γ). — Δίνομε ἐδῶ τὴν εἰκόνα δύο ἀκόμη νέων ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἶναι ἀκέραια, σὲ πλευρὰ σαρκοφάγου, εὐανάγνωστη καὶ εὐνόητη (πίν. 24δ), ἡ ἄλλη εἶναι ἐπιτύμβια ἐπίσης, ἀποσπασματικὴ (πίν. 24β) καὶ δύσκολα συμπληρώνεται (ἀριθ. Εὐρ. 10.091). Καὶ γιὰ τὶς δύο πρβ. ΑΔ, Χρονικά 1966 καὶ 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

46. Πάπυρος. Στὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν πάπυρο τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης πρέπει νὰ προστεθῇ ἄρθρο τοῦ Στ. Καψωμένου², ποὺ διέφυγε ἀπὸ τὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 52, καὶ ἄρθρο τοῦ Ch. Picard νεώτερο³.

47. Νομισματικά. Νομισματικὰ ἀποκτήματα τοῦ 1965 καταχωρίσθηκαν στὴν ἔκθεση τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁴. Πάρα πολλὰ νέα

1. Τώρα ἰδὲ πρόσφατη μελέτη, *Hesperia* 37, 1968, σ. 338 κ.έ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. S. G. Kapsomenos, *The Orphic Papyrus Roll of Thessalonica*, *The Bulletin of the American Society of Papyrologists* 2, 1, October 1964, σ. 3 κ.έ.

3. Ch. Picard, *Après la lecture-encore partielle du papyrus de Dherveni...*, *Mélanges κλπ. offerts à J. Carporino*, Paris 1966, σ. 737-746.

4. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 341.

νομίσματα ἀπέκτησε τὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ ἔτη 1966 καὶ 1967. Δὲν θὰ καταχωρισθοῦν ἐδῶ τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς, τῆς Πλατείας Ναυαρίνου, τοῦ Παλατιανοῦ κλπ., γιατί ἀνήκουν μᾶλλον στοὺς οἰκείους τόπους. Καταχωρίζονται ὅμως, μὲ τὴν ἀναγκαίαν συντομία, ὅσα νομίσματα παραδόθηκαν. Ὁ Νικόλαος Πανούδης, ὑπάλληλος τῆς ΚΥΔΕΠ παρέδωσε 41 χάλκινα νομίσματα (καὶ μιὰ πῆλινη μήτρα), τὰ ὅποια κατὰ τὴ δῆλωσή του εὑρε κυνηγώντας κατὰ καιροὺς στὰ νεροφαγώματα τῆς περιοχῆς Δερβενίου (Λητῆς). Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι νομίσματα τῆς Μαρωνείας (400-350 π.Χ.), βασιλέων τῆς Μακεδονίας, ὅπως τοῦ Ἀμύντα Γ' (381-369), τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' (κοπὴ πρὸ τοῦ 300 π.Χ.), τοῦ Φιλίππου Ε', τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ πολλά, Θεσσαλῶν (196-146 π.Χ.), Πέλλης (186-168 π.Χ.), Θεσσαλονίκης (187-31 π.Χ.) καὶ νεώτερα μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ τουλάχιστον (ἀριθ. Εὐρ. 10.077). — Ὁ Ἰωάννης Παύλου, κάτοικος Θεσσαλονίκης, παρέδωσε δύο χάλκινα νομίσματα Κασσάνδρου (ἀριθ. Εὐρ. 10.103) ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Γαλάτιστας (καὶ δύο βυζαντινὰ ἀπὸ Θεσσαλονίκη). — Ὁ Ἑλ. Καζαντζόγλου, κάτοικος Ἐλευθερίων, παρέδωσε ἀσημένιο τετράδραχμο τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ νομισματοκοπέου τῆς Βαβυλῶνος (ἀριθ. Εὐρ. 519). — Ὁ Γεώργιος Π. Λιτούδης, κάτοικος Κουφαλίων, παρέδωσε 19 χάλκινα νομίσματα (17 αὐτοκρατορικὰ μακεδονικῶν πόλεων καὶ 2 Ἀντωνινιανοὶ Γαλλιηνοῦ καὶ Ἑρηνίου Ἐτρούσκου, ἀριθ. Εὐρ. 10.098), ποὺ βρῆκε στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ του. — Πέντε νομίσματα ἀπὸ τὴν τούμπα τῆς Γεφύρας κατασχέθηκαν καὶ παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης. Τὰ 4 εἶναι ἀσημένια: τριάβολο Ὁθβῶν (446-426 π.Χ.), δραχμὴ Σικυῶνος (400-300 π.Χ.), δραχμὴ Χαλκίδος (369-336 π.Χ.) καὶ δραχμὴ Ἰστιαίας (196-146 π.Χ.). Τὸ χάλκινο εἶναι πολὺ φθαρμένο. Ἴδὲ καὶ ἀριθ. 68. — Ὁ ἀρχαιοπώλης Βασ. Ἰατρίδης παρέδωσε 38 χάλκινα ρωμαϊκὰ νομίσματα (5 Μ. Κωνσταντίνου, 7 Διοκλητιανοῦ, 6 Κωνσταντίου Α', 15 Μαξιμιανοῦ καὶ 5 Λικινίου καὶ Κρίσπου). — Μετὰ καθαρισμόν ἐγίνε κατάλογος 20 χάλκινων νομισμάτων ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σφενδαμίου Πιερίας, ποὺ εἶχαν παραδοθῇ τὸ 1963 ἀπὸ τὸν Χαρ. Παυλίδη. Εἶναι τῆς Λαρίσσης, βασιλέων τῆς Μακεδονίας ἢ πόλεων, ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινὰ¹. — Ἴδὲ καὶ κατωτέρω ἀριθ. 56, 77, 78, 81, 218.

48. Ν ο μ ι σ μ α τ ὂ σ η μ ο. Πρὸς τὸ χρυσὸ νομισματοδόημο² σχετικὰ ἰδὲ σὲ μελέτῃ τοῦ Δ. Κανατσούλη³.

1. Οἱ ταυτίσεις τῶν νομισμάτων ὀφείλονται εἴτε στὴ Διευθύντρια τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τῶν Ἀθηνῶν κ. Μάντω Οἰκονομίδου εἴτε στὸν Ἐπιμελητὴ κ. Ἱ. Τουράτσογλου, ποὺ εἰδικεύεται στὰ νομισματικά.

2. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 46, σημ. 9.

3. Δ. Κανατσούλη, Οἱ πόλεμοι τοῦ αὐτοκράτορος Γορδιανοῦ Γ' κλπ., Θεσσαλονίκη 1966, σ. 21 κ.ε.

ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΑ

49. Σ υ λ λ ο γ ή τ ο υ Π α ν ε π ι σ τ η μ ί ο υ . Κατάλογο τῶν ἀγγείων καὶ ὀστράκων τῆς Συλλογῆς ἀπὸ προϊστορικοῦς τόπους τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας συνένταξε καὶ δημοσίευσε σὲ περιορισμένο ἀριθμὸ ἀντιτύπων πολυγραφημένων ὁ D. H. French¹. — Σχετικὰ μὲ τὸ σκύφο, ὅπου εἰκονίζεται Marsyas Religatus², ἰδὲ τὸ ἄρθρο γιὰ τὸ Ζεύξη στὴν Enciclopedia dell' Arte Antica³.

50. Σ υ λ λ ο γ ή Ἑ ρ α κ λ ῆ Β α σ ι λ ε ί ο υ . Ὁ Ἑρακλῆς Βασιλείου συγκρότησε κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα περίπου ἔτη ἀξιόλογη Συλλογή, τὴν ἀξιολογώτερη ἰδιωτικὴ Συλλογὴ τῆς Θεσσαλονίκης. Περιλαμβάνει κυρίως ἀγγεῖα πήλινα καὶ νομίσματα. Ἀπὸ τὰ πήλινα ἀγγεῖα 6 εἶναι μελανόμορφα, ἄλλα 10 περίπου εἶναι ἐρυθρόμορφα. Εἰκονίζονται ἐδῶ τὰ σπουδαιότερα, δηλαδή :

α) Κρατὴρ μελανόμορφος (ἀριθ. Κατ. 1) ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Παγγαίου (πίν. 25α-β). Ἐσωτερικὰ εἶναι μελαμβαφῆς ἐξ ὀλοκλήρου. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ χείλους καὶ στὴν κάθετη φέρει σιγμοειδεῖς γραμμές. Ἡ βάση εἶναι κοίλη κάτω. Στὸν ὦμο διακόσμηση γλωσσοειδῶν φύλλων ἰώδους καὶ μέλανος χρώματος. Στὴν κύρια ὄψη παράσταση τεθρίππου καὶ ἱππέων. Στὴ δευτερεύουσα ἀνὰ ἑνας λέων ἐκατέρωθεν ἀνθεμίων. Κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς ἀνὰ ἕνα πάνθηρ. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῶν λαβῶν ἀνὰ μία προτομὴ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς «κατὰ κρόταφον». Ὁ πηλὸς εἶναι καστανέρυθρος. Ὑψος 0,435 μ.

β) Ἀμφορεὺς μελανόμορφος (ἀριθ. Κατ. 2) ἐπίσης ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Παγγαίου (πίν. 26-27). Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ χείλους ἄβαφη, ὅπως καὶ ἡ κοίλη κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσεως. Ἐσωτερικὰ ὁ λαιμὸς μελαμβαφῆς. Στὴν κύρια ὄψη : ζευγὸς πάνω σὲ ἄρμα, ποὺ τὸ σύρει τέθριππο. Μπροστά τους, πίσω ἀπὸ τὸ τέθριππο, γυναικεῖα μορφή κρατεῖ κιθάρα καὶ Διόνυσος στεφανωμένος κρατεῖ κέρας. Ἰματιοφόρος μορφή μπροστὰ στὸ τέθριππο. Στὴ δευτερεύουσα ὄψη : Ὁ Ἑρακλῆς παλεῦει πρὸς τὸν λέοντα τῆς Νεμέας μεταξὺ Ἀθηνᾶς καὶ Ἰολάου. Στὴ χαμηλότερη ζώνη εἰκονίζονται πέντε ζῶα στὴν κύρια ὄψη (ἔλαφος, πάνθηρ, ἔλαφος, λέων, ἔλαφος) καὶ τέσσερα στὴν ἄλλη (ἔλαφος, πάνθηρ, ἔλαφος, λέων). Ὑψος 0.31 μ.

γ) Ὑδρία ἐρυθρόμορφη (ἀριθ. Κατ. 10) ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Νιγρίτας (πίν. 28α-β). Ἐσωτερικὰ ἡ ὕδρια εἶναι μελαμβαφῆς ὡς τὴν ἀρχὴ τοῦ ὦμου.

1. Ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 4, σ. 107, σημ. 7.

2. Χρονικὰ 1951-65, ἀριθ. 24.

3. EAA VII, 1967, σ. 1266.

Ἐξωτερικά ἔχει ἐξαιρεθῆ ζώνη κατὰ τὸν ἐπίπεδο δίσκο τοῦ χείλους, ὅπως καὶ ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσεως. Στὴν κύρια ὄψη εἰκονίζεται Κρίσις τοῦ Πάριδος. Ἀριστερά του ἡ Ἀφροδίτη καὶ ὁ Ἑρμῆς, ὑπεράνω Ἑρως, δεξιὰ Ἥρα ὄρθια καὶ Ἀθηνᾶ καθήμενη. Ἄνω δεξιὰ Πάν ἀποσκοπῶν (:). Στὴν ἄλλη ὄψη ἀναπτύσσεται ἀνθέμιο. Γιὰ τὴ διακόσμηση ἐγίνε χρήση πηλοῦ, χρυσοῦ καὶ χρωμάτων, κυρίως λευκοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ. Καλὸ ἔργο 4ου αἰ. π.Χ. Ὑψος 0,48 μ.

δ) Κοτύλη δίωτη (ἀριθ. Κατ. 8), ἐρυθρόμορφη, ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης (πίν. 29α-β). Ἐσωτερικά μελαμβαφής. Ἀβαφη ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσεως. Στὴ μιά ὄψη εἰκονίζεται Σάτυρος, ποὺ χορεύει, καὶ Μαινάδα, ποὺ τοῦ προσφέρει ρυτὸ. Στὴν ἄλλη Σάτυρος ἀκουμπάει σὲ ραβδί καὶ Μαινάδα, ποὺ κρατᾷ θυρσο. Κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς ἀνθέμιο. Χρονολογεῖται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὑψος 0, 105 μ.

ε) Πελίκη ἐρυθρόμορφη (ἀριθ. Κατ. 172), ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Νομοῦ Θεσσαλονίκης (πίν. 30γ). Στὴν κύρια ὄψη : Ἑρως, γυναικεία μορφή καὶ Σάτυρος. Στὴν ἄλλη : δύο μορφὲς ἱματιοφόρες καὶ στὴ μέση βωμός. Χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὑψος 0,285 μ.

στ) Λήκυθος ἐρυθρόμορφη (ἀριθ. Κατ. 210), ἀπὸ τὴν περιοχὴ μεταξὺ Ἀμφιπόλεως καὶ Γαληψοῦ (πίν. 30α). Λεῖπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ λαίμου καὶ τὸ στόμιο. Παράσταση Ἑρωτος. Καλὸ ἔργο ἀττικῆς τέχνης τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Σωζόμενο ὕψος 0,145 μ.

ζ) Ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιο (ἀριθ. Κατ. 211), ἐπίσης ἀπὸ τὴν περιοχὴ μεταξὺ Ἀμφιπόλεως καὶ Γαληψοῦ (πίν. 30β). Παράσταση κεφαλῆς γυναικὸς πρὸς δεξιὰ. Ἀττικὸ ἔργο 5ου αἰ. π.Χ. Ὑψος 0,08 μ.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα πῆλινα ἀγγεῖα εἰκονίζονται ἐδῶ διαλεχτά, ἀντιπροσωπευτικὰ διαφόρων κατηγοριῶν (πίν. 31α-στ καὶ 32α-δ), ὅπως καὶ τρεῖς λύχνοι (πίν. 32ε). Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Νιγρίτας προέρχονται τὸ κορινθιακὸ πῆλινο ἀλάβαστρο μὲ παράσταση πτηνοῦ (ἀριθ. Κατ. 206), ὕψους 0,09 μ., καὶ οἱ δύο κορινθιακοὶ ἀρύβαλλοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας (ἀριθ. Κατ. 207) φέρει παράσταση αἰγάγου καὶ ἔχει ὕψος 0,055 μ., ὁ ἄλλος (ἀριθ. Κατ. 187) φέρει τὸ συνηθισμένο τετράφυλλο κόσμημα μὲ ἄνθη λωτοῦ καὶ ἔχει ὕψος 0,06 μ. Ἐπίσης ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Νιγρίτας προέρχονται, πάντοτε κατὰ τὴ δήλωση τοῦ Συλλογέως, ὁ ὑπ' ἀριθ. 51 σκύφος προπερσικῶν χρόνων, ὕψους 0,175 μ., καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 209 κορινθιακὴ ἀρυβαλλοειδὴς οἶνοχόη, ὕψους 0,15 μ.

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης δηλώθηκε ὅτι προέρχεται ἡ ὑπ' ἀριθ. 14 μελανόμορφη λήκυθος, ἡ ὑπ' ἀριθ. 182 μελαμβαφὲς οἶνοχόη καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 16, 18, 177, 178 καὶ 179 ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια.

Ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ προέρχονται, κατὰ τὴ δήλωσι, ἡ λήκυθος ὑπ' ἀριθ. 213, τὰ ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια ὑπ' ἀριθ. 212 καὶ 214-217, καθὼς καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 218 ὀξύβαφο.

Ἡ περιοχὴ τῆς Ἀμφιπόλεως φέρεται ὡς τόπος προελεύσεως γιὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 223 μικρὴ οἰνοχόη, τὸν ὑπ' ἀριθ. 224 μελαμβαφῆ, δέμιξο λύχνο καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 226 λύχνο με ἀνάγλυφον παράστασιν δύο μονομάχων.

Τέλος ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σερρών προέρχονται ἡ ὑπ' ἀριθ. 221 λάγυνος, ἡ ὑπ' ἀριθ. 222 πυξίς καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 225 λύχνος με ἀνάγλυφον διακόσμηση δελφίνων καὶ ροδάκων ἐναλλάξ, ὅλα ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Ἀπὸ τὰ μὴ εἰκονιζόμενα ἐδῶ ἀποκτήματα τῆς Συλλογῆς ἀξιοσημείωτα εἶναι :

α) Ἡ ὑπ' ἀριθ. 9 ἐρυθρόμορφη πελίκη, ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Στρυμῶνος, με παράσταση μάχης ἐξ πολεμιστῶν στὴν κύρια ὄψη, στὴν ἄλλη τριῶν ἱματιοφόρων γύρω σὲ λέβητα.

β) Ἀπὸ τὰ προϊστορικά, πρόχους ὑπ' ἀριθ. 41 «ἀπὸ τὴ Χαλκιδική», ἄλλη ὑπ' ἀριθ. 168 ἀπὸ τὴν περιοχὴ Πετραλώνων καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 167 δίωτο ἀγγεῖο σὲ σχῆμα κανθάρου, ἐπίσης ἀπὸ τὴν περιοχὴ Πετραλώνων, κατὰ τὴ δήλωσι.

γ) Ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα πρώιμων κλασσικῶν χρόνων ἴσως, ἡ ὑπ' ἀριθ. 42 ἀγάνωτη χύτρα ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ καὶ οἱ μεσόμφαλες φιάλες ὑπ' ἀριθ. 47 ἀπὸ τὴν περιοχὴ Θεσσαλονίκης καὶ ὑπ' ἀριθ. 48 ἀπὸ τὴν περιοχὴ Νιγρίτας.

δ) Ἀπὸ τὰ πῆλινα εἰδῶλια, οἱ ὑπ' ἀριθ. 75, 76 καὶ 190 προτομὲς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης.

ε) Ἀπὸ τὰ μεταλλικὰ τέλος εὐρήματα, ἀξιοσημεῖωτο εἶναι χάλκινο κράνος ἱλυρικοῦ τύπου ἀπὸ τὴν περιοχὴ Μεσημερίου Χαλκιδικῆς.

51. Ἀ λ λ ε ς Σ υ λ λ ο γ έ ς. Ἄδεια συλλογῆς ἔχει ἓνας ἀκόμη στὴ Θεσσαλονίκη, ὁ Γεώργιος Φιλίππου. Πολλοὶ ὅμως κατέχουν καὶ δήλωσαν κατὰ τὰ νόμιμα τὴν κατοχὴ ἀρχαίων. Ἀπ' αὐτὰ εἰκονίζονται ἐδῶ λίγα γιὰ νὰ δώσουν μιὰ ἰδέα τῆς σημασίας τῶν ἀντικειμένων, ποὺ βρίσκονται στὰ χέρια ἰδιωτῶν στὴ Θεσσαλονίκη.

Τὸ χάλκινο κεφάλι τοῦ πίν. 34α κατέχει ὁ Παῦλος Ἀλ. Ζάννας μαζί με τὰ τέσσερα ἄκρα τοῦ ἴδιου εἰκονιστικοῦ ἀγάλματος τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Ἐπίσης 4 κορινθιακὰ ἀγγεῖα καὶ 1 εἰδῶλιο. Ἡ μικρὴ συλλογὴ συγκροτήθηκε στὴν Πελοπόννησο πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια.

Στὴ Συλλογὴ τοῦ Γ. Φιλίππου ἀνήκουν τὸ ἐρυθρόμορφο ὄστρακο τοῦ πίν. 33β καὶ ἡ πῆλινη προτομὴ τοῦ πίν. 33γ.

Οἱ κληρονόμοι τοῦ ἀεμνήστου συλλογῆς Γεωργίου Παπαηλιάκη χάρισαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης τὰ περισσότερα καὶ σπουδαιότερα ἀντι-

κείμενα τῆς Συλλογῆς, τὰ ὁποῖα θὰ παρουσιάσουμε στὰ προσεχῆ Χρονικά. Ἀπὸ τὰ λίγα, ποὺ κράτησε στὴν κατοχὴ τοῦ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Συλλογέως Ἰωάννης Παπαηλιάκης, εἶναι καὶ τὸ ἐξάρτημα χάλκινης ὑδρίας 4ου αἰ. π.Χ. (πίν. 34), ποὺ στόλιζε κάτω τὴν κάθετη λαβὴ τῆς. Ὁ ἱατρός Ἀναστ. Φωστηρόπουλος κατέχει πλούσια συλλογὴ πηλίνων εἰδωλίων κυρίως, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἰκονίζονται ἐδῶ δύο (ἀριθ. Κατ. Ε 85 καὶ Ε 92, πίν. 35α-β). Ἄλλοι ἰδιῶται, ποὺ ἐδήλωσαν τὴν κατοχὴ ἀρχαίων, εἶναι οἱ Κορνήλιος Ρουτσῶνης, Πέτρος Μόντζαλας, Γεώργιος καὶ Κωνσταντῖνος Καραζήσης, Κύρος Πιστοφίδης, Ἐμμ. Κανδυλάκης, Χρήστος Κιαρτζῆς καὶ ἡ κ. Μόνικα Ζωτιάδου. Πλούσια νομισματικὴ συλλογὴ κατέχει ὁ Τιμολέων Τριανταφυλλίδης καὶ μικρότερη ὁ Παναγιώτης Γ. Κόκκας.

Ὁ Νικόλαος Σήφακας δώρησε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ὅλα τὰ ἀποκτῆματα τῆς συλλογῆς του, δέκα πῆλινα ἀγγεῖα διάφορα, ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ πιθανώτατα.

Ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὶς ἰδιωτικὲς συλλογὰς ἰδὲ στὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, Χρονικά 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

52. Ἀρχαιοπωλεῖα. Τὸ ἀρχαιοπωλεῖο τοῦ Βασιλείου Ἰατρίδης ἦταν μοναδικὸ στὴ Θεσσαλονίκη ὥς τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1967, ὅταν ἀπόκτησε ἄδεια ἀρχαιοπώλου καὶ ὁ Γεώργιος Κετίκογλου. Ἀλλὰ τὴν 1η Νοεμβρίου 1967 καταδικάστηκε γιὰ παραβάσεις ὁ Β. Ἰατρίδης καὶ ἐκλείσει τὸ ἀρχαιοπωλεῖο του. Πρὶν κλείσει εἴχαμε πάρει γιὰ τὸ Μουσεῖο τὸ τμήμα πολὺμυζου λύχνου τοῦ πίν. 32στ καὶ ἄλλα ἀρχαῖα (ἰδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 47).

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

53. Ἀγορά. Σύντομες ἐκθέσεις γιὰ τὶς ἀνασκαφικὲς καὶ ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες τῶν προηγουμένων ἐτῶν δημοσιεύθηκαν σὲ Χρονικά εἰδικῶν περιοδικῶν¹. Οἱ ἐκτεταμέναι ἐργασίες τῶν ἐτῶν 1966 καὶ 1967 ἔχουν ἐκτεθῇ συνοπτικὰ στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Ἡ Ἀγορὰ φαίνεται πὼς σῶθηκε ὀριστικὰ ἀπὸ τὸν ἀφανισμό, ἀλλὰ οἱ ὑποχρεώσεις μας τώρα εἶναι τεράστιες γιὰ τὴ συμπλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς, τὴ στερέωση, συντήρηση καὶ μερικὴ ἀναστήλωση τῶν λειψάνων, τὴ διαρρύθμιση τοῦ χώρου, τὴ μελέτη καὶ δημοσίευση τῶν εὐρημάτων. Μὲ μιὰ σειρὰ εἰκόνων (πίν. 36-47) καὶ λίγες περιγραφικὲς καὶ ἐρμηνευτικὲς λέξεις θὰ προσπαθῇ-σουμε νὰ δώσουμε στὸν ἀναγνώστη τῶν Χρονικῶν αὐτῶν τὴν κατάστασι τῶν πραγμάτων τῆς Ἀγορᾶς, ὅπως φάνηκαν στὸ τέλος τοῦ 1967. Στὴν εἰκόνα

1. Chron. 1966, σ. 717 καὶ εἰκ. 1 (σχέδιο τοῦ Ὠδείου), ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 21, ΑΑΑ 1, σ. 156 κ.ε.

τοῦ πίν. 36 διακρίνεται μέρος τοῦ κατεστραμμένου νοτίου κλίτους ἀπὸ τὰ δύο τῆς ὑπόγειας στοᾶς (cryptoporticus) κάτω ἀπὸ τὴ διπλῇ ὑπέργεια στοὰ τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ Forum. Στὸ βάθος διακρίνεται ἡ ἀναστηλωμένη κολόνα τῆς ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας τῆς πρὸ τοῦ Ὡδείου διπλῆς στοᾶς. Στὴν εἰκόνα τοῦ πίν. 37 διακρίνεται κυρίως ἡ βαθμιδωτὴ ἀνάβαση ἀπὸ τὴν κάτω Πλατεῖα, τῆς ὁποίας βεβαιώθηκε ἡ πλακόστρωση, πρὸς τὶς στοᾶς τῆς ἄνω Πλατείας. Οἱ βαθμίδες βρέθηκαν σὲ μιὰ κατάσταση ὑστέρων χρόνων καὶ μὲ ὑλικὸ ἀρχαιότερο (πίν. 38β) σὲ δευτέρη χρήσι, ἀλλὰ ποῦ καὶ ποῦ ἡ φθορὰ ἐπιτρέπει τὴ διαπίστωση ἀρχαιοτέρων κατασκευῶν. Ἡ εἰκόνα τοῦ πίν. 38α εἶναι παρμένη ἀπὸ τὴν τομὴ, ποῦ ἔγινε στὴ ΒΔ γωνία τῆς Πλατείας. Βεβαιώθηκε ἔτσι ὅτι ἡ πλακόστρωση ἐδῶ πατάει σὲ παρθένο ἔδαφος, ποῦ ἰσοπεδώθηκε μὲ ἐκσκαφή, ἐνῶ στὰ νοτιώτερα μέρη τῆς Πλατείας ἔγινε ἐπίχωση χάριν τῆς ἰσοπεδώσεως. Λείψανα ἀρχαιοτέρων κατασκευῶν διαπιστώθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο (πίν. 38α, ἀριστερὰ) καὶ σ' ἓνα τέτοιο τοῖχο κάτω ἀπὸ τὴν πλακόστρωση βρέθηκε ἐντοιχισμένος ὁ ὑστεροελληνιστικὸς πῶρινος Ἀτλας τοῦ πίν. 47. Ἐτσι βγαίνει τὸ συμπέρασμα πὼς ὁ χῶρος εἶχε μνημειακὴ ἱστορία καὶ πρὶν διαμορφωθῇ, ὅπως μᾶς ἀποκαλύφθηκε τώρα. Κινητὰ εὐρήματα (ὄστρακα κλπ.) φθάνουν ὥς τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους τουλάχιστον. Ἡ τελικὴ διαμόρφωση φαίνεται πὼς ἔγινε στὰ χρόνια μετὰ τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἐκτοτε ἔμεινε ἡ Πλατεῖα ὡς ἀνοικτὸς ὑπαιθρος χῶρος ὥς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ὁπότε στὸ χῶρο τῆς Πλατείας κτίσθηκαν κτήρια, τῶν ὁποίων λείψανα ἀποκαλύψαμε μαζὶ μὲ σύγχρονους τάφους. Ἡ ἀρχαία Ἀγορὰ ἀναπνέει τώρα πάλι τὸν ἐλεύθερο ἀέρα ὅπως ταιριάζει στὴν καρδιὰ μιᾶς ἱστορικῆς πόλεως σὰν τὴ Θεσσαλονίκη. — Ἐργασίες συντηρήσεως ἄρχισαν νὰ γίνωνται στὰ ψηφιδωτὰ τῆς στοᾶς πρὸ τοῦ Ὡδείου ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τοῦ ζωγράφου Ἰ. Κολέφα. Στοὺς πίν. 39-42 εἰκονίζονται μερικὰ ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ στολίζουν τὰ «διάχωρα» τῆς στοᾶς. — Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι καὶ τὸ μαρμάρينو κεφάλι Ἀρτέμιδος τοῦ τύπου τῆς Ἀρτέμιδος Colona¹ (πίν. 43α-β). Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερο ἴσως εὐρημα τῆς Ἀγορᾶς εἶναι ἡ παλαιοχριστιανικὴ τοιχογραφία (πίν. 44-45), ποῦ θυμίζει καὶ τὴ σχέση τῆς Ἀγορᾶς μὲ τὸ μαρτύριο τοῦ Ἀγίου Δημητρίου καὶ τὴν τελετουργικὴ πομπή στὴ μνήμη του (Χαλκευτικὴ Στοά, Καταφυγὴ κλπ.)². — Ἀπὸ τὰ λίγα σχετικῶς ἐπιγραφικὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς δίνουμε εἰκόνα ἐνὸς μαρμάρου, ὅπου ἀναγράφονται ἱερεῖς καὶ ἄρχοντες (κατ' ἐπανάληψιν: ἀρχινεύσαν, ἀρχινεύσαντα, ἀγορανομήσαντα κλπ.).

1. L i p p o l d, Gr. Plastik, πίν. 110, 4. Σ. Παπασπυρίδης - Καρούζου, Ἀγαλμα Ἀρτέμιδος ἐξ Αἰτωλικοῦ, ΑΕ 1953-54, Α', σ. 63 κ.έ.

2. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 57, ΑΔ, Χρονικά 1966 καὶ 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

54. Γ α λ ε ρ ι α ν ό Σ ύ μ π λ ε γ μ α. 'Εργασίες ανασκαφῆς καὶ συντηρήσεως τῶν μνημείων καὶ λειψάνων τοῦ Γαλεριανοῦ συμπλέγματος κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη δημοσιεύθηκαν σὲ σύντομα Χρονικά ἐιδικῶν περιοδικῶν¹. 'Ανασκαφικὲς ἐργασίες στὴν Πλατεῖα Ναυαρίνου τὸ 1966 καὶ σὲ λείψανα τοῦ 'Ιπποδρόμου στὸ οἰκόπεδο Α. Νάστου τὸ 1967 δόθηκαν συνοπτικὰ στὰ Χρονικά τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Οἱ εἰκόνες τῶν πιν. 48 καὶ 49 δίνουν μιὰ ἰδέα σὲ ποιοὶ σημεῖο σταμάτησε ἡ ἀνασκαφὴ τὸ 1966 ἔξω ἀπὸ τὸ 'Οκτάγωνο στὴ βόρεια πλευρὰ του. Παράλληλα ἐγίνε ἀπὸ τὸν σχεδιαστὴ 'Αργύρη Κούντουρα ἀποτύπωση τοῦ διαπέδου τοῦ 'Οκταγώνου καὶ ἀναπαράστασή του (παρένθ. πίν. 1 καὶ 2). — Σημαντικώτερη ἦταν ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1967 στὸ οἰκόπεδο Α. Νάστου, ὅπου ἀποκαλύφθηκαν σπουδαῖα λείψανα τοῦ 'Ιπποδρόμου (πίν. 50α-β καὶ 51α-γ). 'Απὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἰκονίζονται ἐδῶ τρία πῆλινα εἰδῶλια καὶ μέρη ὑαλίνων πτηνῶν (πίν. 52α-γ καὶ 53α-β). 'Αξιοσημεῖωτο ἰδιαιτέρως τὸ εἰδῶλιο τῆς 'Αφροδίτης τοῦ τύπου Frejus μὲ τὴν ὑπογραφὴ ΜΟΝΟΜΑΧΟΥ, τὴν ὁποία ἔχει καὶ παρόμοιο εἰδῶλιο τοῦ Μουσείου Καβάλας ἀπὸ τὴν 'Αμφίπολη².

Τὰ μνημεῖα τοῦ Γαλεριανοῦ συμπλέγματος συχνὰ ἀπασχολοῦν τοὺς ἐρευνητὰς τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς τους γενικὰ ἢ μερικωτέρων προβλημάτων. 'Ο Th. Kraus σὲ γενικώτερο σύγγραμμα τοῦ ἀναφέρεται συχνὰ στὸ Γαλεριανὸ συγκρότημα³ καὶ ἐιδικώτερα στὰ γλυπτὰ τοῦ τόξου⁴ (καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ 'Αγίου Γεωργίου). Στὸ τόξο ἀναφέρεται καὶ ὁ G. M. A. Hanfmann στὸ βιβλίο του γιὰ τὴν Γλυπτική⁵. Τὴ γειτνίαση ἀνακτόρου καὶ ἵπποδρόμου ὑπομνηματίζει ὁ William L. MacDonald⁶ καὶ ἀναφέρεται στὰ μωσαϊκὰ τοῦ 'Αγίου Γεωργίου σχετικὰ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τῶν παλατιῶν⁷. Στὴν ἀγγλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ André Grabar γιὰ τὶς 'Αρχεὲς τῆς Χριστιανικῆς Τέχνης γίνεται λόγος γιὰ τὸ τόξο καὶ τὰ γλυπτὰ του, μὲ καλὲς εἰκόνες⁸. 'Ο W. Dorigo ἐπίσης στὸ βιβλίο του γιὰ τὴν ὕστερη ρωμαϊκὴ ζωγρα-

1. ΑΔ 20. 1965. Χρονικά σ. 407 κ.έ., 21. 1966. Χρονικά σ. 19 καὶ 331 κ.έ., 22, 1967, Χρονικά σ. 21, Chron. 1965, σ. 876, Arch. Rep. 1967-68, σ. 15.

2. Πρβ. Chron. 1965, σ. 718 κ.έ., πίν. VIII καὶ IX, ὡς καὶ εἰκ. 5. Τὰ δύο εἰδῶλια φέρονται ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὴ Μακεδονία (αὐτ. σ. 720).

3. Th. Kraus, Das römische Weltreich [=Propyläen Kunstgeschichte, 2], Berlin 1967, σ. 118 καὶ 197, εἰκ. 39 καὶ πίν. 106.

4. 'Ε.ά., σ. 124 καὶ 243, πίν. 250-251.

5. G. M. A. Hanfmann, Classical Sculpture, London 1967, σ. 339, εἰκ. 314.

6. W. L. MacDonald, The Architecture of the Roman Empire, I, New Haven and London 1965, σ. 68, σημ. 70.

7. Αὐτ., σ. 73, σημ. 85.

8. André Grabar, The Beginnings of Christian Art, 200-395, London 1967, σποράδην.

φική αναφέρεται στην τεχνοτροπία των αναγλύφων της άψιδος¹ (και στα πρώιμα χριστιανικά μνημεία της Θεσσαλονίκης). Τό «πιο τυπικό και πιο μεγαλοπρεπές μνημείο γλυπτικής της Τετταρχίας» περιλαμβάνεται και περιγράφεται από τόν R. Bianchi Bandinelli σέ άρθρο του (Romana Arte) στήν Enciclopedia dell' Arte Antica², πού κυκλοφόρησε και σέ άνάτυπο³. Μέ άφορμή τίς σαρκοφάγους μέ διονυσιακές παραστάσεις αναφέρεται και στα άνάγλυφα του τόξου του Γαλερίου ό Robert Turcan⁴. Στο βιβλίο του Richard Brilliant για τό τόξο του Σεπτιμίου Σεβήρου στο Forum της Ρώμης γίνεται έπανειλημμένως άναφορά και στο τόξο του Γαλερίου⁵, συσχετίζονται και έρμηνεύονται οι παραστάσεις των δύο ποταμών της Μεσοποταμίας, του Τίγρητος και του Εϋφράτου, και εξετάζεται ή ιστορικότητα του συνόλου των παραστάσεων. Άρθρο του A. W. Byvanck για τίς άρχές της τέχνης των ύστερών αυτοκρατοτικών χρόνων ένδιαφέρει για την κατανόηση και του Γαλεριανού συμπλέγματος⁶. Σε μία βασική για τό ρωμαϊκό ένδυμα μελέτη ή Maria Luisa Rinaldi χρησιμοποιεί και τα άνάγλυφα του τόξου του Γαλερίου⁷. Ειδικότερα στο άνάγλυφο τόξο από τό νέο Όκτάγωνο (άνωτ. άριθ. 35, πίν. 19) άναφέρεται άρθρο του A. Grabar σχετικό μέ τα ψηφιδωτά του τρούλλου του Άγίου Γεωργίου⁸. Σχετικά μέ τό βιβλίο του Hjalmar Torp για τα ψηφιδωτά αυτά⁹ ιδέ και τί βιβλιοκρισία του C. O. Nordström¹⁰. — Τέλος πρέπει νά σημειώσω ότι, όπως βλέπω σέ άρθρο του I. K. Βασδραβέλλη¹¹, ό Π. Παπαγεωργίου σέ έπιστολή του βεβαιώνει, πώς πρώτος, και πριν από τόν Kinch, ό Χατζή Ίωάννου είχε τη γνώμη πώς ή Καμάρα πρέπει νά σχετισθί μέ τό

1. Vladimiro Dorigo, Pittura tardoromana, Milano 1966, σ. 162, 166 και 287, πρβ. Dialoghi di Archeologia 1, 1967, σ. 248 κ.έ. (R. Bianchi Bandinelli).

2. EAA VI, σ. 939 κ.έ.

3. R. Bianchi Bandinelli κ.ά., Arte Romana κλπ., Roma 1965, σ. 42.

4. R. Turcan. Les sarcophages romains à représentations dionysiaques, essai de chronologie et d'histoire religieuse, Paris 1966 σ. 349 και 463.

5. R. Brilliant, The Arch of Septimius Severus in the Roman Forum, Memoirs of the American Academy in Rome 29, 1967, σ. 133, 135 και 171.

6. A. W. Byvanck, Les origines de l'art du Bas-Empire, BABesch. 39, 1964, σ. 1 κ.έ.

7. M. L. Rinaldi, Il costume romano e i mosaici di Piazza Armerina. Rivista del Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte, N.S., 13-14, 1964-1965, σ. 222 κ.έ., σποράδην.

8. A. Grabar, À propos des mosaïques de la coupole de Saint-Georges à Salonique, Cahiers Archeologiques 17, 1967, σ. 59 κ.έ.

9. Hjalmar Torp, Mosaikkene i St. Georg-Rotunden i Thessaloniki, Et hovedverk i tildig-bysantinsk kunst, Oslo, Glynderdal 1963.

10. C. O. Nordström, Byz. Zeitschr. 59, 1966, σ. 141.

11. I. K. Βασδραβέλλη, Συμπληρωματικά για τόν Π. Παπαγεωργίου, Μακεδονικά 7, 1967, σ. 155.

Παρένθ. πίν. 1. Τὸ δάπεδο τοῦ Ὀκταγώνου ὅπως διατηρεῖται (54).

Παρένθ. πίν. 2. Τὸ δάπεδο τοῦ Ὀκταγώνου συμπληρωμένο (54).

Γαλέριο. Δὲν εἶναι ἀπίθανο ὅτι συνέβη καὶ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσι ὅ,τι συμβαίνει, ὅταν ξένοι ἐπιστήμονες ἔχουν τὴ δυνατότητα καὶ παρουσιάζουν στὸ παγκόσμιο ἀναγνωστικὸ κοινὸ συμπληρωμένη μιὰ ἰδέα, ποὺ ἄκουσαν διαμορφωμένη στὰ βασικὰ σημεῖα ἐπὶ τόπου.

55. Γ α λ ε ρ ι α ν ᾶ καὶ P i a z z a A r m e r i n a. Τὰ περίφημα ψηφιδωτὰ δάπεδα, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὴν Piazza Armerina τῆς Σικελίας¹ ὡδήγησαν στὴν ἀποκάλυψη κτηριακοῦ συμπλέγματος, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς χαρακτηρίσθηκε στὴν ἀρχὴ ἀπλῶς Villa. Τὰ ψηφιδωτὰ ἀποδόθηκαν σὲ διάφορους τεχνίτες καὶ χρόνους ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς. Ὁ L'Orange ὅμως εἶδε καὶ στὸ κτηριακὸ σύμπλεγμα καὶ τὴ διάταξιν τῶν ψηφιδωτῶν παραστρεφῶν μιὰ κεντρικὴ ἰδέα καὶ ἀπέδωσε τὴ Villa στὸ συνάρχοντα τοῦ Διοκλητιανοῦ, τὸν αὐτοκράτορα Μαξιμιανό². Παραβάλλει τὴ «Villa» τῆς Piazza Armerina μὲ τὸ θερινὸ ἀνακτορο τοῦ Διοκλητιανοῦ στὸ Σπαλάτο. Καὶ τότε ὁ μελετητὴς τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Γαλερίου Ε. Dyggve προσάγει στὴ συζήτηση τὰ πορίσματά του ἀπὸ τὴν ἐρευνα τοῦ Γαλεριανοῦ συμπλέγματος³. Ἡ σχετικὴ συζήτηση μᾶς ἐνδιαφέρει γιὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος τοῦ Γαλερίου⁴.

56. Τ ε ἰ χ η. Διάφορες σκαφικὲς καὶ ἄλλες ἐργασίες σὲ ἀφανῆ ἢ διατηρημένα μέρη τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν ἔδωσαν ἀφορμὴ γιὰ παρατηρήσεις καὶ εὐρήματα καὶ κατὰ τὴ διετία 1966-1967⁵. Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημεῖωτα ἦταν τὰ εὐρήματα κατὰ τὴ Ληταία Πύλιν, ἀλλ' ἔχουν ἤδη ἔκτεθῇ συνοπτικὰ ἄλλοι⁶, ὥστε δὲν θὰ τὰ ἐπαναλάβουμε ἐδῶ. Στὴν Ἄνω Πόλιν κατὰ τὴ διαπλάτυνσιν

1. B i a z i o P a c e, I mosaici di Piazza Armerina, Roma 1955, G. V. Gentili, La villa erculia di Piazza Armerina, I mosaici figurati, Roma 1959.

2. H. P. L' O r a n g e, È un palazzo di Massimiano Erculeo che gli scavi di Piazza Armerina portano alla luce? Symbolae Osloenses 29, 1952, σ. 114 κ.ε.

3. Symbolae Osloenses, ἑ.ἀ., σ. 122 κ.ε.

4. Ἰδὲ σχετικὴ βιβλιογραφία εἰς H. P. L' O r a n g e, Art Forms and Civic Life in the Late Roman Empire, Princeton, N. J., 1965 (πρώτη ἐκδόσις, νορβηγικά, 1958) σ. 77 σημ. 1, πρβ. E. K i t z i n g e r, The Art Bulletin 49, 1967, σ. 350 κ.ε. Πληρέστερη, A n d r e a C a r a n d i n i, Ricerche sullo stile e la cronologia dei mosaici della Villa di Piazza Armerina, Studi Miscellanei 7, 1961-62, Roma 1964, Encicl. dell'arte antica VI, σ. 146 κ.ε. Σημειώνουμε μερικὰ σημεῖα συμφωνίας (καὶ διαφορίας): Οἱ Pace καὶ Gentili χρονολογοῦν στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. Ὁ L'Orange ἀναγνωρίζει otium τοῦ Μαξιμιανοῦ. Ὁ Pace δὲν τὸ θέλει τοῦ Μαξιμιανοῦ. Δέχεται ὅτι εἶναι τοῦ Μαξιμιανοῦ ὁ Norman Neuerburg, Some Considerations on the Architecture of the Imperial Villa at Piazza Armerina, Marsyas 8, 1959, σ. 22 κ.ε. Ἡ συζήτηση, ἐννοεῖται, συνεχίζεται.

5. Πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 62.

6. ΑΔ, Χρονικά 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

όδοῦ παράλληλα πρὸς τὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ τείχους, ποὺ συνδέεται μὲ τὴν Ἀκρόπολη, ἀποκαλύφθηκαν ἐντειχισμένα διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, κίονες ἀρράβδωτοι μὲ ἐγχάρακτα τεκτονικὰ γράμματα, κιονόκρανα κλπ. (πίν. 54α-δ), ποὺ δύσκολα χρονολογοῦνται μὲ ἀκρίβεια. — Ἀλλὰ τὸ πιὸ ἀξιοσημείωτο εἶναι ἡ ἐπισήμανση τμημάτων τοῦ τείχους ἐλληνιστικῶν χρόνων σὲ διάφορα σημεία περὶ τὸν Πύργο τῆς Ἀλύσεως καὶ ὡς πέρ' ἀπὸ τῆς Μονῆς Βλαττάδων. Εἶναι κτισμένα μὲ πώρινες πλίνθους. Ἀλλοῦ εἶναι ἀναμφισβήτητα ἀδιατάρακτα, ἀλλοῦ τὸ ἀρχαῖο ὕλικό εἶναι ξαναχρησιμοποιημένο. Νομίζω πὼς σ' ἓνα σημεῖο τουλάχιστον ἔχουμε διατηρημένο ἀξιοθαύμαστα καὶ τμήμα ἐλληνιστικοῦ τείχους μὲ πλῆθρες, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα πρέπει νὰ βεβαιωθῇ μὲ προσεκτικὸ καθαρισμὸ κλπ. Ἀτυχῶς δὲν μοῦ δόθηκε ἡ μικρὴ πίστωση, ποὺ ζήτησα, γιὰ τὶς σχετικὲς ἐρευνες, τὴν ἀπεικόνιση σὲ σχέδια καὶ φωτογραφίες τῶν ἐλληνιστικῶν τμημάτων καὶ τῇ λήψει μέτρων συντηρήσεως. Ὅπωςδήποτε δὲν μπορεῖ νὰ λήθῃ κανεὶς πὼς δὲν ἔχουμε διατηρημένα λείψανα τῆς ἐλληνιστικῆς Θεσσαλονίκης¹. — Γιὰ ἄλλα σημεία τοῦ τείχους, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδων (στὴν ὁδὸ Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 3, καὶ στὴν ὁδὸ Προξένου Κορομηλᾶ, ἀριθ. 16, κατὰ τὸ 1966, στὸ οἰκόπεδο Α. Νάστου παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγ. Κωνσταντίνου καὶ στὴ συνάντησιν τῶν ὁδῶν Εἰρήνης καὶ Κάλβου κατὰ τὸ 1967) ἰδὲ τὶς σχετικὲς ἐκθέσεις στὰ Χρονικά τοῦ ΑΔ (ὡς καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 54, καὶ κατωτ., ἀριθ. 59).

57. Ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο. Ἐκθέσεις γιὰ τὶς ἐργασίες καὶ τὰ εὐρήματα τοῦ 1965 δημοσιεύθηκαν στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο². Ἡ ἐκθεσις τοῦ 1966 εἶναι ὑπὸ ἐκτύπωσιν. Τὸ ἔτος 1966 ἀποκαλύφθηκαν τάφοι κατὰ τὴ διάνοιξιν τάφρου γιὰ τὴν ἐγκατάστασιν ὕδραγωγοῦ τοῦ κτηρίου τῆς Νομικῆς Σχολῆς (πίν. 55α). Ἀπὸ τοὺς τάφους 14 ἦταν κτιστοί, 6 κεραμοσκεπάστοι, 10 ἀπλοὶ λάκκοι καὶ 1 καμαροσκεπάστος. Δίνουμε ἐδῶ εἰκόνες τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου ὑπὸ στοιχείῳ 1 (πίν. 55β), τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4 (πίν. 56α) καὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5 (πίν. 56β). Ἐπίσης εἰκόνα διακοσμημένου ἀγγείου καὶ ἀνάπτυγμα τῆς παραστάσεως (πίν. 66α καὶ σχέδ. 2). Τὰ σχέδια, ποὺ δημο-

1. «Il ne reste à Thessaloniki aucun vestige de la ville hellénistique, πληροφοροῦσε τὸ 1953 ἡ τότε Διευθύνσις Ἱστορικῶν Μνημείων καὶ Ἀρχαιολογίας τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Βορείου Ἑλλάδος τοὺς Συνέδρους κυρίως τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, στὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου ἐνὸς μικροῦ ὁδηγοῦ, ποὺ τυπώθηκε τότε μὲ ἀφορμὴ τὸ Συνέδριο, Thessaloniki, Un petit guide, Thessaloniki 1953. Ἐτσι ἔχει διακοπῇ ἡ συνέχεια τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας τῆς Μακεδονίας σὲ πολλὰ. Στὰ παλαιότερα σχετικὰ πρόσθεσε τώρα καὶ εἰκόνα στὸ Λεξικὸ Πάπυρος - Λαρούς 7, λ. Θεσσαλονίκη, εἰκ. στή σ. 458, κάτω ἀριστερά.

2. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 334 κ.ε. Ἰδιαίτερα γιὰ τὶς ἐργασίες συντηρήσεως τάφου ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τοῦ Φ. Ζαχαρίου, ΑΔ, ἐ.ἀ., σ. 336, πίν. 357α, πρβ. αὐτ., σ. 29, πίν. 35α-β.

Σχέδ. 3. Κάτοψη πιστού τάρου τοῦ ἀνατολικοῦ νεκροταφείου (57).

Σχέδ. 4. Τομή κατά μήκος του τάφου του σχεδ. 3 (57).

Σχιδ. 5. Κάτοψη κτιστοῦ τέρου (57).

σιεύονται ἐδῶ, μποροῦν νὰ δώσουν μιὰ ἰδέα τῶν παραλλαγῶν τῶν κτιστῶν τάφων (σχέδ. 3-4 καὶ 5-7) καὶ τοῦ ταφικοῦ συγκροτήματος, ποὺ ἀποκαλύφθηκε παλαιότερα (σχέδ. 8)¹. Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα εἰκονίζονται ἐδῶ ρωμαϊκῶν χρόνων μαρμάρينو ἐπίκρανο (πίν. 57α) καὶ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή (πίν. 57β), ἑλληνιστικὴ πυξίδα καὶ βαλσαμάρια τοῦ τάφου ὑπ' ἀριθ. 6 (πίν.

Σχέδ. 6. Τομὴ κατὰ μῆκος τοῦ κτιστοῦ τάφου τοῦ σχέδ. 7 (57).

58α) καὶ πῆλινα ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ διάφορους τάφους (πίν. 58β-γ). Τὸ σχέδ. 9² ἀποδίδει ἀγγεῖο ἀπὸ τάφο τοῦ οἰκοπέδου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, παλαιότερο εὐρημα, καὶ ὁ πίν. 102α — νομίσματα ἀπὸ τάφο, ποὺ ἀνέσκαψε τὸ 1961 ὁ καθηγητὴς Στ. Πελεκανίδης.

58. Δυτικὸ νεκροταφεῖο. Εὐρήματα προηγουμένων ἐτῶν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Σταυρουπόλεως δημοσιεύθηκαν στὶς ἐκθέσεις τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου³. Ὁ Ι. Α. Σακελλαράκης⁴ δημοσίευσε ἐπι-

1. ΑΔ 21, 1966, σ. 337 κ.έ., πίν. 347α.

2. Ὁφείλεται στὸν κ. John Hayes.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 411, 21, 1966, Χρονικά, σ. 341.

4. Ι. Α. Σακελλαράκης, Ἐκ Θεσσαλονίκης, Χαρτιστήριον Β', 1966, σ. 374 κ.έ.

γραφὴ καὶ νομίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ βρῆκε σὲ παλαιοχριστιανικοὺς τάφους κατὰ τὴν περίοδο τῆς ὑπηρεσίας του στὴν Ἐφορεία τῆς Θεσσαλονίκης. Εὐρήματα τῆς διετίας 1966-1967, ποὺ ἔχουν εἰσαχθῆ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, σημειώθηκαν ἤδη (ιδεῖ ἄνωτ. ἀριθ. 40, πίν. 22β) καὶ ἄλλα εὐρήματα σὲ οἰκόπεδο τοῦ Β. Ντίτσα σημειώνονται στὴν ἔκθεση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, Χρονικά 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

Σχέδ. 7. Τομὴ κατὰ πλάτος τοῦ τάφου τοῦ σχεδ. 5 (57).

59. Διὰ φ ο ρ α. Ἀξιολογώτατα εὐρήματα καὶ παρατηρήσεις ἔγιναν σὲ διάφορα οἰκόπεδα, ποὺ ἀνασκάπτονται γιὰ οἰκοδόμησι. Ὅφειλονται στὴ συστηματικὴ παρακολούθησι τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν μὲ συνθήκες συχνὰ δύσκολες. Τὰ ἰδιωτικὰ συμφέροντα εἶναι καὶ μεγάλα καὶ ἰσχυρά, ἐνῶ οἱ δυνάμεις τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων εἶναι φυσικὰ περιορισμένες. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἀνέκαθεν δὲν ἦταν σχεδιασμένη, ἐπανδρωμένη καὶ ἐξοπλισμένη μὲ τὰ μέσα, ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν ἱκανοποιητικὴ ἀντιμετώπισι τέτοιων κολοσσιαίων ἀναγκῶν, μάλιστα σὲ μία πόλιν, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία παρουσιάζει συνολικὴ ἔκτασι, βάθος ἐπιχώσεων καὶ σπουδαιότητα λειψάνων ὅσο δὲν τὰ ἔχει καμιὰ ἄλλη πόλις στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ τρία αὐτὰ μαζί. — Οἱ ἐργασίαι στὸ οἰκόπεδο τοῦ Σ. Γεωργιάδου ἀνατολικά τῆς Ἀχει-

Σχέδ. 8. Ταφικό συγκρότημα τοῦ ἀνατολικοῦ νεκροταφείου (57).

Σχέδ. 9. "Ένα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ νεκροταφείου, ρωμαϊκῶν χρόνων (57).

ροποιήτου ἔχουν ἐκτεθῇ μὲ σχετικὴ πληρότητα, μὲ φωτογραφίες καὶ σχέδια στὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, Χρονικά 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Ἐδῶ περιοριζόμεθα νὰ δώσουμε μόνον μιὰ ἄποψη τῶν σπουδαιότερων λειψάνων, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν (πίν. 60α) καὶ εἰκόνες λειψάνων ἀπὸ δύο θέματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ρωμαϊκῶν χρόνων (πίν. 61α-β), χαρακτηριστικῶν ὁστράκων (πίν. 62α-γ), πηλίνων λύχνων (πίν. 66γ), μετώπου πηλίνου καλυπτῆρος (;) (πίν. 63α-β), μερῶν δύο μαρμάρινων ἀγαλμάτων (ἀριθ. Εὐρ. 10.057 καὶ 10.052, πίν. 63 γ-δ), τμήματος μαρμάρινου ἐπικράνου (πίν. 64α) καὶ μαρμάρινης πλάκας ἐνεπίγραφης, τῆς ὁποίας εὐκόλα συμπληρώνεται ὡς τὸν ἔκτο στίχο ἡ ἐπιγραφή :

Μαρκελλ[εῖ-
να Εἰουλ[ια-
νῷ τῷ ἰδίῳ
συνβίῳ,
ἐ]κ τῶν ἐ[αυ-
τοῦ κόπων

Μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή (πίν. 65α-β) συμπληρώνεται δυσκολώτερα. — Στὸ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Φιλικῆς Ἑταιρείας (ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 56) δὲν ἀποκαλύφθηκαν μόνον λείψανα ὀχρωτικῶν περιβόλων, ἀλλὰ καὶ τάφοι προγενέστεροι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προήλθαν κυρίως πήλινα βοῖδια (πίν. 65α-β). Δίνομε ἐδῶ σχέδια κατόψεως, τομῆς καὶ ὄψεως τῶν ἀποκαλυφθέντων (σχέδ. 10-12), τὰ ὁποῖα περιγράφονται στὴν ἐκθεσὶ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, Χρονικά 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Ἀπὸ τὸν πύργο τοῦ παραθαλάσσιου τείχους, ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Προξένου Κορομηλᾶ (ἀνωτ., ἀριθ. 56), ἀποσπάσθηκαν τὰ ἀρχαῖα μάρμαρα καὶ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο, σύμφωνα μὲ ἀπόφαση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, ἀφοῦ πρῶτα ὁ πύργος ἀπεικονίσθηκε σὲ φωτογραφίες καὶ σχέδια (σχέδ. 13-15). — Ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο τοῦ κινηματοθεάτρου «Πάλλας» στὴν παραλία προήλθε τὸ βαλσαμᾶριο τοῦ πίνακος 53γ. — Στὶς τελευταῖες δημοσιευμένες ἐκθέσεις τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου ἀναφέρονται ἢ περιγράφονται καὶ εἰκονίζονται τὰ εὐρήματα παλαιότερων ἐτῶν, τὰ ψηφιδωτὰ τῆς ὁδοῦ Σωκράτους¹, τὸ ψηφιδωτὸ τῆς ὁδοῦ Φωτίου², τὰ λείψανα στὸ οἰκόπεδο Ἀδελφῶν Λολίδη³ κλπ.

1. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 410 κ.έ., πίν. 459-461, Arch. Rep. 1966-67, σ. 15 κ.έ., εἰκ. 23.

2. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 340.

3. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 339.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΕΚΤΟΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

60. Τοπογραφία. Για τὸ τοπογραφικὸ ζήτημα Θεσσαλονίκης - Θέρμης ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 29, καὶ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου γενικώτερα κατωτ., ἀριθ. 65.

Σχέδ. 10. Κάτοψη λειψάνων ὀγκρώσεως καὶ τάφων στὸ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 3 (59).

61. Καραμπουρνάκι. Ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Κωνστ. Τσάκος παρέδωσε στὸ Μουσεῖο συλλογὴ ἀπὸ ἀγγεῖα καὶ ὀστρακα, ποὺ μάζεψε στὸ Καραμπουρνάκι τὰ τελευταῖα χρόνια. Τὰ ἀποκείμενα καταγράφηκαν (ἐκτίθεται τὸ ἀκέραιο ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 10.226) καὶ τὰ μελετᾷ ὁ ἴδιος γιὰ δημοσίευση.

62. Σέδες. Ὁ D. E. Strong¹, στὸ βιβλίο του γιὰ τὰ χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ σκεύη, ἀναφέρεται καὶ σὲ ἀσημένιο ἀγγεῖο ἀπὸ τάφο τοῦ Σέδες². Μνεῖα τοῦ ἴδιου τάφου γίνονται στὸ βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων³. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 18.

Σχέδ. 11. Τομή καὶ ὄψη τοῦ τείχους καὶ πυργοειδοῦς τριγωνικῆς ἐξοχῆς (59).

Σχέδ. 12. Ὅψη τείχους στὸ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 3 (59).

63. Λαγκαδά, τάφος. Στὴ νέα γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Α.

1. D. E. Strong, Greek and Roman κλπ., London 1966, σ. 100.

2. AE 1937, Γ', σ. 884 κ.έ., εἰκ. 18-19.

3. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 21, σημ. 3, καὶ 98, σημ. 5.

Κ. Όρλάνδου για τὰ ὑλικά δομῆς ἀναφέρεται βέβαια πάλι ὁ τάφος τοῦ Λαγκαδᾶ¹ καὶ πιὸ πολὺ στὴ μονογραφία τοῦ Φ. Πέτσα γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδιῶν² (ιδεῖ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 17 καὶ 18).

64. Λ η τ ή. Τὸν τόπο, ὅπου εὐρίσκονται ἀδημοσίευτες ἐπιγραφές, ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Δ. Κανατσούλης, ἐπισκεφθήκαμε μαζί του, ἀλλ' ἀκόμα δὲν ἔγινε δυνατὴ ἡ περισυλλογὴ τους³. — Γιὰ τὸ ψήφισμα Sylloge³, 700, ιδεῖ παρατηρήσεις τοῦ L. Robert⁴. — Γιὰ τὰ νομίσματα τῆς Λητῆς ιδεῖ στὸ βι-

Σχέδ. 13. Τοπογραφικὸν διάγραμμα μετὰ τὰ λείψανα πύργου τοῦ παραλιακοῦ τείχους (59).

λίο τῶν C. M. Kraay - M. Hirmer⁵. Νέα νομίσματα ἀπὸ τὴν περιοχή συγκέντρωσε καὶ παρέδωσε ὁ Ν. Πανούδης⁶. — Παλαιότερα εὐρήματα ἀναφέρονται σὲ σύντομη ἔκθεσι⁷.

65. Σ τ ρ έ ψ α. Ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ συζητημένα χωρία τοῦ Θουκυδίδου (1, 61, 4), ποὺ σχετίζεται καὶ μετὰ τὴν τοπογραφία τῆς περιοχῆς τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, γίνεται πάλι ἀντικείμενο μελέτης, τοῦ Harold B. Mattingly αὐτὴ τῇ

1. A. Orlandos, Les matériaux de construction κλπ., Paris 1966, σ. 104 κ.έ., εἰκ. 68.

2. Φ. Μ. Πέτσα, ἑ.ἀ., σποράδην.

3. Δ. Κανατσούλης, Ἡ ἀρχαία Λητὴ, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 23, σημ. 13.

4. Ant. Class. 1966, σ. 430. Πρβ. Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 357.

5. Ἰδεῖ ἀνωτ., ἀριθ. 23.

6. Ἰδεῖ ἀνωτ., ἀριθ. 47.

7. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 341.

Σχέδ. 14. Ὁ ὄρη ἐκ τῶν ἀνω τῶν λειψάνων τοῦ πύργου (59).

ΑΝΟΥΗ
ΤΟΝ ΤΗΜΑΤΟΣ ΤΟΝ ΠΑ-
ΡΑΛΙΑΚΟΝ ΤΕΙΧΟΣ ΕΝΤΟΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑΣ
ΟΕ ΛΥΤΡΑ Κ ΣΙΑ
ΟΔΟΣ ΠΡ ΚΟΡΟΜΗΛΑ 16

ΤΟΝ ΤΗΝΗΤΟΣ ΤΟΝ ΠΑ-
ΡΑΛΙΑΝΟΥ ΤΕΙΧΟΝΙ ΕΝΤΕ
ΤΗΣ ΠΟΛΥΚΑΙΟΚΙΑΣ
ΟΕ ΛΥΤΡΑ Ν ΣΙΑ
ΟΔΟΣ ΠΡ ΚΟΡΟΝΗΛΑ 16

0 25m 50m 75m 100m

Σχέδ. 15. Όψη τῆς μαζωρᾶς πλεονεῖας τοῦ πύργου (59).

φορά¹, ὕστερα ἀπὸ πολλά, ποὺ ἔχουν γραφῇ καὶ παλαιότερα καὶ πρόσφατα. Ὁ H. B. Mattingly ἐννοεῖ τὰ συμβάντα τοῦ θέρους τοῦ 432 π.Χ. ὡς ἐξῆς: Ἡ Βρέα τοποθετεῖται σὲ μικρὴ ἀπόσταση πρὸς Α. τῆς Αἰνείας, στὸ μυχὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ. Ὁ Καλλίας ἀφοῦ συνθηκολόγησε μὲ τὸν Περδίκκα, μετέφερε τὶς δυνάμεις του διὰ θαλάσσης ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴ Βρέα πρῶτα, ἀπὸ κεῖ στὴ Στρέψα, χωρὶς νὰ ἐπιτύχη νὰ τὴν καταλάβῃ, καὶ ὕστερα διὰ ξηρᾶς στὴν Ποτίδαia. Ἔτσι πρέπει νὰ διαβάσουμε στὸ κείμενο τοῦ Θουκυδίδη Βρέα ἀντὶ Βέροια καὶ ἡ Στρέψα νὰ τοποθετηθῇ πρὸς Α. καὶ ὄχι πρὸς Δ. τοῦ μυχοῦ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, ὅπου τὴν θέλει ὁ καθηγητὴς Charles Edson². Φοβοῦμαι ὅτι χωρὶς ἀρχαιολογικὲς ἐνδείξεις δὲν θὰ λυθοῦν τὰ προβλήματα ἀναμφισβήτητα. Ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 124.

66. Νέα Ἀγχιάλος. Σύντομη ἔκθεση γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Νέας Ἀγχιάλου δημοσιεύθηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο³.

67. Νέα Μεσημβρία. Ἀριστερὸ τμήμα ἀνάγλυφης πλάκας μὲ παράσταση ἐφήβου καὶ ἵππου παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης τὸ 1966 (ἀριθ. Εὐρ. 10.042).

68. Ἀγίος Ἀθανάσιος - Γέφυρα. Μεταξὺ τῶν χωρίων Ἅγιος Ἀθανάσιος καὶ Γέφυρα τοῦ Νομοῦ Θεσσαλονίκης εὐρίσκεται ἡ γνωστὴ «τούμπα τοῦ Τόψιν», ὅπως ἀναφέρεται σὲ παλαιότερα συγγράμματα⁴. Στὸ συνοικισμό τῆς τούμπας αὐτῆς, ποὺ ἔδωσεν εὐρήματα ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς ὡς τοὺς τελευταίους μακεδονικοὺς χρόνους, ἀνῆκουν ὄχι μόνον οἱ δύο ταφικὲς τοῦμπες πρὸς Α. τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου (ἡ μεγάλη νοτίως, ἡ μικρότερη βορείως τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ, πίν. 70α), ἀλλὰ καὶ συστάδα τάφων, ποὺ ἀποκαλύφθηκε, ὕστερα ἀπὸ ἀρχαιοκαπηλικὴ δραστηριότητα, πρὸς ΒΔ τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου. Κατὰ τὸ 1966 ἀνασκάφηκαν ἕνας διθάλαμος καμαροσκέπαστος τάφος μὲ δωρική πρόσοψη, τρεῖς μονοθάλαμοι μὲ ὀριζόντια στέγη πρὸς Α. καὶ ἕνας μικρὸς πρὸς Δ. τοῦ πρώτου.

Ὁ μέγας τάφος καλύπτεται ἀπὸ τύμβο, ποὺ ἔχει μορφὴ ράχης, στὴν ὁποία πιθανώτατα ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι τάφοι. Ἡ δωρικὴ πρόσοψη (πίν. 67

1. H. B. Mattingly, Athenian Imperialism and the Foundation of Brea, The Classical Quarterly 16, 1966, σ. 172 κ.έ., ὅπου καὶ ἡ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Ἰδὲ Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 97.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 421. Πρβ. Arch. Rep. 1967-68, σ. 15, καὶ Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 98.

4. L. Rey, Observations κλπ., BCH 41-43, 1917-19, σ. 44 κ.έ. καὶ 233 κ.έ., πίν. XXXIV, W. Heurtley, Prehistoric Macedonia, σ. 76, 154 καὶ 235, πρβ. σ. XXII.

και 70β) ἔχει πλάτος περὶ τὰ 4 μ. καὶ ὕψος περίπου 4,75 μ. Ἡ ἐξωτερικὴ εἴσοδος ἐκλείνει μὲ λίθινη δίφυλλη θύρα, ὅπως οἱ μακεδονικοὶ τάφοι κατὰ κανόνα, τὴν ὁποία καὶ δῶ πρασπάτευαν ὀγκόλιθοι ἀπ' ἑξω. Τὰ θυρόφυλλα βρέθηκαν σὲ κομμάτια. Οἱ δύο θάλαμοι ἔχουν συνολικὸ βάθος περίπου 6,60 μ. (πίν. 68). Δύο πλευρὲς τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου καταλαμβάνονται ἀπὸ κτιστὲς κλίνες, μία στὸ μαγαλύτερο μῆκος τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς, ἄλλη στὴ γωνία τοῦ βάθους ἀριστερά, ἐνῶ ἕνα τρίτο ἐπιπλο δὲν ἔχει τὸ μῆκος κλίνης, ἀλλ' ἀπλῶς γεμίζει τὸν ὑπόλοιπο χῶρο στὸν τοῖχο τοῦ βάθους κατὰ τὴ δεξιὰ γωνία. Ὅλα διακοσμοῦνται μὲ κονίαμα. — Ὁ τάφος συλήθηκε ἐπανειλημμένως. Συλημένοι ἢ πάντως ταραγμένοι βρέθηκαν καὶ οἱ ἄλλοι τάφοι μὲ τὴν ὀριζόντια στέγη (πίν. 70γ καὶ 71γ). Ἐν τούτοις εἴτε μέσα στοὺς τάφους εἴτε ἔξω (πίν. 71δ) βρέθηκαν διάφορα πηλῖνα ἀγγεῖα (πίν. 71α-β), τμήματα πηλίνων εἰδωλίων καὶ ἐπιθέτων ἀναγλύφων (πίν. 72α-β, 73α-β, 74α-β, δ), ψῆφοι ὀρμων ἀπὸ πηλὸ ἐπιχρυσωμένο (πίν. 7α-β) ἢ ἀπὸ ὑαλόμεζα (πίν. 74γ) κλπ. Τὸν πλοῦτο τῶν ἀρχικῶν κτερισμάτων μαρτυροῦν τὰ ὀλίγα, ποὺ βρέθηκαν, χρυσᾶ κτερίσματα (πίν. 75β) καὶ μάλιστα ζευγάρι σκουλαρίκια χρυσᾶ μὲ κεφάλι νέγρου ἀπὸ μαύρη σκληρὴ πέτρα (πίν. 75α). Τῶν κινητῶν εὐρημάτων δὲν ὀλοκληρώθηκε ἡ ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία. Γιὰ τὴν ὥρα οἱ τάφοι μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν μόνον μέσα στοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους¹. — Συλλογὴ νομισμάτων ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Γεφύρας συγκρότησε καὶ δήλωσε ὁ Γ. Κουκουμπάνης. Ἰδὲ καὶ ἄνωτ. ἀριθ. 47.

69. Νέα Χαλκηδών. Τμήμα ρωμαϊκοῦ ἀναγλύφου μὲ τρία κεφάλια μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Πέλλας².

70. Ἰχναί. Ἡ πόλη τοποθετεῖται ἀνάμεσα στὴ Νέα Χαλκηδὸνα καὶ στὰ Κουφάλια. Γιὰ τὰ νομίσματά της ἰδὲ στὸ βιβλίο τῶν C. M. Kraay - M. Hirmer³. Πρβ. κατωτ., ἀριθ. 71.

71. Κουφάλια. Ὁ Γεώργιος Π. Λιτούδης, κάτοικος Κουφαλίων, εὔρε τυχαίως στὴν αὐλὴ του καὶ παρέδωσε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης νομισματικὸ θησαυρὸ ἀπὸ 19 χάλκινα νομίσματα χρονολογούμενα περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ⁴.

1. Σύντομη μνεία τοῦ μεγάλου τάφου, Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 80, σημ. 1. Ἄλλα εὐρήματα τῆς περιοχῆς, ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 341, καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 47 (νομίσματα). Γιὰ τὰ ἐπιθέτα ἀνάγλυφα πρβ. ΑΑ 1966, σ. 117 κ.ε., εἰκ. 36-37.

2. ΑΔ, Χρονικά 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

3. Ἄνωτ., ἀριθ. 23.

4. Ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 47.

72. Ἐπανωμή. Κάτω τμήμα ἀναθηματικοῦ νεκροδείπνου καὶ τμήμα ἐνεπίγραφης πλάκας μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸν D. French καὶ παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.132-10.133).

73. Μεσημέρι. Χάλκινο πέλεκυ βρῆκε στὴν ἐπιφάνεια τῆς Μεσημεριανῆς τούμπας ἐπίσης ὁ D. French καὶ τὸν παρέδωσε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.035).

74. Περιστέρων. Γιά τὴν ἐρυθρόμορφη λεκανίδα μὲ γαμήλιες παραστάσεις ἰδὲ σύντομη ἔκθεση στὰ Χρονικά τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου¹.

75. Γερκαροῦ. Μετεφέρθη στὴ Θεσσαλονίκη τμήμα μαρμάρινου ἀγάλματος (ἀριθ. Εὐρ. 10.286, πίν. 76γ.)

76. Ἀρδαμέρι. Δύο πήλινα ἀγγεῖα ὑστερορωμαϊκῶν χρόνων παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10³095), ὅπου ἐπίσης μετεφέρθη καὶ τμήμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ρωμαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 10.115).

77. Ἀδάμ. Ἐπιτύμβια ἀνάγλυφη ἀετωματικὴ στήλη, μικρὴ χειροποίητη πρόχους καὶ 110 χάλκινα νομίσματα παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.158-10.160).

78. Καλαμωτό. Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο μετεφέρθη στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.109), ὅπου παραδόθηκε καὶ ἀσημένιο νόμισμα τοῦ Μ. Αὐρηλίου (ἀριθ. Εὐρ. 10.089). Γιά τὸν ὑπερφυσικὸ ἀνδριάντα ἀπὸ τὸ Καλαμωτό, ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 39. Πρβ. καὶ κατωτ., ἀριθ. 112.

79. Δρυμόζ. Ἐπιτύμβια στήλη ἀνάγλυφη μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.063).

80. Ξυλόπολις. Πίθος ὕψους 0,90 μ., διαμ. 0.30 μ., βρέθηκε σὲ κτῆμα τοῦ Ι. Οὐρούμη, κοντὰ στὸ χλμ. 41,500 τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης - Σερρών.

81. Μικροκώμη. Ἀπὸ τὸν Β. Καραγιαννίδη, κάτοικο Μικροκώμης, παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης 8 χάλκινα καὶ 1 ἀσημένιο νόμισμα. Τὰ περισσότερα χάλκινα χρονολογοῦνται στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὑπάρχει ὁμως καὶ ἓνα τοῦ Κασσάνδρου. Τὸ ἀσημένιο χρονολογεῖται στὰ 88 π.Χ. (L. Titurius L. F. Sabinus).

1. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 340, πρβ. ἀνωτ., ἀριθ. 41.

82. Σ ω χ ό ς. Ἀκέραιο ἀγαλμάτιο ἀνδρὸς ἱματιοφόρου, ὕψ. 0,18 μ., παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.157, πίν. 76δ). — Ἀπὸ τὸ φοιτητὴ Χρίστο Καρακόλη συγκροτήθηκε καὶ δηλώθηκε μικρὴ συλλογὴ 36 νομισμάτων ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Σωχοῦ. Τὰ περισσότερα εἶναι χάλκινα, τὸ ἀρχαιότερο Φιλίππου Β'. Δύο εἶναι ἀσημένια δηνάρια Γορδιανοῦ Γ'. Ἀξιοσημεῖωτο σπάνιο χάλκινο νόμισμα τῆς συζύγου τοῦ Βαλεριανοῦ Α' (Mariniana). Τὰ ἄλλα κατανέμονται σὲ ρωμαϊκοὺς χρόνους (Μακεδόνων, Θεσσαλονίκης, Διοκλητιανοῦ, Λικινίου κλπ.), ἀλλὰ καὶ βυζαντινοὺς μέχρι Νικηφόρου Α'.

83. Ἀ ρ ε θ ο υ σ α. (Τάφος Εὐριπίδη). Γιά τὴ σημασία τῆς κεραυνώσεως τοῦ τάφου τοῦ Εὐριπίδη ἰδὲ σημείωμα τοῦ Ἀθαν. Χ. Παπαχαρίση¹.

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΗΣ

84. Π έ λ λ α, γ ε ν ι κ ά. "Όταν, τὸ Μάιο τοῦ 1962, συνήλθε στὸ Dumbarton Oaks Συμπόσιο μὲ θέμα «The Hellenistic Origins of Byzantine Civilization»², εἶχα τὴν καλὴ τύχη νὰ τὸ παρακολουθήσω καί, θυμοῦμαι, μιὰ ἀπὸ τίς πολλὰς, εὐχάριστες ἐκπλήξεις μου ἦταν: ὁ καθηγητὴς George M. A. Hanfmann ἀναπτύσσοντας τὴν ἀνακοίνωσή του μὲ θέμα «Hellenistic Art», ἄρχισε τὴ σειρὰ τῶν προβολῶν του μὲ λεπτομέρεια ἐνὸς ἀπὸ τὰ μωσαϊκὰ τῆς Πέλλας³, τὰ ὁποῖα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τοῦ Συμποσίου μοῦ εἶχε ζητηθῇ καὶ ἔδειξα, στὴν ἴδια αἴθουσα, σὲ ἑγχρωμες διαφάνειες. Δέκα χρόνια πρωτότερα (1951-1953) εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρακολουθήσω στὸ Cambridge τῆς Ἀγγλίας τὴν σειρὰ τῶν μαθημάτων τῆς καθηγητρίας Jocelyn M. C. Toynbee γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ τέχνη. Στὸ πλῆθος τῶν εἰκόνων, ποὺ πρόβαλλε ἡ καθηγήτρια Toynbee, ἔργων ἑλληνιστικῆς τέχνης ἀπ' ὅλον τὸν κόσμον, δὲν ὑπῆρχε οὔτε μιὰ εἰκόνα ἀπὸ τὴ Μακεδονία, τὴ μητρόπολιν τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, γιὰτὶ ἀπλούστατα δὲν εἶχαμε ἀνασκάψει ἢ δὲν εἶχαμε δημοσιεῖσαι σχεδὸν τίποτε. Δόξα τῷ Θεῷ! Ἡ κατάστασις κάπως ἄλλαξε ἀπὸ τότε. Γιά τὴ συνέχεια πάλι δική μας εἶναι ἡ εὐθὺνη. — Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὑποδοχή, ποὺ ἐγίνε στὸ ὀλιγοσέλιδο βιβλιαράκι γιὰ τὴν Πέλλα, ποὺ τυπώθηκε ἀγγλικά στὴ Σουηδία⁴, τόσο ἀπὸ τὸ εὐρὺ κοινὸ ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς. Ἀξιώθηκε καὶ βιβλιοκρισίες, δυσανάλογα πρὸς τὸ

1. Α. Χ. Παπαχαρίση, Σύμμεκτα, Ἡ τάφος κεραυνώσεως θεοφιλίας μαρτύριον, Πλάτων 19, 1967, σ. 209 κ.ε.

2. Dumbarton Oaks Papers 7, Washington D.C. 1963.

3. Ἐ.ἀ., σ. 79 κ.ε., εἰκ. 6.

4. Ph. M. Petsas, Pella, Lund 1964.

μέγεθός του, πολλές και ευνοϊκές¹. Είναι σημαντικό για την Πέλλα, ότι, από έπτά δημοσιεύματα στη Σουηδική σειρά *Studies in Mediterranean Archaeology*, γραμμένα όλα από διαπρεπείς ειδικούς, συμβαίνει να ξεχωρίζεται το σχετικό με την Πέλλα². — 'Ο Paolo Enrico Arias, στο βιβλίο του για την 'Ιστορία της 'Αρχαιολογίας³, καταχωρίζει μεταξύ των μεγάλων αρχαιολογικών ανακαλύψεων την ανασκαφή της Πέλλας, μολονότι γνωρίζει, φαίνεται, μόνον τα εύρηματα ως περίπου το 1960, γιατί δέν ξέρει ακόμη τά ψηφιδωτά τοῦ 1961.

85. Πέλλα, ἀρχιτεκτονική. Τὸ ἱπποδάμειο σχέδιο πόλεως τῆς Πέλλας περιλαμβάνει στὰ παραδείγματα τοῦ βιβλίου του γιὰ τὴν πολεοδομία τῶν μεγάλων πόλεων τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὁ Antonio Garcia y Bellido⁴. — Τὸν τύπο τοῦ περιστυλίου ἀναφέρει ὡς πρόδρομο τῶν περιστύλων αὐλῶν στὰ ρωμαϊκὰ παλάτια ὁ W. L. MacDonald⁵. Τὰ σπίτια τῆς Πέλλας ἀναφέρονται, ὄχι πάντοτε μὲ ἀκριβολογία, ἀπὸ τὸν G. Gruben στὸ Λεξικὸ τοῦ 'Αρχαίου Κόσμου⁶. Τὰ μνημεῖα τῆς Πέλλας καὶ εἰδικώτερα ὁ μονοθάλαμος «μακεδονικὸς» τάφος μὲ ὀρίζοντια στέγη προσάγονται γιὰ παραλληλισμοὺς στὸ βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων⁷. — Εἰδικώτερα, τὰ κονιάματα τῆς Πέλλας, μεταξύ ἄλλων, περιλαμβάνονται καὶ στὴ γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου γιὰ τὰ 'Υλικά Δομῆς τοῦ Α.Κ. 'Ορλάνδου⁸. 'Ιδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 87.

1. 'Ιδὲ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 101, *Hist. Zeitschrift* 200, 1965, σ. 475 (H. Kaletsch), *REA* 67, 1965, σ. 508 (J. Marcadé), *Études Classiques* 33, 1965, σ. 95 κ.έ., *JHS* 86, 1966, σ. 313 (ὅπου ἀγνοεῖται τὸ ἱστορικὸ τῶν δημοσιευμάτων τῆς σειρᾶς αὐτῆς: μᾶς εἶχαν ζητηθῇ ἀρχικά γιὰ νὰ δημοσιευθοῦν ὅλα σ' ἓνα τόμο γιὰ τὴν 'Ελλάδα καὶ ὄχι αὐτοτελῶς), *Anzeiger für die Altertumswissenschaft* 20, Innsbruck, October 1967, σ. 270 (Elisabeth Psenner, λάθος τῆς ὅτι ὁ 'Αριστοτέλης δίδαξε τὸν 'Αλέξανδρο στὴν Πέλλα, ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 161 - 165).

2. *Greece and Rome* 12, 1965, σ. 102: «The editors of the individual fascicles are well known scholars and in every case their work has been illustrated with good photographs. Where all are commendable it is invidious to mention only one but perhaps I may be forgiven on this occasion if the Pella of Photios Petsas is singled out. The site of Pella «where Alexander ruled Aristotle taught, and Euripides died» was practically unknown until some eight or nine years ago; since then thousands of finds have been uncovered and the Greek Government has promoted systematic excavations on a large scale. The mosaics are particularly impressive. We are likely to hear much about Pella and no doubt tourists will be visiting the site from their center in Thessaloniki» (E.R.A. Sewter).

3. P. E. Arias, *Storia dell'Archeologia*, Milano 1967.

4. A. Garcia y Bellido, *Urbanística de las grandes ciudades del mundo antiguo*, Madrid 1966, σ. 83 κ.έ., εἰκ. 50.

5. W. L. MacDonald, *The Architecture of the Roman Empire*, I, 1965, σ. 72, σημ. 81.

6. *Lexikon der Alten Welt*, 1966, στ. 1198.

7. Φ. Μ. Πετσα, 'Ο Τάφος τῶν Λευκαδίων, 'Αθήναι 1966, σποράδην.

8. A. Orlandos, *Les matériaux de construction*, I, Paris 1966, σ. 149 κ.έ.

86. Πέλλα, ψηφιδωτά. Τὰ ψηφιδωτά τῆς Πέλλας ἐξακολουθοῦν νὰ κάνουν θριαμβευτικά τὸ γύρο τοῦ κόσμου μὲ συχνὰ λαμπρὲς ἀπεικονίσεις Ὁ Giovanni Becatti τὰ ἐξαίρει πάνω ἀπ' ὅλα τοῦ εἶδους τῶν, εἰκονίζει τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Γνώση καὶ κάμει χρήσιμες παρατηρήσεις γιὰ τὴν τεχντροπία τους¹. Σὲ γενικώτερα βιβλία τέχνης ἔχουν γίνεи πλέον ἀπαραίτητα². Ἐπίσης σὲ Λεξικά, γενικά καὶ εἰδικά³. — Στὰ ψηφιδωτά ἀναφέρεται καὶ ὁ René Ginouvès καὶ τὰ ἀξιολογεῖ, ἀλλὰ δὲν τὰ τοποθετεῖ στὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ., ὅπως θὰ ἔπρεπε⁴. — Ὁ Martin Robertson σ' ἓνα σημεῖωμα συμπληρωματικὸ προηγουμένου ἄρθρου του, ποὺ καταχωρίσθηκε στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 101, σ. 307, σημ. 4, συμπληρώνει τὸν κατάλογο τῶν ψηφιδωτῶν μὲ χαλίκια, δέχεται τὴ χρονολόγηση τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Πέλλας περὶ τὸ 300 π.Χ. καὶ παραθέτει πρόσφατη βιβλιογραφία γιὰ ψηφιδωτά⁵. Σ' ἓνα τόμο⁶ δημοσιεύθηκαν τὰ σχετικὰ μὲ τὰ ψηφιδωτά κείμενα, τὰ διάσπαρτα στοὺς τόμους τῆς Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale, γραμμένα ἀπὸ εἰδικούς, ὅπως ὁ D. Levi (λ. Mosaico), ὁ G. Becatti (λ. Incrostazione), ὁ I. Calabi Limentani (λ. Musivarius) καὶ ὁ S. Aurigemma (λ. Sectile Opus). Ἐπίσης τὰ μικρότερα ἄρθρα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας γιὰ τοὺς τεχνίτες τοῦ ψηφιδωτοῦ, στοὺς ὁποίους περιλαμβάνεται καὶ ὁ Γνώσις, ἀρχηγὸς τώρα στὴ σειρά. Ἐννοεῖται, καὶ στὴ σειρά τῶν ὁραίων εἰκόνων τὰ ψηφιδωτά τῆς Πέλλας σύρουν πρῶτα τὸ χορὸ. Ὁ τεχνίτης Γνώσις καταχωρίσθηκε καὶ στὴν ἐπίτομη ἐγκυκλοπαιδεῖα Pauly-Wissowa⁷. — Ἡ Ingeborg Schreiber στὴν Propyläen Kunstgeschichte⁸ τονίζει τὴν ἐπίδραση τῶν ἀνατολικῶν ταπήτων στὴν τέχνη τῶν ψηφιδωτῶν γενικά, ἀλλὰ καὶ τὴ

1. G. Becatti, *L'età classica*, Firenze 1965, σ. 229 κ.έ.

2. J. Boardman, *Greek Art*, London 1964 (καὶ σὲ γαλλικὴ μετάφραση *L'Art Grec*, Paris 1965) σ. 251, εἰκ. 236 (τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Γνώση), François Chamois, *Art Grec Paris - Lausanne* 1966, σ. 76 κ.έ., εἰκ. 55 καὶ 56, πρβ. *L'Antiquité Classique* 35, 1966, σ. 359 κ.έ., K. Scheffold, *Die Griechen und ihre Nachbarn*, PKG, Berlin 1967, σ. 228, πίν. 241, P. B. Hetherington, *Mosaics*, London 1967, σ. 30, πίν. 1 (τὸ κυνήγι τοῦ λέοντος).

3. *Lexikon der Alten Welt*, 1966, στ. 1991, ὅπου ὁ C. Krause τὰ χρονολογεῖ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Στὸ Λεξικὸ P. Devambez κ.ά., *Dictionnaire de la civilisation grecque*, Paris 1966, δὲν ὑπάρχει ἄρθρο γιὰ τὴν Πέλλα, ἀλλὰ ἰδὲ τὸ ἄρθρο *Mosaïque* (σ. 304), ὅπου δημοσιεύεται καὶ εἰκόνα τοῦ ψηφιδωτοῦ μὲ κυνήγι λέοντος.

4. René Ginouvès, *L'Art Grec*, Paris 1964, σ. 170 (καὶ πάλι τὸ λάθος πολλῶν Γάλλων, ποὺ θέλουν τὰ ψηφιδωτά νὰ εἶναι ἀπὸ τὸ palais de Pella, πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 101, σ. 307, σημ. 3).

5. M. Robertson, *Greek Mosaics, A Postscript*, JHS 87, 1967, σ. 133 κ.έ.

6. *Mosaico e mosaicisti nell'antiquità*, Roma 1967.

7. *Der Kleine Pauly* 2, 1967, σ. 839 (H. Marwitz).

8. K. Scheffold, *Die Griechen und ihre Nachbarn*, Berlin 1967, σ. 214.

χειραφέτησή τους, και τη συγγένεια πρὸς τὴ μεγάλη ζωγραφικὴ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Πέλλας, ποὺ ἐξηγεῖ καὶ τὴν πρώτη ἐμφάνιση «υπογραφῆς» (τοῦ Γνώση). — Ἡ Beatrice Mills Holden¹ παραβάλλει τὸ ψηφιδωτὸ τῆς Ἀρπαγῆς τῆς Ἑλένης μὲ τὴ μετόπη τοῦ Ἡλίου στὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Ἴλιον, γιὰ νὰ δείξει πὼς μπορεῖ νὰ διατεθῇ ἐλάχιστος χώρος γιὰ τὸ ἄρμα, ἐνῶ τὰ ἄλλα πιάνουν τὸ μεγαλύτερο μέρος. — Μὲ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλας σχεδὸν ἀρχίζει τὴ μνημειακὴ ἐκδοσὴ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Ρώμης ὁ Walter Oakeshott². — Στὴν ἀγγλικὴ ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου τῶν L'Orange - P. Nordhagen γιὰ τὰ ψηφιδωτὰ, ἀπλῶς πρόσθεσαν τὴ λέξη Πέλλα τρεῖς φορές³. — Τέλος πρέπει ν' ἀναφερθοῦν ἄρθρα καὶ βιβλιοκρισίες, ποὺ πήγασαν ἀπὸ τὸ Συμπόσιο γιὰ τὸ Ἑλληνορωμαϊκὸ Ψηφιδωτὸ στὸ Παρίσι⁴, ὅπου ἀναφέρεται καὶ ἡ ἀνακρίνωσι τοῦ Φ. Πέτσα γιὰ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλας καὶ παρεμβάσεις του στὶς συζητήσεις. — Ἰδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 18 καὶ 84, καὶ κατωτ., ἀριθ. 87 καὶ 121.

87. Πέλλα, δίαφορα. Ἐκλαϊκευτικὸ ἄρθρο τοῦ Χ. Ι. Μακαρόνα στὸ περιοδικὸ «Μακεδονικὴ Ζωή»⁵ συνοδεύεται ἀπὸ πολλὰς εἰκόνες — οἱ πρὸς πολλὰς ἐγχρωμες. Ἐνα ἄλλο ἄρθρο ἐκλαϊκευτικὸ σὲ ἀμερικανικὸ περιοδικὸ μὲ τὴν ἴδια ὑπογραφή⁶ θὰ πρέπη νὰ μὴν ἔχη κακοπάθει μόνον κατὰ τὴ μετάφραση. Πολλὰς ἀνακρίβειες: 1) Ἡ Πέλλα δὲν εἶχε κεντρικώτερη θέσι ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα στὸ βασίλειο τοῦ Ἀρχελαίου. 2) Οἱ πηγὲς μᾶς παραδίδουν πὼς ἦταν «the greatest», ἢ «μεγίστη», ἀλλ' ὄχι καὶ «the strongest city of Macedonia». 3) Ὁ Ἀρχελαος δὲν ξέρουσε ἂν οἰκοδόμησε μὲ ἱπποδάμειο σύστημα· τὰ ἱπποδάμεια οἰκοδομικὰ τετράγωνα, ποὺ ξέρουσε, εἶναι μεταγενέστερα. 4) Ὁ Ζεῦξις δὲν ἦταν Ἀθηναῖος, ἀλλὰ ρητῶς Ἑρακλεώτης. 5) Λεπτομέρειες γιὰ θέατρο στὴν Πέλλα δὲν ἔχουμε. 6) Ἡ παρα-

1. B. Mills Holden, *The Metopes of the Temple of Athena at Ilion*, Northampton, Mass., 1964, σ. 7 κέ., πίν. II, 3. Πρβ. JHS 86, 1966, σ. 282 (R. v. Nichols).

2. W. Oakeshott, *The Mosaics of Rome from the Third to the Fourteenth Centuries*, London 1967, σ. 9 κέ.

3. Hans Peter L'Orange - P. Nordhagen, *Mosaics from Antiquity to Early Middle Ages*, μετάφρ. Ann E. Keer, London 1966 (ἀρχικὴ ἐκδοσὴ 1958), πρβ. βιβλιοκρισίαν μὲ παρατηρήσεις γιὰ τὰ μωσαϊκὰ τῆς Ὀλύμπου καὶ τῆς Πέλλας τῆς J. M. C. Toynbee, *The Classical Review* 17, 1967, σ. 369 κέ.

4. RA 1966, 1, σ. 151 κέ. (Alix Barret), REA 68, 1966, σ. 199 (J. Marccadé), JRS 56, 1966, σ. 260 κέ. (J.M.C. Toynbee). Ἐκτενέστερα στὸ θέμα: Philippe Brunnau, *Perspectives sur une domaine encore mal exploré de l'art antique* κλπ. REG 79, 1966, σ. 704 κέ.

5. Χαράλ. Ι. Μακαρόνα, Εἰκόνες ἀπὸ τὴν ἀρχαία Πέλλα, *Μακεδονικὴ Ζωή* 13, Ἰούν. 1967, σ. 26 κέ.

6. Scientific American, Δεκέμβριος 1946, σ. 99 κέ.

κμή της Πέλλας δὲν ἄρχισε μὲ τὴ διαίρεση τῆς Μακεδονίας σὲ 4 Μερίδες, ἀλλ' ἦταν ἄμεσο ἀποτέλεσμα τῆς βιβλικῆς καταστροφῆς, ποὺ ἀκολούθησε τὴν κατὰκτηση. 7) Δὲν μπορούμε νὰ βεβαιώσουμε ὅτι δὲν βρήκαμε τὸ παλάτι. 8) Τὸ χωριὸ Παλαιὰ Πέλλα δὲν εἶναι «modern town» (δίζ). 9) Ὅσα ἀποκαλύφθηκαν στὸ δυτικὸ λόφο τῆς Ἀκροπόλεως δὲν εἶναι ὅλα ἀπὸ κτήρια, ποὺ χρονολογοῦνται «from the period after Alexander». 10) Δὲν εἶναι βεβαιωμένο ὅτι ὁ Ἀρχέλαος χρησιμοποίησε τὸ Φάκο ὡς θησαυροφυλάκειο· οἱ πληροφορίες μας ἀναφέρονται σὲ νεώτερους βασιλεῖς. 11) Ὁ Ἰπποδάμος δὲν ἔκανε τὸ σχέδιο πόλεως τῆς Πέλλας· ἡ Πέλλα δὲν ἔγινε σύμφωνα μὲ τοῦ Ἰπποδάμου «rectangular plan», ἀλλὰ «rectangular system». 12) Τὸ «sewer» δὲν εἶναι στὸ δρόμο ὑπ' ἀριθ. 3 (τοῦ σχεδίου, ὅπου γίνεται ἡ παραπομπή), ἀλλὰ στὸ δρόμο ὑπ' ἀριθ. 1. 13) Τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ κτηρίου 1 δὲν ἦταν «at an average depth of one meter» κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους· καλὰ - καλὰ δὲν ἦταν οὔτε μισὸ μέτρο. 14) Τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Διονύσου δὲν εἶχε «an ornamental border». 15) Τὰ δυὸ μικρότερα ψηφιδωτὰ δὲν κοσμοῦσαν τὰ κατώφλια· ἦταν πλάι στὰ κατώφλια. 16) Τὰ ψηφιδωτὰ τὰ ἴδια (τοῦ κτηρίου 1) χρονολογοῦνται ἀλλοῦ «somewhat before 300 B.C.» (σ. 104), ἀλλοῦ «shortly after 300 B.C.» (στὴν περιγραφή τῆς εἰκόνας τοῦ ἐξωφύλλου, σ. 4, ὅπου καὶ «strips of lead» περιγράφεται ὁ πηλὸς στὴ χαίτη τοῦ λιονταριοῦ) καὶ ἀλλοῦ «before 300 B.C.» (στὴν περιγραφή τῶν εἰκόνων τῆς σ. 98, σ. 99). 17) Εἶναι πολὺ νὰ μιλάη κανεῖς γιὰ helmet-like κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου στὸ ψηφιδωτὸ τοῦ κυνηγιοῦ τοῦ λιονταριοῦ καὶ νὰ λέη πὼς «the landscape is realistic» στὸ ψηφιδωτὸ μὲ τὸ κυνήγι τοῦ ἐλαφιοῦ. Καὶ γιὰ νὰ τελειώνουμε, καὶ ἡ μετάφραση πάσχει: «devotional monuments» (ἀφωσιωμένα μνημεῖα) θὰ εἶναι μᾶλλον τὰ votive monuments ἢ offerings (ἀναθήματα). «Cylindrical stone columns» δὲν μπορεῖ νὰ πῇ κανεῖς τοὺς ραβδωτοὺς κίονες, οὔτε ἂν θέλῃ νὰ τοὺς διακρίνῃ ἀπὸ τοὺς πεσσούς ἢ τίς ἀντηρίδες (αὐτὰ μεταφράζονται «square corner posts» καὶ οἱ κεραμίδες «slabs of fired clay»). — Στὴν ἀγγλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ K. Schefold γιὰ τὴν Κλασσικὴ Ἑλλάδα,¹ ἀναφέρονται τὰ σπίτια καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλας, καὶ τὸ μαρμάρينو λαγωνικόν, ποὺ θυμίζει, λέει, τὸν Κάλαμι.² Τὸ λαγωνικὸ συγκρίνει μὲ τὸ σκυλὶ τῆς Βασιλείας στὴν Ἑλβετία ὁ C. Vermeule.³ — Ἀπλῇ μνεῖα τῆς ἐπιγραφῆς στὸ BCH, 1965, σ. 830 (Chron.)

1. K. Schefold, *Classical Greece*, London 1967 (πρώτη γερμ. ἔκδ. 1965), σ. 105 (τὸ λαγωνικόν), 185 (τὰ σπίτια καὶ τὰ ψηφιδωτὰ).

2. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγλυφο, βέβαια, ὅπως ἀναφέρεται στὸν Index, λ. Macedonia.

3. C. Vermeule, *The Basel Dog: A Vindication*, AJA 72, 1968, σ. 98, σημ. 9: «the massive misunderstanding of canine proportions found in the Pella hound».

κάμει ὁ L. Robert στὸ Χρονικό του.¹ Γιὰ σφραγίσματα ἀμφορέων ἀπὸ τὴν Πέλλα γίνεται λόγος σὲ σοβιετικὸ περιοδικό.²

88. Πέλλα, νέες ἀνασκαφές καὶ εὐρήματα. Οἱ συστηματικὲς ἀνασκαφικὲς ἐρευνες τῆς Πέλλας συμπλήρωσαν δεκαετία τὸ 1967. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν δημοσιεύθηκαν σὲ χρονικὰ εἰδικῶν περιοδικῶν³ καὶ πρόκειται νὰ δημοσιευθοῦν οἱ περιορισμένες ἀνασκαφές τῆς διετίας 1966 - 1967 στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου.⁴ Κατὰ τὴ διετία κυρίως ἐγιναν δοκιμαστικὲς τομές σὲ οἰκόπεδο τῆς Παλαιᾶς Πέλλας, ὅπου ἐπρόκειτο νὰ κτισθῇ Γυμνάσιο, ἐπίσης στὶς αὐλές τοῦ κτηρίου I καὶ στὸ χῶρο τῶν «Λουτρῶν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου», συνδυασμένες μεῖς ἔργα διαρρυθμίσεως τῶν χώρων αὐτῶν. Παράλληλα συνεχίσθηκε τὸ ἔργο τῆς καταγραφῆς, ταξινομήσεως καὶ ἐργαστηριακῆς ἐπεξεργασίας τῶν εὐρημάτων, κυρίως τῶν εἰδωλίων. Σὰν ὑπόμνηση μόνον τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν δίνουμε ἐδῶ, μαζί με μιὰ παλαιότερη ἄποψη ἀπὸ ἀεροπλάνου τοῦ κεντρικοῦ τομέως (πίν. 77), δείγματα πηλίνων εἰδωλίων (πίν. 78α-θ καὶ 79α) καὶ μία ἐνσφράγιση λαβὴ ἀμφορέως (πίν. 79β). Ἀπὸ τά, μᾶλλον ἀσήμαντα, τυχαῖα εὐρήματα τῆς περιοχῆς τῆς Πέλλας ἀξιομνημόνευτα: μαρμαρίνη κεφαλὴ πάνθηρος καὶ ἀγαλμάτιο λέοντος, ἐπιγραφὴ ἐπιτύμβια (Νικοστράτη Ἀπολλωνίου), πήλινη χύτρα καὶ χάλκινο ρωμαϊκὸ νόμισμα, τυχαῖο εὐρημα ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῆς Πέλλας, ποὺ παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.043)⁵.

89. Ἐδέσση, τοπογραφία. Ἡ τοπογραφία τῆς περιοχῆς τῆς Ἐδέσσης καὶ τὸ θέμα τῆς σχέσεως Αἰγῶν - Ἐδέσσης ἐξετάσθηκαν προανασκαφικά, γιατί τὸ ἀπαιτοῦσε καὶ ἡ μελέτη τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων.⁶

1. Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 352.

2. E. B. Brasinsky, Περί τῶν σφραγισμάτων ἀμφορέων ἀπὸ τὴν Πέλλα, Σοβιετικὴ Ἀρχαιολογία, 1966, 4, σ. 229-230.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 412 κ.ἑ. καὶ σ. 440, Chron. 1965, σ. 871 κ.ἑ., ΑΑ 4, 1966, σ. 537 (εἶναι φανερό λάθος πῶς τὰ ψηφιδωτὰ ἄρχισαν νὰ ἀποκαλύπτονται στὴν Πέλλα ἀπὸ τὸ 1947 καὶ ὅτι ἡ δευτέρη σειρά ψηφιδωτῶν, μετὰ τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Γνώση, φάνηκε τὸ 1962).

4. ΑΔ, Χρονικά 1966 καὶ 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

5. Σημειῶνα, πὼς ἄρχισαν ἀνασκαφές στὴν Πέλλα τῆς Δεκαπόλεως τῆς Παλαιστίνης ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Robert H. Smith, College of Wooster, Wooster, Ohio, στίς 9 Ἀπριλίου 1967 (στίς 11 Ἀπριλίου 1957 εἴχαμε ἀρχίσει ἡμεῖς στὴν Πέλλα). Ποιὸς ξέρει; Μπορεῖ νὰ ἔλθῃ κάποιο φῶς καὶ ἀπὸ κεῖ. Γιὰ τὴν ὥρα ἔχουμε μόνον σύντομες εἰδήσεις, American Schools of Oriental Research, Newsletter 9, σ. 1 κ.ἑ., καὶ, μετὰ εἰκόνες, Archaeology 21, 1968, σ. 134 κ.ἑ.

6. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 8, σημ. 7, πρβ. σ. 7, 17 καὶ 180.

90. Ἐδεσσα, ἀνασκαφές. Ἐν τὸ 1957 ἐσήμανε τὴν ἀναβίωση τῆς Πέλλας, τὸ 1967 ἦταν τὸ ἔτος τῆς Ἑδέσσης. Ἐπιφανειακὲς ἔρευνες καὶ μικροανασκαφές σὲ μεγάλη ἔκταση ἄρχισαν στὸ «Λόγγο» μὲ σκοπὸ νὰ ἀναπτυχθοῦν σὲ συστηματικὲς ἀνασκαφές μεγάλης κλίμακος κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη. Τὰ ἀποτελέσματα ἔχουν ἤδη ἐκτεθῆ στὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον,¹ ὥστε ἐδῶ μποροῦμε νὰ εἰμθα σύντομοι. Τρεῖς εἰκόνες (πίν. 80α-β καὶ 81α) δείχνουν τμήματα τοῦ περιβόλου τοῦ τείχους μὲ πύλες καὶ πύργους, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν, κατὰ μέρος μόνον, τὸ 1967. Ἰδιαίτερα στὸ χῶρο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ καθηγητοῦ Στρατῆ Πελεκίδη,² ξαναβρέθηκαν τὰ μάρμαρα μὲ τὶς ἐπιγραφές, καὶ καθαρίσθηκε πάλι ὁ πύργος καὶ ἡ πύλη.³ Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα εἰκονίζονται ἐδῶ μερικὰ (πίν. 81β-ε καὶ 82α-δ). Ἰδιαίτερα ἀξιόσημείωτο εἶναι ὁστρακο μικρογραφικῆς κύλικος (6ος αἰ. π.Χ.), μιὰ ἐλπίδα γιὰ παλαιὰ εὐρήματα, ὅταν θὰ φθάσουμε σὲ κλασσικὰ καὶ ἀρχαιότερα στρώματα. Γιὰ τοὺς πρώιμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους σημαντικὸ εὕρημα εἶναι πῆλινος στρωτήρας λακωνικοῦ τύπου, ὁμοιος στὴν κατασκευὴ καὶ τὶς διαστάσεις μὲ στρωτήρες τῆς Πέλλας. Ἀπὸ εὐρήματα ρωμαϊκῶν χρόνων ἀξιόσημείωτο τὸ θραῦσμα ἐπιγραφῆς, ποὺ σώζει τὸ ὄνομα τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῆς Ἑδέσσης (πίν. 81β).

91. Ἐδεσσα, διαφώρα. Παλαιότερα τυχαῖα εὐρήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ χέρι Σαβαζίου, δημοσιεύθηκαν στὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον.⁴ Εἰδῶ εἰκονίζονται εὐρήματα τοῦ 1966 ἀπὸ τῆς θέσης Ἀλάνι (πίν. 66β, 79δ-ε, καὶ 84γ). Στὸ Μουσεῖο τῆς Ἑδέσσης παραδόθηκαν, μεταξὺ ἄλλων, ἐνεπίγραφο ὁστρακο ἀπὸ τῆς Δροσιᾶς (πίν. 83α) καὶ χάλκινη τριφυλλόστομη οἶνοχόη (πίν. 83β-γ). Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ὁστράκου πιθανῶς εἶναι ἐπιστολὴ (σχέδ. 16). Νομίζω πὼς ἀναγνωρίζεται σαφῶς τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος σὲ δοτικὴ πτῶση στὸν πρώτο στίχο καὶ ὅτι στοὺς στίχους 3-5 μποροῦμε νὰ διαβάσουμε:

ἐάν τε αὐτὸν / ἐάν τε καὶ τὸν ἐλθόν / τα πρὸς ἡμᾶς
(ἢ ὑμᾶς).

Ἐτσι οἱ στίχοι 3-5 δείχνουν πὼς μόνο λίγο μέρος ἀπὸ τὸ πλάτος τῶν στίχων 1-2 λείπει. Δὲν καταλαβαίνω τίποτε ἀπὸ τὸ στίχο 2. Ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ 237/8 μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα σχολιάζεται ἀπὸ τὸν G. Pfohl.⁵

1. ΑΔ, Χρονικά 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

2. ΑΔ 8, 1923, σ. 259 κ.έ.

3. Ὁ Πελεκίδης ἤδη τὸ εἶχε παρατηρήσει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ ναὸς τῆς Μᾶς (πρὸς τὸ Studies D. M. Robinson 2, 1953, σ. 374, πρβ. Πελεκίδη, ἑ.ἀ., σ. 260).

4. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 343, 22, 1967, Μελέται, σ. 149 κ.έ.

5. G. Pfohl, Griech. Inschr. κλπ., München (χωρὶς ἔτος, ἴσως 1965), ἀρ. 138.

92. Αἰ γ α ί. Γιὰ τὰ νομίσματα τῶν Αἰγῶν ἰδὲ στὸ βιβλίο τῶν C. M. Kraay - M. Hirmer.¹ Ἰδὲ καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 89.

93. Γ ι α ν ν ι τ σ ά. Χρυσὸ νόμισμα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εὑρέθη τυχαίως στὴν περιοχή Γιαννιτσῶν καὶ παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.130).

Σχέδ. 16. Ἐπιγραφή πάνω σὲ ὄστρακο ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς Ἑδέσσης (91).

94. Δ υ τ ι κ ό ν. Δύο χρυσᾶ ρομβοειδῆ ἐλάσματα διαδημάτων, ἀπὸ τὴν περιοχή τοῦ Δυτικοῦ, παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.096).

95. Ἀ ρ α β η σ σ ό ς. Ἀπότμημα μαρμαρίνου ἀναγλύφου, ποὺ εἰκονίζει Πάνα, Παπποσιληνὸ καὶ Διόνυσο, παραδόθηκε ἐπίσης στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1967 (ἀριθ. Εὐρ. 10.072).

96. Λ ι β α δ ί τ σ α. Τμῆμα ἀπὸ imago clipeata παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1966 (ἀριθ. Εὐρ. 10.060).

97. Μ ά ν δ α λ ο ν. Κράνος χάλκινο ἱλλυρικοῦ τύπου ἀναφέρεται σὲ σύντομη ἔκθεση.²

1. C. M. Kraay - M. Hirmer, Greek Coins, New York 1966, σ. 328 κ.ε.

2. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 341.

98. Σεβαστιανά. Ἀπὸ τάφους στὴν περιοχὴ Σεβαστιανῶν προ-
ῆλθε τὸ πῆλινο ἀγγεῖο τοῦ πίν. 79γ (ἀριθ. Εὐρ. Μουσ. Θεσσ. 10.100) καὶ
ἄλλα τῆς ἴδιας ὕστερης ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

99. Φλαμουριά. Στὸ χῶρο τῆς Μονῆς Ἀγίου Τρύφωνος εἶδε καὶ
φωτογράφησε ὁ Ἐπιμελητὴς Βυζ. Ἀρχαιοτήτων Νικ. Νικονάνος, κατὰ
Νοέμβριο τοῦ 1967, πολυπρόσωπο ἀνάγλυφο καὶ τμήμα ἀγάλματος (πίν.
84α-β), γνωστὰ ἤδη στὸν Α. Κεραμόπουλλο.¹

100. Ἀλωρος. Ἀνάγλυφη κεφαλὴ ἀπὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ρωμαϊ-
κῆς ἐποχῆς μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.134)

ΝΟΜΟΣ ΚΙΑΚΙΣ

101. Τσαουσίτσα. Διαπιστώνει βόρεια χαρακτηριστικὰ σὲ εὐρή-
ματα τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἀπὸ τὴν Τσαουσίτσα ὁ J. Bouzek².
Ἡ Τσαουσίτσα εἶναι ποὺ μεταγλωττίζεται ἀπὸ τ' ἀγγλικά σὲ Χαουχίτσα
στὸ βιβλίο τοῦ Α. Κ. Ὀρλάνδου γιὰ τὴν Ἀλίφειρα³.

102. Παίονες. Ὁ Irwin Merker⁴ προετοιμάζοντας νομισματικὴ με-
λέτη γιὰ τὴν Παιονία μελετᾷ τὶς ἱστορικὲς πηγές, τὶς ἐπιγραφές καὶ τὰ νο-
μίσματα, γιὰ νὰ συγκροτήσῃ τὸ σκελετὸ τῆς Ἱστορίας τῆς Παιονίας ἀπὸ
τοὺς ἀρχαιότατους χρόνους (Ἰλιάδος Β) ὥς τὸν 3ο αἰ. π.Χ.

103. Εὐρωπός. Ἡ θέσις τοῦ ἀρχαίου Εὐρωποῦ ἔχει βεβαιωθῇ ἀπὸ
τυχαῖα εὐρήματα καὶ ἐρευνα τοῦ ἄλλοτε Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων τῆς περιο-
χῆς Ν. Κοτζιά, ὁ ὁποῖος ἀναγνώρισε τὸ ὄνομα τῆς πόλεως σὲ σφράγισμα
κεραμιδιῶν⁵. Τὰ ἐρεῖπια τῆς ἀρχαίας πόλεως ἀπλώνονται σὲ μεγάλη ἔκτα-
ση πάνω στὸ λόφο πρὸς τὰ ΝΔ τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ. Ἡ ἀκρόπολις ἐδέ-
σποζε τῶν διαβάσεων, ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ τανάπαλιν, κατὰ μῆκος τῆς δε-
ξιᾶς ὁχθῆς τοῦ Ἀξιοῦ. Τὴ σπουδαιότητα τῆς πόλεως κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς
χρόνους μαρτυρεῖ χωρίον τοῦ Θουκυδίδη, ὁ ὁποῖος, περιγράφοντας τὴν
εἰσβολὴν τοῦ Σιτάλκη καὶ τὴ λεηλασίαν ὅλης τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Χαλ-
κιδικῆς ἀπὸ τοὺς Θράκες, γράφει μὲ κάποια ἔμφασι: «Εὐρωπὸν δὲ ἐπολιόρ-

1. Πρβ. BS 3, 2, 1962, πίν. III, εἰκ. 5.

2. Ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 4.

3. Α. Κ. Ὀρλάνδος, Ἀλίφειρα, σ. 105, ^οσημ. 1, ἀπ' ὅπου μεταφέρθηκε καὶ στὸν
κατάλογο τῶν ὀνομάτων, σ. 261.

4. Irwin Merker, The Ancient Kingdom of Paionia, BS 6, 1965, σ. 35 κ.ε.

5. Μακεδονικά 1, 1940, σ. 491 καὶ σημ. 1.

κησαν μέν, ἔλεϊν δὲ οὐκ ἠδύναντο» (Θουκ. II, 100, 3). Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ποῦμε πὼς ἦταν ἀπροσδόκητη, ἀλλ' ὅπως ὁποῖοτε ἦταν ἐκπληκτικὴ ἢ τυχαία εὕρεση μαρμάρινου ἀρχαῖου κούρου στὰ καπνοχώραφα τοῦ χωριοῦ, ἀκριβέστερα στὸ ἀγροτεμάχι· ὑπ' ἀριθ. 803 τοῦ Ἡλίου Παρίση (πίν. 85-86). Ὁ νέος κούρος, μοναδικὸς στὸ χῶρο τῆς Βορείου Ἑλλάδος, εἶναι σχεδὸν ἀκέραιος. Σὲ κομμάτια βρέθηκαν οἱ κνήμες καὶ ὁ δεξιὸς πῆχυς. Λεῖπουν μόνον οἱ ἄκροι πόδες καὶ τὸ χέρι πέρ' ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ πήχεως. Τὸ σωζόμενον ὕψος συνολικὰ εἶναι 1,78 μ. Τὸ ἀρχαῖο παληκάρι εἶναι τὸ δῶρο τῆς μακεδονικῆς γῆς στὸ νέο Μουσεῖο τοῦ Κιλκίς. — Στὴ θέσις τῆς εὐρέσεως ἐγίνε μικρὴ σκαφικὴ ἐρευνα, τὴν ὁποία ἐπέβλεψεν ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων κ. Εὐγενία Γιούρη, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ βρεθοῦν τὰ κομμάτια ποὺ λείπουν ἢ καὶ ἡ βάση, ἀλλὰ δὲν βρέθηκε τίποτε. Ἐπιφανειακὴ ἐρευνα στὴν περιοχὴ τῆς ἀκροπόλεως ἀπέδωσε παρατηρήσεις καὶ εὐρήματα ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν μέχρι καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων¹.

104. Τ ο ὑ μ π α. Γιὰ τὸ μακεδονικὸ τάφο κοντὰ στὸ χωριὸ Τούμπα τῆς Παιονίας δημοσίευσεν σύντομο ἄρθρο ὁ Φ. Μ. Πέτσας στὸ Χαριστήριον Α. Κ. Ὁρλάνδου.² Γίνεται μνεῖα τοῦ ἴδιου τάφου καὶ στὸ βιβλίον γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων.³

105. Πα λ α τ ι α ν ὁ. Παλαιότερα εὐρήματα καὶ ἐρευνες ἀναφέρθηκαν σὲ σύντομες ἐκθέσεις.⁴ Κατὰ τὸ 1966 συνεχίσθηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα στὴν ἀκρόπολιν⁵ μὲ παράλληλῃ ἐπιφανειακὴ ἐρευνα ὅλης τῆς περιοχῆς. Τὰ ἀποτελέσματα δημοσιεύονται συνοπτικὰ στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου.⁶ Γιὰ νὰ σχηματίσῃ ὁ ἀναγνώστης τῶν Χρονικῶν τοῦτον μιὰ ἰδέα τῆς σημασίας τῶν πραγμάτων, δίνουμε δὴ τέσσερες εἰκόνες τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς, ποὺ ἐγίνε ἀπὸ τὸν περίβολο τῆς ἀκροπόλεως ὡς τὴν κορυφὴ τῆς σχεδόν. Στὴν πρώτη (πίν. 87α) βλέπομε, ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος τῆς τομῆς πρὸς τὰ κάτω, λείψανα τοίχων ποὺ ἀνήκουν σὲ δυὸ τουλάχιστον διαφορετικὰς περιόδους τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, γιατί διαφέρουν ἐλαφρὰ στὸν προσανατολισμό, στὴ θεμελίωση καὶ στὴν τοιχοδομία. Στὴ δευτέρῃ (πίν. 87β) βλέπομε, ἀπὸ κάτω, τὸ ἄνω μέρος τῆς ἴδιας τομῆς. Στὴν τρίτῃ (πίν. 88α) εἰκονίζονται λεπτομερέστερα λείψανα τοίχων μέσ' ἀπὸ τὸν περίβολο τοῦ τεύχους καὶ στὴν τέταρτῃ (πίν. 88β) καλὰ διατηρημένοι τοῖχοι στὸ φρύδι

1. Ἴδὲ καὶ ΑΔ, Χρονικά 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

2. Χαριστήριον, Γ', 1966, σ. 233 κ.ἐ.

3. Φ. Μ. Πέτσας, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 20, σημ. 1, καὶ 22, σημ. 3.

4. Τελευταίως ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 345.

5. Πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 117.

6. ΑΔ, Χρονικά 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

Σχέδ. 17. Χαρακτηριστικά σχήματα άγγείων από τό Παλάτιον (105).

τῆς κορυφῆς. Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα εἰκονίζονται δὴ πῆλινο ἀνάγλυφο μὲ ἐρωτική σκηνή (πίν. 89α),¹ πῆλινη ἀγνύθα μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση (πίν. 89β), πῆλινοι λύχνοι (πίν. 89γ) καὶ μέρος πηλίνου ἀετοῦ, ποὺ θυμίζει Δία Ὑψιστον. Τὸ σχέδ. 17, ποὺ ὀφείλεται στὸν κ. John W. Hayes, ἀποδίδει χαρακτηριστικὰ σχήματα ἀγγείων. Ὁ κ. Hayes, ὡς εἰδικός, εἶχε τὴν καλὸ-σύνη κατὰ παράκλησίν μου νὰ ὑπομνηματίσῃ τὸ σχέδιο ὡς ἑξῆς:

1. Local imitation of Eastern Sigillata A ware form (?). Micaceous brown to grey ware, with polished grey slip on inside and over rim. About first half of 1st cent. B.C.

2. Arretine dish fragment, Loeschcke type I. Augustan period.

3. Local imitation of Arretine form, Loeschcke type 2. Micaceous orange ware, no slip. Rectangular potter's stamp: ANT or ANTI. Beginning of 1st cent. A.D.

4. As 3. Orange clay, highly micaceous; waxy red coating on inside and over rim. Rectangular potter's stamp: NO[...], surrounded by (four?) small «ivy-leaf» stamps. Beginning of 1st. cent. A.D.

5. Çandarlı ware dish, fragmentary (profile restored). Cf. Samaria - Sebaste III, fig. 83. 11. 3rd cent. A.D.

6. Local copy of 5? Soft orange ware with lime and mica particles; traces of a red coating preserved on inside.

7. Çandarlı ware bowl, fragmentary (profile restored). For shape, cf. dish 5. Probably 3rd cent. A.D.

Τὰ εὐρήματα γενικῶς ἀνήκουν σὲ ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα καὶ νομίσματα προρρωμαϊκῶν χρόνων.

106. Ν ο μ ί σ μ α τ α. Ὁ ἀρχαιοπώλης Βασίλειος Κ. Ἰατρίδης ἐδήλωσε ὡς προερχόμενα ἀπὸ θησαυρό, ποὺ βρέθηκε στὴν περιοχή τοῦ Νομοῦ Κιλκίς, καὶ παρέδωσε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης: 38 χάλκινα ρωμαϊκὰ νομίσματα, δηλαδὴ 7 Διοκλητιανοῦ, 15 Μαξιμιανοῦ, 6 Κωνσταντίου Α' Χλωροῦ, 5 Μ. Κωνσταντίνου, 3 Λικινίου καὶ 2 Κρίσπου.

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

107. Χ α λ κ ι δ ι κ ή, γ ε ν ι κ ά. Τὸ Μουσεῖο τοῦ Πολυγύρου, τοῦ ὁποίου ὁ θεμέλιος λίθος ἐτέθη τὴν Κυριακὴ 18.6.1967, θὰ ἀποτελέσῃ τὸ κεντρικὸ

1. Πρβ. τελευταίως A. Balland - Chr. Goudineau, Un oscillum de Bolsena, Mélanges d'Archéologie et d'Histoire 79, 1967, σ. 567 κ.ε. Ἰδὲ καὶ Enciclopedia AA, V, λ. Oscillo.

Μουσείο ολόκληρης της Χαλκιδικής και στρατηγείο για την αρχαιολογική έρευνα αυτής της «Αττικής» του ελληνικού Βορρά, που είχε άφεθη ως τώρα έρμαιο στην αρχαιοκαπηλική δράση. Το Μουσείο έχει τους χώρους, που είναι αναγκαίοι σ' ένα πρώτο στάδιο, και ο Δήμος Πολυγύρου παραχώρησε άρκετο οικόπεδο, για να είναι δυνατή μελλοντική επέκταση. Μετά τον άνεμοφράκτη υπάρχει ευρύχωρος προθάλαμος και δεξιά μιὰ μεγάλη (και μοναδική για την ώρα) αίθουσα εκθέσεως. Άριστερά είναι εργαστήριο, αποθήκη, γραφείο και διαμέρισμα αρχαιολόγου, και ανεξάρτητο Φυλάκειο. Στον προθάλαμο και σε υπαίθρες αὐλές μπορούν επίσης να εκτεθούν αρχαῖα.

108. Ν ο μ ί σ μ α τ α. Τὰ νομίσματα της Χαλκιδικής αντιπροσωπεύονται στην έκδοση τῶν C. M. Kraay - M. Hirmer.¹ *

109. Σ υ λ λ ο γ ῆ Λ α μ π ρ ο π ο ὐ λ ο υ, δ ι ὀ ρ θ ω σ η. Στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 123, κατὰ λάθος, στὸν πίν. 27β, ἀντὶ τῆς ἄλλης ὄψεως τῆς κοτύλης τοῦ πίν. 27α δημοσιεύθηκε εἰκόνα ἄλλης ἐρυθρόμορφης κοτύλης τῆς ἴδιας Συλλογῆς.

110. Ἀ γ ί α Ἀ ν α σ τ α σ ί α. Κράνος χάλκινο ἱλλυρικοῦ τύπου ἀναφέρεται σὲ σύντομη ἔκθεση.²

111. Γ α λ ἄ τ ι σ τ α. Πήλινος πίθος παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Ἀθ. Τσαρταφαλῆ στὸ Μουσείο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.112). Γιὰ τὰ νομίσματα, ποὺ παρέδωσε ὁ I. Παῦλον, ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 47.

112. Δ ο υ μ π ι ἄ. Κατὰ περιοδεία παρατήρησα ἐντοιχισμένο στὸ σπίτι τοῦ Δημητρίου Ἀστ. Πλιάκου μαρμάρينو ἐνεπίγραφο ἐπιτύμβιο μὲ ἀνάγλυφη παράσταση ζεύγους σὲ ἄνω ζώνη καὶ δύο τέκνων στὴν κάτω. Βρέθηκε, λέει, στὰ «Καστέλια» καὶ ἐντοιχίσθηκε τὸ 1946. Καστέλια εἶναι περιοχὴ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τόπου, ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα στὸ Καλαμωτὸ (ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 78) καὶ στὰ Δουμπιά, ποὺ πῆραν τὸ ὄνομα προφανῶς ἀπὸ τὰ «τουμπιά», δηλαδὴ τίς τοῦμπες.

113. Β ρ α σ τ ἄ. Ὁ ἀρχαιοπώλης Γ. Κετίκογλου παρέδωσε στὸ Μουσείο τῆς Θεσσαλονίκης μελαμβωφῆ ἀγγεῖα καὶ πήλινη προτομή, τὰ ὁποῖα δήλωσε ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Βραστῶν, γνωστὸ τόπο ἀρχαιοκαπηλικῆς δράσεως (ἀριθ. Εὐρ. 10.227-10.230, πίν. 90α-ε). Ἀνήκουν στὸν 4ο αἰ. π.Χ.

1. C. M. Kraay - M. Hirmer, Greek Coins, New York 1966, σ. 330 κ.έ.

2. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 341.

114. Λάκκωμα. Οί τάφοι τοῦ Λακκόματος¹ ἀναφέρονται στοῦ βιβλίου γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων.²

115. Νέα Ἡράκλεια. Ἡ ἀσημένια λειψανοθήκη, ποῦ ἐκτίθεται στοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης (ἀνωτ. ἀριθ. 34) ἀπὸ τῆ Νέα Ἡράκλεια, εἶναι τόσο πρῶιμο (καὶ ἐξαιρετικὸ) ἔργο πρωτοχριστιανικῶν χρόνων, ὥστε, μολονότι ἀνήκει στὰ Βυζαντινὰ Χρονικά (ιδεῖ ἀνωτ., Εἰσαγωγικά, σ. 101) δίνουμε μιὰ εἰκόνα γιὰ νὰ φανῇ ἡ ἐξάρτηση τῶν ἀναγλύφων τῆς ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ τέχνη (πίν. 91).

116. Νέα Καλλικράτεια. Τὸ Μάρτιο 1966, κατὰ ἰσοπεδωτικὰς ἐργασίας μὲ προωθητήρα τῆς ΥΕΒ γιὰ οἰκοπεδοποίηση, ἀποκαλύφθηκαν τέσσερες μεγάλοι πῖθοι καὶ ἄλλοι μικρότεροι. Ἡ θέση παρουσιάζει ἀραιὰ ὄστρακα ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια ὥς τὰ πρῶιμα ἑλληνιστικά. Οἱ πῖθοι καλύπτονται μὲ πλάκα σχιστολίθου, εἶχαν σχῆμα ἀτράκτου καὶ χεῖλος λοξὸ πρὸς ἄνω. Ὁ μεγαλύτερος ἔχει ὕψος 1,98μ. Μεταφέρθηκε σὲ κομμάτια καὶ φυλάγεται στοῦ Σταθμοῦ Χωροφυλακῆς Νέας Καλλικρατείας. Ἀπὸ τίς κατ' ἀνάγκην ἀτελεῖς παρατηρήσεις προκύπτει πιθανότητα ὅτι πρόκειται περὶ οἰχὴ νεκροταφείου.³— Πήλινα εἰδῶλια (πίν. 92α-β), λήκυθος, πυξίδα, γάλκινον κάτοπτρο κλπ. ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Νέας Καλλικρατείας παραδόθηκαν στοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.220-10.224).

117. Νέα Σύλλατα. Ὁ Η. Metzger⁴ συνοψίζει τὴ μελέτη τῆς Φ. Παπαδοπούλου γιὰ τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴ νεκρόπολη κοντὰ στὰ Νέα Σύλλατα, ἀλλ' ὁ ἀναγνώστης κινδυνεύει νὰ παραπλανηθῇ καὶ νὰ νομίση πὼς εἶναι ἄλλη νεκρόπολη, καθὼς δίνεται μόνον ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ Νέα Καλλικράτεια.⁵

118. Πετράλωνα. «Les publications de l'Université de Salonique étant assez difficilement accessibles et la langue grecque n'étant généralement pas connue des Paléontologistes» ὁ Robert - P. Charles⁶ παρουσιάζει στὴ γαλλικὴ τὰ οὐσιώδη μέρη τῆς μελέτης τῶν Α. Κανέλλη καὶ Α. Σάββα.⁷ Ὁ Δ. Θεοχάρης στὴ διδακτορικὴ του διατριβὴ ἀναφέρεται καὶ στὰ εὐρήματα

1. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 125.

2. Φ. Μ. Πέτσας, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 19, σημ. 4 (στὴ σ. 20).

3. Ἀπὸ ἀναφορά τοῦ ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ Γ. Μάντζιου, ποῦ πῆγε ἐπὶ τόπου.

4. Bull. Archéol. 1966, σ. 303.

5. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 45 καὶ 126.

6. Cahiers Ligures de Préhistoire et d'Archéologie 14, 1965, σ. 182 κ.ε.

7. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 128.

του Σπηλαίου.¹ Ἐκλαϊκευτικό ἄρθρο τοῦ Ἀθ. Ριζάκη δημοσιεύθηκε στὴ «Μακεδονικὴ Ζωή».² — Ὁ θησαυρὸς χαλκῶν ἐργαλείων ἀπὸ θέση κοντὰ στὰ Πετράλωνα (μέρος του εἶναι στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ μέρος στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο) σημειώνεται ἀπὸ τὸν Colin Renfrew σὲ γενικώτερη μελέτη του.³

119. Ὁ λ υ ν θ ο ς , π ρ ο ῖ σ τ ο ρ ι κ ᾶ . Ὁ Radoslav Galonić⁴ παραβάλλει νεολιθικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ Ζελενίκοβο, κοντὰ στὰ Σκόπια, μὲ εὐρήματα ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο. Παρατηρεῖ πὼς τὰ γραπτὰ καὶ ἐγγράμματα ἀγγεῖα εἶναι ὅμοια καὶ φανερόνουν ἀναμφισβήτητη ἐπίδραση τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Χαλκιδικῆς. Ἀλλὰ εὐρήματα τοῦ Ζελενίκοβο σχετίζονται μὲ τὸν πολιτισμὸ τοῦ Στάρτσεβο. — Γιὰ τὴ μελέτη τοῦ J. Bouzek ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 4. — Ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 122.

120. Ὁ λ υ ν θ ο ς , ἀ ρ χ ι τ ε κ τ ο ν ι κ ῆ . Πόσο ἡ Ὀλυνθος κρατᾷ τὴ θέση της, σὰν βασικὴ πηγὴ τῶν γνώσεών μας γιὰ τὴν πολεοδομία καὶ τὸ ἐλληνικὸ σπίτι τῶν κλασσικῶν χρόνων, φαίνεται σὲ γενικώτερες δημοσιεύσεις, πού καλύπτουν τὴν Ἱστορία τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότατους χρόνους ὥς τις μέρες μας.⁵ Ἐννοεῖται, ἡ Ὀλυνθος εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια παραδείγματα σὲ βιβλία εἰδικώτερα γιὰ τὴν πολεοδομία τῶν ἀρχαίων.⁶ Τὰ σπίτια τῆς Ὀλύνθου προσάγονται στὴν Proryläen Kunstgeschichte⁷ καὶ ἄλλου ὥς παραδείγματα τύπων ἐλληνικῶν σπιτιῶν καὶ ἡ πολεοδομία της ὥς παράδειγμα Ἱπποδαμείου συστήματος (C. Krause). Τὰ ἴδια σπίτια τῆς Ὀλύνθου καὶ ἀρχιτεκτονικὲς λεπτομέρειές τους (ἐπικράνα παραστάδων, θύρες κλπ., ὅπως καὶ λεπτομέρειες τῶν ψηφιδωτῶν) προσάγονται γιὰ παραλληλισμοὺς στὸ βιβλίον γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων.⁸

1. Δ. Ρ. Θεοχάρη, Ἡ Αὐγὴ τῆς Θεσσαλικῆς Προϊστορίας, Βόλος 1967, σ. 12 καὶ 166.

2. Μακεδονικὴ Ζωή 11, Ἀπρ. 1967, σ. 22 κ.έ.

3. C. Renfrew, Cycladic Metallurgy and the Aegean Early Bronze Age, AJA 71, 1967, σ. 1 κ.έ., πίν. 11.

4. Radoslav Galonić, Zelenikovo, Sbornik Narodnog Museja V, 1967, σ. 127 κ.έ. (γαλλικὴ περίληψη, σ. 149 κ.έ.).

5. H. A. Millon, Key Monuments of the History of Architecture, New York 1964, σ. 82.

6. A. Garcia y Bellido, Urbanistica de las grandes ciudades del mundo antiguo, Madrid 1966, σ. 57 κ.έ., εἰκ. 32-34, A. Giuliano, Urbanistica delle città greche, Milano 1966, κυρίως σ. 87 κ.έ. Εἰδικώτερα γιὰ τὴν Ἐπαύλῃ τῆς Ἀγαθῆς Τύχης, σ. 98 κ.έ.

7. K. Schefold, Die Griechen κλπ., σ. 234, τοῦ ἴδιου, Classical Greece, London 1967, σ. 185, Renée Ginouvès, L'art grec, Paris 1964, σ. 143 κ.έ., εἰκ. 9, καὶ σ. 162.

8. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων σ. 64 κ.έ., 77, σημ. 2, 85, σημ. 4, 89, 105, σημ. 5, καὶ 151, σημ. 2.

121. Ὁ λ υ ν θ ο ς, ψ η φ ι δ ω τ ᾶ. Παρουσιάζοντας τοῦ Γορδίου τὰ πρῶιμα ψηφιδωτὰ δάπεδα (8ου αἰ. π.Χ. τὰ ἀρχαιότερα) μὲ φυσικὰ χαλίκια, ὅπως τῆς Ὀλύνθου, τῆς Πέλλας κλπ., ὁ Rodney S. Young¹ δίνει τὸ βάθος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔρχεται ἡ τεχνικὴ τῶν ψηφιδωτῶν αὐτῶν. Ὅπως μὲ τὰ σπίτια ἔτσι καὶ μὲ τὰ ψηφιδωτὰ ἡ Ὀλύνθος εἶναι ὁ κλασσικὸς τόπος γιὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους.² Ὁ P. Moreno, στὴ μελέτη τοῦ ποῦ ἀναφέραμε,³ χρησιμοποιεῖ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ὀλύνθου καὶ τὰ ἀγγεῖα (ὀξύβαφο κλπ.).⁴ Ὁ K. Schefold⁵ προσάγει ἐπίσης τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ὀλύνθου ὡς πηγὲς τῶν γνώσεών μας γιὰ τὴ μεγάλη ζωγραφικὴ τῆς ἐποχῆς τους καὶ παραπέμπει στὴν εἰκόνα τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Βελεροφόντη μὲ τὴ Χίμαιρα.⁶ Ἀκόμα καὶ σὲ βιβλία γιὰ τὴν τέχνη στὴ Μ. Βρετανία ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους ἀναφέρονται τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ὀλύνθου μὲ παρατηρήσεις τῆς J. M. C. Toynbee.⁷

122. Ὁ λ υ ν θ ο ς, δ ι ᾱ φ ο ρ α. Στὸν πρῶτο τόμο τῆς ξανатуπωμένης τὸ 1967 τετρατόμης Ἱστορίας τῆς Τεχνολογίας, ἀναφέρεται ὁ κεραμεικὸς κλίβανος νεολιθικῆς ἐποχῆς τῆς Ὀλύνθου, μὲ παρατηρήσεις.⁸ Στὸ δεῦτερο τόμο εἰκονίζεται μυλόπετρα καὶ περιγράφεται ἡ λειτουργία της.⁹ Ἐπίσης ἐλαιοπιεστήριο¹⁰. — Χάλκινα μικροευρήματα καὶ σιδερένιες αἰχμὲς τῆς Ἀλιφείρας παραβάλλονται πρὸς ὅμοια εὐρήματα τῆς Ὀλύνθου¹¹. Ἐπίσης ὁ βωμὸς τῆς Ἀλιφείρας δίνει ἀφορμὴ γιὰ συμπλήρωση τοῦ καταλόγου βωμῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ δύο βωμοὶ ἀπὸ σπίτια τῆς Ὀλύνθου¹². — Πήλινα εἰδῶλια τῆς Ὀλύνθου προσάγονται γιὰ παραλληλισμὸ ἀπὸ τὸν Doro Levi¹³. Ἡ Νίκη Πάλλα δημοσίευσε ἐκλαϊκευτικὸ ἄρθρο γιὰ τὰ εἰδῶλια ἀπὸ τὴν Ὀλύνθο¹⁴.

1. Expedition 7, 3, σ. 4 κ.έ.

2. John Boardman, Greek Art, London 1964 (καὶ γαλλικὴ ἐκδοσι, L'art grec, Paris 1965), σ. 178, εἰκ. 166, H. P. L'Orange - P. J. Nordhagen, Mosaics, London 1966 (μετάφρασι ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκδοσι μὲ τίτλο Mosaik, Fra Antikk til Middelalder, Oslo 1958) πίν. 1-2α-β.

3. Ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 18.

4. P. Moreno, ἔ.ἀ., σ. 31 κ.έ., καὶ 42 κ.έ., εἰκ. 2, 3 καὶ 16.

5. K. Schefold, Die Griechen und ihre Nachbarn, Berlin 1967, σ. 122.

6. Ἐ.ἀ., εἰκ. 233, πρβ. σ. 227.

7. J. M. C. Toynbee, Art in Britain under the Romans, Oxford 1964. σ. 228, σημ. 2, καὶ 264.

8. Ch. Singer - E. J. Holmyard - A. R. Hall, A History of Technology I, Oxford 1967 (πρῶτη ἐκδοσι 1954), σ. 395.

9. Ch. Singer κ.ἀ., ἔ.ἀ., II, σ. 108, εἰκ. 72.

10. Ἐ.ἀ., σ. 112, εἰκ. 80.

11. A. K. Ὁ ρ λ ᾱ ν δ ο υ, Ἀλιφείρα, σ. 104 κ.έ.

12. A. K. Ὁ ρ λ ᾱ ν δ ο υ, ἔ.ἀ., σ. 195.

13. D. Levi, Le orreficerie di Iasos, Bolletino d'Arte 49, 1964, σ. 214.

14. Μακεδονικὴ Ζωὴ 3, Αὐγ. 1966, σ. 23 κ.έ.

123. Ἀ γ ι ο ς Μ ά μ α ς. Πολλά τυχαῖα εὐρήματα ἤλθαν στὸ φῶς, κυρίως ἀπὸ τὴ σκαφικὴ δραστηριότητα μὲ μηχανικὰ μέσα. Τὴν 11.10.1966 προωθητὴρ τῆς ΥΕΒ στὸ γήπεδο τῆς Κοινότητος κοντὰ στὸ Γεωργικὸ Σταθμὸ ἀποκάλυψε μαρμάρينو κίονα, μήκ. 1,70 μ., διαμ. 0,30 μ. — Ἄνω τμήμα ἐπιτύμβιας στήλης παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.069). — Κυρίως ὁμως οἱ προωθητῆρες ἐδράσαν γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ ἀπὸ Μουδανιά = Γερακινή. Κοντὰ στὸ γνωστὸ προϊστορικὸ συνοικισμὸ τοῦ Ἁγίου Μάμαντος ἀποκάλυψαν καὶ κατέστρεψαν πυκνοὺς τάφους. Ἀπ' ὅ,τι μπορέσαμε νὰ ἰδοῦμε φαίνεται πὼς ἦταν καὶ προϊστορικοὶ τάφοι καὶ ὕστεροι ρωμαϊκοί. Βρέθηκαν ἐπίσης ἕνα τουλάχιστον χειροποίητο προϊστορικὸ ἀγγεῖο καὶ πολλὰ ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. Μουσ. Θεσ/νίκης 10.208-10.219, πίν. 92 γ, ἀριστερά). Ἐπίσης δύο ἐπιγραφῆς ἐπιτύμβιες μὲ ὀνόματα ρωμαϊκὰ καὶ θρακικὰ ἀνάμικτα. Μία εἶναι πάνω σὲ μαρμάρينو ἀρχιτεκτονικὸ μέλος δυσμετακόμιστο (92×55×33 ἐκ.), ἀκέρατη, μὲ καθαρά μεγάλα γράμματα ὕψ. 5-7 ἐκ., ἀλλὰ τὸ κείμενο ἔχει βαρβαρισμοὺς καὶ δὲν εἶναι καθ' ὅλα νοητό. Ἀντιγράφω (δὲν τηρῶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων καὶ ὅπου τελεῖα νοεῖται φύλλο κισσοῦ):

ΒΙΘΙΑΝ . Κ .
ΠΡΟΚΛΟΥ
ΠΑΤΗΡ . ΚΑΙ
ΜΗΤΕΡ . ΟΙΚΟ
ΕΝ ΟΛΥΝΘΩ

Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ ἔμεινε στὸ σπίτι τοῦ φύλακος τῆς Ὀλύνθου. Ἡ ἄλλη, πρὶν εὐμετακόμιστη, μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Τὸ κείμενό της δὲν παρουσιάζει δυσχέρειες:

Κοειντιλίαν Φορτουᾶ-
ταν ἐκ τῶν ιδίων αὐτῆς ὁ ἀνὴρ
Διζάλης Ζειπύρωνος, μνήμη
χάριν.

Παρακολούθησα ἐρευνητικὰ ὅλη τὴ διαδρομὴ τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ Μουδανίων-Γερακίνης (ὅπως καὶ ὅλους τοὺς διανοιγομένους δρόμους τοῦ δικτύου τῆς Χαλκιδικῆς), ἀλλὰ δὲν εἶδα ἄλλοῦ καταστροφὴ ἢ εὐρήματα.

124. Π ο τ ί δ α ι α . Στὰ χρονικὰ 1951-1965 εἶχε τὴ θέση του, ἀλλ' ἀξέφυγε, ἄρθρο τοῦ John A. Alexander¹ γιὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Καλλία κατὰ

1. J. A. Alexander, Thucydides and the Expedition of Callias against Potidaea, 432 B.C., A.J. Phil. 83, 1962, σ. 265 κ.ἑ.

τῆς Ποτιδαίας. Ἐνδιαφέρει κυρίως γιὰ τὰ τοπογραφικὰ ζητήματα, ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸ προβληματικὸ χωρίο τοῦ Θουκυδίδη (1,61,4). Ἡ μεταφορὰ τῶν δυνάμεων τοῦ Καλλία διὰ θαλάσσης ἀπὸ τὰ δυτικά παράλια τοῦ Θερμαϊκοῦ (Πύδνα) στὰ ἀνατολικά (Βρέα, Στρέψα) φαίνεται πιθανώτερη πράγματι. Ἰδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 65. — Σὲ νέο Συμπλήρωμα τῆς ἐγκυκλοπαιδείας τῶν Pauly - Wissowa δημοσιεύεται πολυσέλιδο ἄρθρο τοῦ Ernst Mayer γιὰ τὴν Ποτίδαια - Κασσάνδρεια.¹ Τάφοι, 2 χλμ. πρὸς Β. τῆς Ποτιδαίας, ἀνακοινώθηκαν στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου². Δυὸ πῆλινες τριφυλλόστομες οἶνοχόες (πίν. 92γ) βρέθηκαν κατὰ ἐκσκαφὴ στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ γιὰ τὴν ἀνέγερση Ἀποθήκης τῆς ΚΥΔΕΠ καὶ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.122 - 10.123).

125. Χ α ν ι ὡ τ η. Πῆλινα ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων, χάλκινο νόμισμα τοῦ Καρακάλλα, ζευγάρι χρυσῆ σκουλαρίκια καὶ κομμάτια ἀπὸ ἀσημένιο δακτυλίδι μὲ πέτρα, ποὺ τὴ στολίζει παράσταση κρανοφόρου κεφαλῆς, παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.084-10.088).

126. Σ κ ι ὡ ν η. Νομίσματα τῆς Σκιώνης ταυτίζει καὶ χρονολογεῖ στὰ χρόνια 470-420 π.Χ. ὁ H. Bloesch.³

127. Μ έ ν δ η. Ὁ γάιδαρος, ὡς γνωστόν, λέγεται κύρ-Μένδιος, γιὰ τὸν εἶχαν ὡς σύμβολο τὰ νομίσματα τῆς Μένδης. Πάνω στὸ γάιδαρο βλέπομε καὶ μιὰ μορφή, ποὺ ἄλλοτε ἐρμηνεύεται ὡς Σιληνός, ἄλλοτε ὡς Διόνυσος⁴. Τὰ ἄλλα ζῶα σχετίσθηκαν μὲ διάφορους θεοὺς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ ὄνος μόνον μὲ τὸ Διόνυσο. Ἴσως γιὰ τὸν χρησιμοποιοῦσαν στὸν τρυγητό, ἴσως γιὰ τὴν σχετίσθηκε ἡ ὀργιαστικὴ του διάθεση. Ὁ K. Welz, ποὺ τὰ γράφει αὐτά, δημοσιεύει καὶ 33 νομίσματα τῆς Μένδης, ὅπου εἰκονίζεται γάιδαρος ὁλόκληρος, μισὸς ἢ μόνον τὸ κεφάλι του⁵. — Ὁ Δημοσθένης μᾶς λέει, πὼς κρασί ἀπὸ τὴ Μένδη ἔφθανε ὡς τὴν Ὀλβία τῆς τωρινῆς Ρωσσίας. Τώρα βρίσκουν οἱ Ρῶσοι ἀρχαιολόγοι ἐκεῖ ἀμφορεῖς μὲ τὴ σφραγίδα τῆς Μένδης⁶.

128. Ἀ γ ι ο ς Ν ι κ ὀ λ α ο ς. Χάλκινο δακτυλίδι παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.116).

1. RE, Suppl. X, 1965, σ. 616 κ.έ.

2. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 342.

3. H. Bloesch, Noch einmal Skione, Schweizer Münzblätter 51-54, Μάιος 1964, σ. 59 κ.έ.

4. Rena Evelpidis, Kyr Mendios, BCH 87, 1963, σ. 516.

5. K. Welz, Der Esel des Dionysos, Blätter für Münzfreunde und Münzforschung 23, 2, 1959, σ. 49 κ.έ.

6. I. B. Brashinskii στὸ περιοδικὸ Numizmatika i Epigrafika 3, 1962, σ. 45 κ.έ.

129. Το ρώνη. Παλαιότερα εὑρήματα (ὠνή, κριόμορφο ἄγγειο κλπ.) δημοσιεύθηκαν στὸ 'Αρχαιολογικὸ Δελτίο¹. Ἡ χάλκινη ὑδρία ἀπὸ τὴν Τορώνη², συμπληρωμένη τώρα (πίν. 93), ἐκτίθεται στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (πρβ. ἄνωτ., ἀριθ. 34). Ἴδὲ καὶ ΑΔ, Χρονικά 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

130. Πυργαδίκια. Μεγάλος ἀμφορεὺς τοπικοῦ ἐργαστηρίου συγκροτήθηκε τμηματικὰ σχεδὸν ὁλόκληρος καὶ ἄλλα ὄστρακα συγκεντρώθηκαν ἀπὸ θέση κοντὰ στὰ Πυργαδίκια. Εἶναι ὕψωμα, ποὺ λέγεται «'Ἀσπρος Κάβος» ἢ «Κρεμάλα», ἢ «Κακόσκαλα», καὶ ὁ ἀμφορεὺς βρέθηκε σὲ κτῆμα τῆς Ἀγγ. Σαβαΐδου. Μολονότι παρουσιάζει διακοσμητικὰ στοιχεῖα παλαιότερα, πρέπει νὰ χρονολογηθῇ στὸν 4ο αἰ. π.Χ. Ἐκτίθεται τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.156). Περισσότερα ἰδὲ ΑΔ, Χρονικά 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

131. Μεταγγίτσι. Ἡ Χωροφυλακὴ κατέσχεσε 53 χάλκινα νομίσματα, ποὺ βρέθηκαν τυμβωρύχοι στὴ θέση Παλαιομέλισσα. Παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης.

132. Στρατόνι. Σχετικὰ μὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Στρατόνι ἰδὲ σημείωσιν τοῦ G. Daux³.

133. Ἀκάνθος. Τετράδραχμο τῆς Ἀκάνθου προσετέθη στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου⁴.

134. Τρυπητή. Ἀττικὴ ἐρυθρόμορφη πελίκη καὶ πυξίδα τοπικοῦ ἐργαστηρίου μὲ ψηλὴ βάση βρέθηκαν σὲ κομμάτια στὴν περιοχὴ τῆς Διώρυγος τοῦ Ξέρξου καὶ παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.148 καὶ 10.149), ὅπου συγκολλήθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν (πίν. 93β-γ).

135. Ἀγιον Ὅρος. Μὲ ἀφορμὴ τὴν πυρκαϊὰ στὸ Βατοπέδι τὸ 1966 καὶ μὲ ἄλλες εὐκαιρίες κατ' ἐπανάληψιν διεπίστωσα ἀρχαῖα σὲ Μονὲς (Βατοπέδι, Κουτλουμουσί, Διονυσίου κλπ.), ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἀπαιτεῖ ἄνεση χρόνου γιὰ συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ πυκνοκατοικημένου Ἀθω πρὶν γίνῃ Ἀγιον Ὅρος.

1. ΑΔ 21, 1966, Μελέται, σ. 151 κ.έ., καὶ Χρονικά, σ. 341.

2. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 134, πίν. 28.

3. G. Daux, Notes de lecture, BCH 1965, σ. 306, πρβ. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 242, 1967, ἀριθ. 358.

4. The British Museum Quarterly 29, 3-4, 1965, σ. 89 κ.έ.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

136. Γενικά. Κάτι περισσότερο από τα προηγούμενα έτη έγινε στην Πιερία κατά τη διετία 1966 - 1967, αλλά πάλι όχι ό,τι δικαιούται ή σπουδαιότατη αυτή περιοχή, και από αρχαιολογική άποψη και από τουριστική σκοπιμότητα, αφού τη διασχίζει ή υπ' αυτήν. 1 εθνική μας οδός.

137. Δίον. Τό Δίον παραμένει στο κέντρο του ενδιαφέροντος και μόνον έδω γίνεται συστηματική εργασία. Τα άποτελέσματα των άνασκαφών του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης στά κλασσικά τείχη και στο ρωμαϊκό Ώδεϊο, όπως και τα τυχαία εύρήματα, δημοσιεύονται στά Χρονικά του 'Αρχαιολογικού Δελτίου και άλλων ειδικών περιοδικών¹. Έκεί θά ίδη όποιος ενδιαφέρεται για περισσότερα και τα εύρήματα της διετίας 1966-1967, πού γενικά δέν ήταν όσο περιμένει κανείς από τό Δίον σπουδαία². Τα τυχαία εύρήματα ήταν καμαρωτός μονοθάλαμος τάφος και άλλος κεραμοσκεπάστος στην Καρύτσα, πού ώδήγησε στην άποκάλυψη και τρίτου τάφου πλινθόκτιστου. Από τα κτερίσματα χρονολογούνται ό πρώτος στόν 2ο αϊ. μ.Χ., ό δεύτερος στόν 2ο αϊ. π.Χ. και ό τρίτος σέ έλληνιστικούς επίσης χρόνους. — Τούς «μακεδονικούς» τάφους του Δίου και της Καρύτσας μνημονεύει ό Φ. Πέτσας στο βιβλίο του για τόν τάφο των Λευκαδίων³.

138. Κατερίνη. Στη σημερινή πρωτεύουσα του Νομού, στο ύπόγειο του Α' Δημοτικού Σχολείου, στεγάζεται προσωρινά ή 'Αρχαιολογική Συλλογή όσο ν' άποκτήσει και ό Νομός αυτός άξιο του ονόματος Μουσείο (στη σημερινή πρωτεύουσα ή στο Δίον). — Από την περιοχή της Κατερίνης νομίσματα αναφέρονται μεταξύ των άποκτημάτων της Νομισματικής Συλλογής των 'Αθηνών⁴. Νεκροταφείο ρωμαϊκών χρόνων διαπιστώθηκε στην περιοχή του Σιδηροδρομικού Σταθμού και από την αΐλή οικίας, όπου διανοιγόταν βόθρος, μεταφέρθηκε στο Α' Δημοτικό Σχολείο βωμός μαρμάρινος ένεπίγραφος.

139. Όλυμπος. 'Αρχαιολογικά εύρήματα στην κορυφή του Όλύμπου "Άγιος Αντώνιος δημοσιεύουν οι Β. Κυριαζόπουλος - Γ. Λιβαδάς⁵. Έχουν μεταφερθή στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης. Ό Hans von Hulsen σέ

1. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 346 κ.έ., Chron. 1965, σ. 862 κ.έ.

2. ΑΔ, Χρονικά 1966 και 1967 (ύπό έκτύπωσιν).

3. Φ. Μ. Πέτσα, 'Ο Τάφος των Λευκαδίων, σποράδην.

4. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 11 κ.έ.

5. ΑΔ 22, 1967, σ. 6 κ.έ.

βιβλίο του για τὸ Δία¹ μιλάει γιὰ τὸν Ὀλυμπο καὶ τὴν περιοχὴ τῆς Πιερίας, ἀλλ' ὅχι γιὰ τὸ Δῖον, ὅπως ἔπρεπε. Στὸ γερμανόγλωσσο Λεξικὸ τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου², γιὰ τὸν Ὀλυμπο μόνον 6 στίχοι! Καὶ παραπομπὴ στὴ RE 18, 1, 1939, σ. 258-321, καὶ H. Scheiffel, Eine antike Opferstätte auf dem O., AM 47, 1922, σ. 129 κ.έ.

140. Πύδνας, τάφος. Στὸν τάφο τῆς Πύδνας ἀναφέρεται μὲ παρατηρήσεις ὁ Φ. Πέτσας στὸ βιβλίο του γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδιῶν³.

141. Ρητίνη. Ἄβαφη πρόχους τῆς πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.102, πίν. 100β). Στὴν ἴδια περίπου περιοχὴ ἦλθαν στὸ φῶς τυχαῖα καὶ παραδόθηκαν ἀπὸ τοὺς εὐρέτες περὶ τὰ 11 χάλκινα ἀντικείμενα, ποὺ συγκροτοῦν ἀξιοσπούδαστὴ ομάδα, γιατί εἶναι ἐτερόκλητα ἀπὸ ἄποψη χρονολογίας καὶ κατηγορίας, στὴν ὁποίαν ἀνήκουν. Τὰ εὐρήματα εἶναι: 1. Μικρὸς χάλκινος κοῦρος ὕψ. 0,102 μ. (πίν. 94α-β), 2. Ἐρως, ὕψ. σῶς. 0, 124 μ., πολὺ ὠραῖο ἔργο κλασσικῶν χρόνων (πίν. 95), 3-4. Ἡρακλῆς ροπαλοφόρος καὶ ἄλλος, ποὺ παλαίει μὲ τὸν λέοντα τῆς Νεμέας (πίν. 96-97), μέτριας τέχνης καὶ μᾶλλον ὕστερης ἐποχῆς ἔργα, 5 - 6. Δύο ταῦροι (πίν. 98α-β), καλὰ ἔργα κλασσικῶν χρόνων 7-9. Πτηνόμορφο καὶ δύο ζωόμορφα εἰδῶλια (πίν. 99α-γ), ποὺ συνεχίζουν τὴ γεωμετρικὴ καὶ ἀρχαϊκὴ παράδοση σὲ ὑστερότερους χρόνους, 10. Μικρὸ, χάλκινο πῶμα, καὶ 11. Χάλκινο νόμισμα Φιλίππου Β', Ὄλα ἔχουν εἰσαχθῆ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.198-10.207), ὅπως καὶ χάλκινο ἀνάγλυφο κεφάλι (ἀριθ. Εὐρ. 10.257, πίν. 100γ), καὶ λίθινος πέλεκυς (ἀριθ. Εὐρ. 10.259, πίν. 100α).

142. Λόφος. Στὴ θέση «Παλιόκαστρο» τῆς περιοχῆς «Ἀδριανὸς» παρατηρήθηκαν δύο τάφοι. Ὑπάρχουν ἐκεῖ καὶ λείψανα ἰσοδόμου κατασκευῆς. Εὐρήματα τῆς περιοχῆς ὑπάρχουν στὴ Συλλογὴ τῆς Κατερίνης. Στὸ Μουσεῖο τοῦ Δίου μεταφέρθηκαν τὸ 1967 νέα εὐρήματα: τρία πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα (ἀριθ. Εὐρ. Μουσ. Δίου 90-92).

143. Νέα Ἐφεσος. Στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τῶν Ἀθηνῶν παραδόθηκαν νομίσματα τῆς περιοχῆς⁴.

144. Ρυάκια. Γιὰ τὸ χάλκινο ρωμαϊκὸ πορτραῖτο ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 39.

1. Hans von Hülse, Zeus, Vater der Götter und Menschen, Mainz 1967, σ. 45 κ.έ.

2. Lexikon der Alten Welt 1966, στ. 1197 κ.έ.

3. Φ. Μ. Πέτσα, ἔ.α., σποράδην.

4. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 12.

145. Σ φ ε ν δ ά μ ι ο ν. Γιὰ χάλκινα νομίσματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 47.

146. Λ ε π τ ο κ α ρ υ ά. Χάλκινη αἰχμὴ λόγχης παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.111).

147. Δ ι ά φ ο ρ α. Ἡ πανεπιστημιακὴ βοηθὸς Δέσποινα Χατζῆ συλλέγει εὐρήματα καὶ κάμει παρατηρήσεις στὴν πατρίδα τῆς Πιερίας. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων εἶναι καὶ νομίσματα (πίν 101α-β).

Γ'. ΙΔ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

ΒΕΡΟΙΑ

148. Β έ ρ ο ι α, γ ε ν ι κ ά. Ἡ μελέτη τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων ἔγινε ἀφορμὴ γιὰ γενικώτερη θεώρηση τῶν ἱστορικῶν πηγῶν καὶ τῶν εὐρημάτων τῆς περιοχῆς. Μυθολογικά, τοπογραφικά καὶ ἄλλα θέματα τῆς Βεροίας καὶ τῆς περιοχῆς τῆς ἐξετάζονται στὸ εἰσαγωγικὸ κυρίως μέρος τῆς δημοσιεύσεως¹. — Κυκλοφόρησε τὸ 1966 ὁ τόμος VII τῆς *Enciclopedia dell' arte antica classica e orientale* μετὰ τὸ ἄρθρο Veria².

149. Μ ο υ σ ε ῖ ο. Οἱ ἐργασίες στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας καὶ τὰ νέα ἀποκτήματά του ἀναφέρονται σύντομα στὶς ἐκθέσεις τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου³. Ἀποκτήματα τοῦ Μουσείου ἀπὸ τὴν περιοχὴ μετὰ τὴν Βεροίας καὶ Ναούσης ἀναφέρονται στὸ βιβλίον γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων⁴.

150. Π ρ ο ῖ σ τ ο ρ ι κ ά. Τὰ πρῶτα προϊστορικὰ εὐρήματα μέσ' ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Βεροίας (λίθινο ἐργαλεῖο καὶ πήλινα ἀγγεῖα τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου) ἀναφέρονται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁵.

151. Δ ρ ό μ ο ι. Νέα λείψανα τοῦ ἀρχαίου πλακόστρωτου δρόμου κατὰ μῆκος τῆς τωρινῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως ἀποκαλύφθηκαν στὸ οἰκόπεδο

1. Φ. Μ. Π έ τ σ α, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθῆναι 1966, σ. 5 κ.έ., 16 κ.έ., 128, σημ. 6.

2. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 159.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 423, 21, 1966, Χρονικά, σ. 350.

4. Φ. Μ. Π έ τ σ α ς, ἔ.ά., σ. 3, σημ. 2, 4, 127 καὶ 128, σημ. 5.

5. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά σ. 431, 21, 1966, Χρονικά, σ. 355 κ.έ.

ἀδελφῶν Ζώκου¹. Ἄλλης ὁδοῦ λείψανα ἤλθαν στὸ φῶς κοντὰ στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου στὴν ὁδὸ Ἀκαταμαχίτου².

152. Κ τ ή ρ ι α. Ἀρχιτεκτονικά μέλη (ἐντειχισμένοι σὲ πύργο μαρμάρينو ὀρθοστάτες μὲ ἀνάγλυφη ἀσπίδα) καὶ πῆλινες σίμες ἀναφέρονται στὸ βιβλίον γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων³. Λεῖψανα ἀρχαίων κτηρίων ἀποκαλύφθηκαν καὶ κατὰ τὴ διετία 1966-1967 στὰ οἰκόπεδα ἀδελφῶν Καραντουμάνη, Β' Δημοτικοῦ Σχολείου, ἀδελφῶν Γκαῖτατζή, Γρηγορίου Κούτερη κλπ.⁴

153. Τ ά φ ο ι. Σχετικά μὲ τὸν ἐλληνιστικῶν χρόνων λαξευτὸ τάφο, ποὺ ἔχει ἀναφερθῇ σὲ Χρονικά⁵, ἰδὲ καὶ τὴ μελέτῃ τῆς Φ. Δροσογιάννη γιὰ τὶς χριστιανικὲς τοιχογραφίες του⁶. Νέοι τάφοι ἀναφέρθηκαν στὰ Χρονικά ἐλληνικῶν καὶ ξένων περιοδικῶν⁷.

154. Γ λ υ π τ ά κ ι ἐ π ι γ ρ α φ έ ς. Νέα γλυπτὰ (κεφάλι εἰκονιστικό, Ἑκαταῖο κλπ.) ἔχουν ἀναφερθῇ στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁸. Ὁ John Boardman φέρει τὸ «κορίτσι τῆς Βέροιας» ὡς παράδειγμα τῆς στροφῆς τῆς ἐλληνικῆς τέχνης «to please mortal eyes»⁹. — Γνωστὸ ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο μὲ παράσταση καὶ Χθονίου Ἑρμοῦ ἀναφέρεται στὸ βιβλίον γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων¹⁰. Τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ ἴδιου ἀναγλύφου¹¹ χρησιμοποιεῖ ὁ E. Griessmair στὴ μελέτῃ του γιὰ τὸ θέμα τοῦ πρόωρου θανάτου (ἦ ν ἔ τ ᾽ ἄ ω ρ ο ν π α ρ ἔ ν ο ν...) στὰ ἐλληνικὰ ἐπιγράμματα¹². Ὁ L. Robert¹³ σχολιάζει ἐπιγραφὰς τῆς Βεροίας¹⁴. Ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων περιλαμβάνεται στὴ συλλογὴ τοῦ G. Pfohl¹⁵. — Νέες ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὴ Βέροια ἀναφέρονται στὰ Χρονικά¹⁶.

1. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 431.

2. ΑΔ, ἔ.α., σ. 433.

3. Φ. Μ. Πέτσα, ἔ.α., σ. 59, σημ. 4 καὶ 112.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 423 κ.έ., 425 κ.έ., 429 καὶ 433, 21, 1966, Χρονικά, σ. 350 κ.έ.

5. ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, σ. 212 κ.έ., ἀριθ. 2. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 164.

6. Χαριστήριον Β', 1966, σ. 392 κ.έ.

7. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 351, Chron. 1966, σ. 715 καὶ εἰκ. 1-6.

8. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 431 καὶ 434 κ.έ.

9. J. Boardman, Greek Art, London 1964, σ. 172, εἰκ. 158 (τώρα σὲ γαλλικὴ ἔκδοση, ποὺ δὲν εἶδα).

10. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθῆναι 1966, σ. 126 κ.έ.

11. Ἰδὲ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 165 (σ. 321).

12. E. Griessmair, Das Motiv der mors immatura in den griech. metrischen Grabinschriften, Innsbruck 1966.

13. Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 350 καὶ 351.

14. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 165.

15. G. Pfohl, Griech. Insch. κλπ., München 1965 (:), ἀρ. 20.

16. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 425, 427, 429 καὶ 434, Chron. 1965, σ. 867.

155. Διάφορα. Νέα εὑρήματα διάφορα¹ περιλαμβάνονται στὶς ἐκθέσεις τῶν Χρονικῶν, εἰδικότερα ψηφιδωτά², λείψανα ὀχυρώσεως³, ὄστρακα⁴ κλασσικά, ἐλληνιστικά καὶ νεώτερα, νομίσματα⁵ κλπ.

Εἰκ. 1. Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Κ. Α. Ρωμαῖος (1874-1966).

ΒΕΡΓΙΝΑ - ΠΑΛΑΤΙΤΣΙΑ

156. Γενικά. Τὴν 6η Αὐγούστου 1966 ἀπέθανε ὁ καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Α. Ρωμαῖος, ποὺ ἐπανέλαβε ἀπὸ τὸ 1937 τὴν ἀνασκαφὴ στὸ γνω-

1. Arch. Rep. 1967-68, σ. 14.

2. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 351 κ.έ.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 433.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά σ. 424 κέ., καὶ 427 κ.έ.

5. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 425, 429 καὶ 431.

στο από τους Γάλλους ανάκτορο της Παλατίτσας, ἄρχισε καὶ τελείωσε τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ μακεδονικοῦ τάφου τῆς Βεργίνας καὶ ἔμεινε ἀναγνωρισμένος ἀπ' ὅλους τοὺς συνεχιστὰς τοῦ ἔργου του στὴ Βεργίνα ὡς ὁ Διδάσκαλος καὶ ὁ Διευθυντὴς τῶν ἀνασκαφῶν μέχρι τοῦ θανάτου του. Ἐν κάποιος πρέπη νὰ λέγεται πατέρας τῆς μακεδονικῆς ἀρχαιολογίας αὐτὸς εἶναι ὁ καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Α. Ρωμαῖος¹. — Σὲ ἄρθρο του στὴν ἰταλικὴ Ἑγκυκλοπαιδεῖα ἀρχαίας τέχνης² ὁ Φ. Μ. Πέτσας συνοψίζει τὸ ἱστορικὸ τῶν ἐρευνῶν καὶ τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν στὸν ἐνιαῖο ἀρχαιολογικὸ χῶρο Βεργίνας - Παλατιτσῶν διορθώνοντας ἔτσι καὶ τὰ λάθη τοῦ ἀρθροῦ Palatitza σὲ προηγούμενο τόμο τῆς ἰδίας Ἑγκυκλοπαιδεῖας. — Τὸ ἀνάκτορο, οἱ τάφοι, ἡ μεγάλη τοῦμπα κλπ., ἀναφέρονται συχνὰ στὴ δημοσίευση τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν³. Γιὰ τὴ σουηδικὴ ἔκδοση τοῦ Μαν. Ἀνδρόνικου⁴ ἰδὲ καὶ τὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ J. Marcadé⁵.

157. Ἀνάκτορο. Τὸ «ἀνάκτορο τῆς Παλατίτσας» περιγράφεται στὸ γενικώτερο ἄρθρο τοῦ G. Gruben γιὰ οἰκία καὶ ἀνάκτορο, στὸ Λεξικὸ τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου⁶. Στὸ βιβλίον τοῦ William L. Mac Donald γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τὸ ταλαίπωρο παλάτι γίνεται... λουτρό⁷. — Ἀνάλυση κονιαμάτων τοῦ ἀνακτορίου περιλαμβάνεται καὶ στὴ γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Ὀρλάνδου γιὰ τὰ ὑλικά δομῆς⁸. — Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη δημοσιεύονται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁹.

158. Νεκροταφεῖο. Ὁ Cl. Rolley στὸ βιβλίον του γιὰ τὰ χάλκινα περιλαμβάνει κοσμήματα καὶ εἰκόνα τάφου τῆς Βεργίνας (ἀπὸ ΠΑΕ 1950, σ. 69)¹⁰. Δικωνικὸς «ἀστράγαλος» καὶ πεταλόμορφη «ἑλιξ» τῆς Ἀλφειράς παραβάλλονται πρὸς ὅμοια εὐρήματα ἀπὸ τὴ Βεργίνα¹¹. Στὸ νεκροταφεῖο

1. Γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ φυσιογνωμία τοῦ ἀρχαιολόγου Κ.Α. Ρωμαίου ἰδὲ Νέα Ἑστία, τεύχος 940, 1η Σεπτεμβρίου 1966 (νεκρολογίαις τῶν Χρ. Καρούζου, Μαν. Ἀνδρόνικου, Α. Κ. Ὀρλάνδου), Gnomon 1967, σ. 222 κ.έ. (Emil Kunze).

2. Enciclopedia dell'arte antica, VII, 1966, Verghina.

3. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδιῶν, Ἀθῆναι 1966, σποράδην.

4. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 179.

5. RA 67, 1965, σ. 507 κ.έ.

6. Lexikon der Alten Welt, 1966, στ. 1197 κ.έ.

7. W. L. Mac Donald, The Architecture of the Roman Empire, I, 1965, σ. 72, σημ. 81: «the so-called palace at Palatitia... was probably a bath».

8. A. Orlandos, Les matériaux de construction, I, Paris, 1966, σ. 149 κ.έ.

9. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 441, 21, 1966, Χρονικά, σ. 357.

10. Cl. Rolley, The Bronzes [= H. F. Mussche, Monumenta Graeca et Romana, V, 1], Leiden 1967, σ. 19, ἀριθ. 179.

11. Α. Κ. Ὀρλάνδου, Ἀλφειρά, σ. 105, σημ. 1, καὶ σ. 107, σημ. 7.

πρέπει νά ἀνήκουν καί τὰ πήλινα ἀγγεῖα, πού βρέθηκαν τυχαῖα στό οἰκόπεδο τοῦ Γ. Ἰακωβίδη¹. — Καί μιὰ διόρθωση στά Χρονικά 1951-1965. Ἡ περιγραφή τοῦ πίν. 43 πρέπει νά διορθωθῇ ἔτσι: «Εὐρήματα ἀπό τὸ νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας, α) χάλκινο βραχιόλι (180), β-γ) πήλινα ἀγγεῖα (181)». Καί τοῦ κειμένου στή σ. 328, σειρὰ 2 (ἀπό κάτω): «43β-γ».

Σχέδ. 18. Σχέδιο καλυπτῆρος ἀπὸ τὸ Νυμφαῖο τῆς Μιέζας (161).

159. Μακεδονικὸς τάφος Βεργίνας. Ὁ τάφος τῆς Βεργίνας ἀναφέρεται μὲ παρατηρήσεις συχνά στό βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων². — Ἐπίσης στή γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀ. Ὁρλάνδου γιὰ τὰ ὑλικά δομῆς³. — Στερεωτικές ἐργασίες ἔγιναν τὸ 1965⁴.

160. Τάφος Παλατίτσας. Ὁ γνωστὸς ἀπὸ τοὺς Γάλλους μακεδονικὸς τάφος κοντὰ στά Παλατίτσια ἀναφέρεται ἐπίσης στό βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων⁵.

1. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 352.

2. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σποράδην.

3. Α. Orlandos, Les matériaux κλπ., I, Paris 1966, σ. 105 κ.έ., εἰκ. 69 καὶ 70.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 436.

5. Φ. Μ. Πέτσα, ἑ.α., σποράδην.

ΝΑΟΥΣΑ - ΛΕΥΚΑΔΙΑ - ΚΟΠΑΝΟΣ

161. Μίεζα, Νυμφαῖο. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς περιορισμένης ἀνασκαφῆς στὴν περιοχή τοῦ Νυμφαίου κατὰ τὸ 1966 δημοσιεύθηκαν συνοπτικὰ στὸ Ἔργον καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας¹. Τὸ 1967 δὲν σκάψαμε στὴν περιοχή τῆς Μιέζας. Τὸ σχέδιο 18 θυμίζει ἀπλῶς τὰ στοιχεῖα ἀπὸ διάφορες κεραμώσεις, ποὺ βρήκαμε.

162. Τάφος τῶν Λευκαδίων. Γιὰ τὴ δημοσίευση τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων² ἰδὲ βιβλιογραφία τοῦ καθηγητοῦ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ρώμης R. Bianchi Bandinelli³. — Ἡ συζήτηση γιὰ τὸ θώρακα τοῦ νεκροῦ⁴ μπορεῖ νὰ σχετισθῇ μὲ τὸ δευτέρου συμπλήρωμα ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν θωρακισμένων ἀνδριάντων τοῦ C. Vermeule⁵. — Τὰ κονιάματα τοῦ τάφου καὶ στὴ γαλλικὴ τῶρα ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου⁶.

163. Τάφος τοῦ Kinch. Οἱ ζωγραφιῆς τοῦ «τάφου τῆς Νιάουστας» παραβάλλονται πρὸς τὰ ἀγγεῖα τῆς «ομάδος Lipari»⁷. — Ὁ Kinch δὲν ἐρεύνησε τὸν τάφο «um die Mitte des 19 Jhs.» καὶ δὲν εἶναι ὁ Αἰακός, ἀλλὰ ὁ Ραδάμανθυς, ἐκεῖνος ποὺ «bestätigt die Annahme Studniczkas»⁸.

164. Μπαλτανέτο. Σύντομες ἐκθέσεις γιὰ τὶς περιορισμένες ἀνασκαφές καὶ ἐργασίες συντηρήσεως τῶν λειψάνων ρωμαϊκοῦ κτηρίου στὴ θέσις Μπαλτανέτο κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἰδὲ στὰ Χρονικά τῶν εἰδικῶν περιοδικῶν⁹. — Ἐδῶ εἰκονίζεται ἡ μαρμάρινη φιάλη (πίν. 105γ).

165. Διάφορα. Γιὰ τὸ τοπογραφικὸ ζήτημα Κιτίου - Μιέζης ἰδὲ πιά ἐξαντλητικὰ στὸ βιβλίον γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων¹⁰. Διάφορα ἀποκτή-

1. Ἔργον 1966, σ. 24 κ.έ., ΠΑΕ 1966, σ. 31 κ.έ. Πρβ. Chron. 1965, σ. 867 κ.έ., 1966, σ. 711.

2. Χρονικά 1951-1965, σ. 335, σημ. 1.

3. Dialoghi di Archeologia 1, 1967, σ. 261, σημ. 4, καὶ κυρίως βιβλιοκρισία αὐτόθι, σ. 337 κ.έ.

4. Φ. Μ. Πέτσα, ἑ.ά., σ. 115 κ.έ.

5. C. Vermeule, Hellenistic and Roman Cuirassed Statues, Second Supplement, Berytus 16, 1966, σ. 49 κ.έ.

6. A. Orlandos, Les matériaux de construction et la technique architecturale des anciens grecs, I, Paris 1966, σ. 152 κ.έ., εἰκ. 93 καὶ 94.

7. A. D. Trendall, The Red-Figured Vases of Lucania, Campania and Sicily, Oxford 1967, σ. 653.

8. AA 4, 1966, σ. 537.

9. AA 20, 1965, Χρονικά, σ. 436, Chron. 1965, σ. 867 κ.έ., 1966, σ. 711.

10. Φ. Μ. Πέτσα, ἑ.ά., σ. 5 κ.έ. Πρβ. Μακεδονικά 7, 1967, σ. 81 κ.έ., ὅπου σχετίζονται γλωσσικά ἢ Νιάουστα μὲ τὴ Μιέζα.

ματα τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τῆς περιοχῆς τῆς Μιέζας (προτομή Ὀλγάνου, ψέλιο, χάλκινα κράνη κλπ.) ἀναφέρονται στὸ ἴδιο βιβλίον¹. Τὸ νόμισμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων ἀπὸ τὸ Τσιφλίκι² ἀναδημοσιεύεται.³ Μνεῖα ἐργασιῶν στερεώσεως τῶν τριῶν τάφων (μετὰ τὴν διώροφη πρόσοψη, τοῦ Kinch καὶ τοῦ Λύσωνος) γίνεται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁴.

ΑΛΛΟΙ ΤΟΠΟΙ

166. Τρίλοφος-Στενήμαχος-Κοπανός-Χαρίεσσα. Εὐρήματα καὶ παρατηρήσεις γιὰ τὴν περιοχὴ τῶν χωριῶν γύρω στὴ Νάουσα ἀναφέρονται στὸ βιβλίον γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων, εἰδικώτερα γιὰ τὸν Τρίλοφος⁵, τὴ Στενήμαχο⁶ τὴ Χαρίεσσα⁷ καὶ τὸν Κοπανό⁸.

167. Νέα Νικομήδεια. Στὴ βιβλιογραφία τῶν Χρονικῶν 1951-1965 ἔπρεπε νὰ περιληφθοῦν καὶ ξέφυγαν ἄρθρα, ὅπου ἔχουν ἐκτεθῇ περιληπτικὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν⁹. Νεώτερες ἐκθέσεις δημοσιεύθηκαν στὰ Χρονικά περιοδικῶν¹⁰. Ἐδῶ δίνουμε μιὰ γενικὴ ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ ἀεροπλάνου (πίν. 103) καὶ τὸ μοναδικὸ πῆλινον εἰδώλιον, ποὺ σώζει κορμὶ καὶ κεφάλι μαζί (πίν. 104). Σὲ πολυγραφημένη μορφὴ ξέρω τὴν ἀνακοίνωση τοῦ R. J. Rodden στὸ VII Διεθνὲς Συνέδριον τῶν Προϊστορικῶν καὶ Πρωτοϊστορικῶν Ἐπιστημῶν¹¹, ποὺ ἀναφέρεται καὶ στὴ Νέα Νικομήδεια καὶ στὸ Ροδοχώρι (ιδεὲ κατωτ., ἀριθ. 168). — Ὁ συνοικισμὸς τῆς Νέας Νικομήδειας ἀναγνωρίζεται γενικὰ ὡς ὁ ἀρχαιότερος χρονολογημένος συνοικισμὸς γεωργῶν ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους¹², ἀλλὰ ἰδὲ καὶ τὴ διατριβὴ τοῦ Δ. Ρ. Θεοχάρη,

1. Φ. Μ. Πέτσας, ἔ. ἀ., σ. 2 καὶ 3, σημ. 2.

2. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 194, πίν. 35β.

3. Chron. 1966, σ. 711 κ.έ., εἰκ. 4.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 436.

5. Φ. Μ. Πέτσας, ἔ. ἀ., σ. 4 καὶ 13. Ἰδὲ καὶ ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 435.

6. Ἐ. ἀ., σ. 4, 8, σημ. 7, καὶ 13.

7. Ἐ. ἀ., σ. 1, 17, σημ. 4, κ.ά.

8. Ἐ. ἀ., σ. 1 κ.έ., σποράδην.

9. ILN 11-4-1964, σ. 564 κ.έ., καὶ 18-4-1964, σ. 604 κ.έ., Scientific American, Ἀπρίλιος 1965. Πρβ. E. S. Higgs, Search for Greece of the Stone Age, Natural History, Nov. 1965, σ. 18 κ.έ.

10. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 436 (Φ. Πέτσας) καὶ 442 (R. Rodden), Chron. 1965, σ. 871. Proc. Prehist. Soc. 32, 1966, σ. 1 κ.έ. (E. S. Higgs - C. Vita - Finzi).

11. R. J. Rodden, The Spondylus - shell Trade and the Beginning of the Vinča Culture. Τὰ πεπραγμένα τοῦ Συνεδρίου δὲν εἶδα. Ἡ ἀνακοίνωση ἔγινε στὸ Τμῆμα IVA.

12. Stuart Pigott, Ancient Europe from the Beginning of Agriculture to classical Antiquity, Antiquity, Chicago 1966, σ. 41, 44 καὶ 128 κ.έ. Πρβ. Archaeology 20, 1967, σ. 71 κ.έ. (Ralph M. Rowlett), H. Quitta, The 14 Chronology of the Central and SE European Neolithic, Antiquity 41, 1967, σ. 263 κ.έ.

πού θέλει κάπως χαμηλότερη χρονολόγησή¹. Ὁ VI. Miložić σὲ ἄρθρο του γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τοῦ μαιάνδρου καὶ τῆς σπείρας ἀναφέρεται καὶ στὴ Νέα Νικομήδεια². Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 4.

168. Σ π ή λ α ι ο Ρ ο δ ο χ ω ρ ί ο υ. Τὰ προϊστορικά εὐρήματα ἀπὸ τὸ σπήλαιο Ροδοχωρίου ἀναφέρονται σὲ σύντομα Χρονικά³.

169. Ἐ π ι σ κ ο π ή. Ἐπιφανειακά εὐρήματα ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ τούμπα Ζλάτα μετέφερε ὁ Γ. Μάντζιος στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου συγκολλήθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν (πίν. 105β), καὶ ὕστερα παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας.

170. Ἀ λ ε ξ ά ν δ ρ ε ι α. Ἐπιγραφή ἀναφέρεται σὲ σύντομο Χρονικό⁴.

171. Ν η σ ί. Ἐκτεταμένα λείψανα «συνοικισμού τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων» περιγράφονται στὰ Χρονικά ἑλληνικῶν καὶ ξένων περιοδικῶν⁵. Ἐδωσαν ἀφορμὴ συστηματικῆς ἀνασκαφῆς, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα δημοσιεύονται στὸ Ἔργον καὶ τὰ Πρακτικά τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας⁶. Δίνουμε ἐδῶ τὴν εἰκόνα ἀπὸ γυναικεῖο κεφάλι (πίν. 105α), ποὺ στολίζει τὸ κέντρο τοῦ βορείου ψηφιδωτοῦ δαπέδου ρωμαϊκῶν θερμῶν (σχέδ. 19).

172. Σ τ α υ ρ ό ς. Μιλιάριο ἀπὸ τὴν αὐλὴ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, ὅπου βρισκόταν συγκεντρωμένε μαζί με ἄλλους ἀρχαίους λίθους ἀγνώστου προελεύσεως, μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας⁷.

173. Β α ρ β ά ρ ε ς. Τάφος ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀποκαλύφθηκε ἀπὸ τὰ μηχανήματα ἰσοπεδώσεως τοῦ Γυμναστηρίου τοῦ 337 Λόχου Ἐπισκευῶν⁸.

174. Ἀ λ ι ά κ μ ω ν, φ ρ ά γ μ α. Ἔργασίες στερεώσεως τοῦ μακεδονικοῦ τάφου ἀναφέρονται σὲ συνοπτικὴ ἔκθεσις⁹. — Γερμανοὶ ἐπιστήμονες

1. Δ. Ρ. Θεοχάρη, Ἡ αὐγὴ τῆς θεσσαλικῆς Προϊστορίας, Βόλος 1967, σποράδην, καί, γὰ τὴ χρονολογία, σ. 116.

2. V. I. Miložić, Zur Frage der Herkunft des Mäanders und der Spirale bei der Bandkeramik Mitteleuropas, Jahrbuch RGZM 11, 1964, σ. 57 κ.έ., ἰδίως σ. 65 καὶ εἰκ. 2, ἀριθ. 16-17.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά σ. 438, Chron. 1966, σ. 713, Arch. Rep. 1966-67, σ. 15.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά σ. 435.

5. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 354 κ.έ., Chron. 1966, σ. 715 κ.έ., Arch. Rep. 1966-67, σ. 15.

6. Ἔργον 1966, σ. 17 κ.έ., ΠΑΕ 1966, σ. 24 κ.έ.

7. ΑΔ 20, 1965 Χρονικά σ. 435.

8. ΑΔ ἔ.δ.

9. ΑΔ, 20, 1965, Χρονικά, σ. 436.

Σχ. 19. Κάτοψη λειψάνων ζωμαϊκῶν θεμιῶν στὸ Νησι τῆς Ἀλεξανδρείας (171).

έννοοῦν ἀκόμα νὰ βαφτίζουσιν τὸν Ἀλιάκμονα Vistriza ἀντιγράφοντας ἀβασάνιστα παλαιότερους. Ἐτσι π.χ. οἱ Kirsten - Kraiker¹ καὶ J. Seibert στὸ γερμανόγλωσσο Λεξικὸ τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου².

175. Συκιά. Ἀπὸ τὴ Συκιά, στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας Πιερίας, ἀναφέρεται νέα ἐπιγραφή στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου³:

Μελανίονι / Ἀντιπάτρου / ἡρωι.

176. Κομνήνιον. Ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφές ἀναφέρονται στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου⁴.

177. Λευκόπετρα. Μὲ καθυστέρηση δημοσιεύθηκε ὁ τόμος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου μὲ τὰ Χρονικά τοῦ 1966, ὅπου περιλαμβάνεται καὶ ἡ Ἑκθεσιὴ γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ναοῦ τῆς Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχthonος⁵. — Ἐμμεσα βοηθεῖ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀρχαιότητος τῆς λατρείας καὶ τῶν κειμένων τῶν ἐπιγραφῶν μελέτη τοῦ W. J. W. Koster, γιὰ τὸν Ὑμνο εἰς Μητέρα Θεῶν ἀπὸ τὴν Ἐπίδαυρο, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Koster, δὲν ἀνάγεται στὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα, ἀλλ' εἶναι ἔργο τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων⁶. Χρήσιμη εἶναι καὶ ἡ μελέτη τοῦ A. Garcia y Bellido γιὰ τὶς ἀνατολικὲς θρησκείες στὴν Ἰσπανία τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων⁷. Ἀλλὰ ἰδὲς καλύτερα ὅσα γράφει γιὰ τὴν πολυώνυμη θεὰ Μητέρα ὁ Νικ. Δ. Παπαχατζῆς ὑπομνηματίζοντας τὸν Πausanias⁸.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

178. Κοζάνη. Ἡ Κοζάνη ἀκόμα δὲν ἀπόκτησε Μουσεῖο. Νέα προσκτῆματα τῆς Συλλογῆς, ποὺ στεγάζεται στὸ Δημαρχεῖο, καὶ τὰ ἀποτελέ-

1. Kirsten - Kraiker, Griechenlandkunde, 5η ἐκδ. 1967, σὲ δυὸ τόμους.

2. Lexicon der Alten Welt, 1966, στ. 1186, λ. Haliakmon: «Fluss in Makedonien heute Vistriza»! Μὲ τέτοια γνώση τῶν πραγμάτων ἔρχεται καὶ ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Ἀλιάκμων διέρχεται τοὺς ἀνατολικούς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου (τὰ Πιέρια ἀγνοοῦνται!).

3. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 354.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 435.

5. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 352 κ.ἑ.

6. W. J. W. Koster, De epidaurische hymne op de Magna Mater, Amsterdam 1962, πρβ. D. L. Page, Cl. Review 77, 1963, σ. 221 κ.ἑ., καὶ μάλιστα E. Vogt, Gnomon 37, 1965, σ. 145 κ.ἑ.

7. A. Garcia y Bellido, Les religions orientales dans l'Espagne romaine, Leiden 1967, σ. 42 κ.ἑ.

8. Νικ. Δ. Παπαχατζῆς, Πausanίου Ἑλλάδος Περιήγησις, VII-VIII, Ἀχαϊκά - Ἀρκαδικά, 1967, σ. 86 κ.ἑ. καὶ 115 κ.ἑ.

σματα τῶν ἀνασκαφῶν στὸ ὕψωμα τοῦ Ἀγίου Ἐλευθερίου ἔχουν ἐκτεθῇ στὰ εἰδικὰ περιοδικά¹. Ὁ L. Robert καταχωρίζει στὸ Χρονικὸ τοῦ² τὶς ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἐλευθέριο, ὅπως δημοσιεύθηκαν στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 211, καὶ στὰ ΠΑΕ 1965 κ.ά. — Ἡ ἀσημένια φιάλη καὶ ἡ ἐπιγραφή της περιλαμβάνονται σὲ σχετικὰ βιβλία³. Χάλκινο εὔρημα γεωμετρικῶν χρόνων τοῦ Μουσείου τῆς Κοζάνης θεωρεῖται ὅτι κατὰ τὸ σφαιρικὸ τμήμα του «ἐμφανίζει ὁμοιότητα πρὸς τὴν κωδὶαν τῆς μήκωνος»⁴.

179. Π α λ α ι ὁ κ α σ τ ρ ο. Γιά τὴ λίθινη ἀξίνη παλαιολιθικῆς ἐποχῆς δημοσιεύονται πληροφορίες στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁵.

180. Σ έ ρ β ι α. Γιά τὸ νεολιθικὸ συνοικισμό ἰδὲ τώρα τὴ διατριβὴ τοῦ Δ. Θεοχάρη⁶.

181. Α ἱ α ν ή. Ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴν Αἰανή, τώρα στὸ Μουσεῖο τοῦ Λούβρου, ἐπίγραμμα καὶ ἄλλη ἐπιγραφή μνημονεύονται στὴ δημοσίευση τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων⁷. Νέα ἐπιγραφή ἀναφέρεται στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου⁸.

182. Λ ι κ ν ᾱ δ ε ς. Νέα ἀποκτμήματα τῆς Συλλογῆς (νομίσματα, κορμὸς γυναικεῖου ἀγάλματος) ἀναφέρονται⁹.

183. Π ύ ρ γ ο ι. Ἀσημένιο τετράδραχμο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.040).

1. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 438, 21, 1966, Χρονικά, σ. 354, Chron. 1965, σ. 865 κ.έ.

2. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 240, 1967, ἀριθ. 349.

3. D. E. Strong, Greek and Roman Gold and Silver Plate, London 1966, σ. 57 (ἡ φιάλη) καὶ 85 (ἡ κοτύλη, AE 1948-49, σ. 93), G. Pfohl, Griech. Inschr. κλπ., ἀριθ. 48, M. Guarducci, Epigrafia Greca I, carateri e storia della disciplina, la scrittura Greca dalle origini all'età imperiale, Roma 1967, σ. 310 (ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μεγάλη ἐπιγραφή, ποὺ βρέθηκε στὴν Κοζάνη, ἀπὸ τὴν μνεῖα τῆς Χαλκιδικῆς στὶς σελίδες, ποὺ ἀναφέρονται στὶς ἐπιγραφὰς τῆς Εὐβοίας, καὶ ἀπὸ μιὰ ὕστερη ἐπιγραφή τῶν Φιλίππων (σ. 386 κ.έ.), δὲν ἔχουν τὴν πρέπουσα ἔκταση οἱ ἐπιγραφὰς τῆς Μακεδονίας, ἀφοῦ οὔτε μιὰ ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης ἀναφέρεται οὔτε κἀν ἡ μελέτη τοῦ Στρ. Πελεκίδου, Ἀπὸ τὴν Πολιτεία κλπ., ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ καταχωρισθῇ, ὅπως καὶ τοῦ Μ. Ἀνδρονίκου, Ἀρχαῖαι Ἐπιγραφαὶ Βεροῖας κλπ., στή σ. 526, μαζί μὲ τὶς ἐπιγραφικὰς συλλογὰς τοῦ Δήμιτσα καὶ τοῦ Οἰκονόμου.

4. AE 1963, σ. 124, ἀριθ. 3.

5. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 438. Πρβ. Natural History, Nov. 1965, σ. 18 κ.έ. (E. S. Higgs).

6. Δ. Ρ. Θεοχάρη, Ἡ αὐγὴ τῆς θεσσαλικῆς Προϊστορίας, Βόλος 1967, σ. 164.

7. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθῆναι 1966, σ. 127 καὶ 134.

8. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 354.

9. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 439.

184. Κόμανος. Λείψανα ρωμαϊκού λουτροῦ καὶ ἄλλων κτηρίων ἐπισημάνθηκαν¹.

185. Ἀσβεστόπετρα. Ἀρχιτεκτονικά μέλη μεταφέρθηκαν στὴν Πτολεμαΐδα².

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

186. Περιβόλι. Χάλκινος λέβης καὶ σιδερένια ὄπλα μεταφέρθηκαν γιὰ καθαρισμὸ κλπ. στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας³. Στὸ λέβητα ἀνήκουν τὰ ζωόμορφα ἐξαρτήματα, Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 246, πίν. 59γ-δ, ποὺ κατὰ λάθος σχετίζονται ἐκεῖ μὲ τὴν Καστοριά.

187. Ζιάκα. Ψηφιδωτό, ποὺ ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα, δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἀνήκει σὲ χριστιανικὸ κτήριο⁴.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

188. Καστοριά. Τὰ χάλκινα ἀγγεῖα, ποὺ φυλάγονταν ἀπὸ τὸν Ἐκτακτὸ Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων Ἀντ. Καλαφατιδῆ στὴν Καστοριά ἀναφέρονται, περιγράφονται καὶ εἰκονίζονται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁵. Κατὰ λάθος, σημειώθηκαν ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὴν Καστοριά εὐρήματα ἀπὸ τὸ Περιβόλι Γρεβενῶν (ἀνωτ., ἀριθ. 186).

189. Ἀργός Ὀρεστικόν. Μαρμάρينو ἀπότμημα ἀνάγλυφης στήλης, ποὺ βρέθηκε στὰ θεμέλια σπιτιοῦ, παραδόθηκε ἀπὸ τὸ φιλόλογο Ἀ. Ἀμοιρίδη στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.071).

190. Μαυροχώρι. Μέγας πίθος φυλάγεται στὴν αὐλὴ τοῦ Θωμᾶ Μίγα⁶.

191. Δισπηλιό. Τὸ γνωστὸ ἀπὸ τὸν Κεραμόπουλλο κλπ. λιμναῖο πασσαλόκτιστο προϊστορικὸ συνοικισμὸ ξαναθύμισε ὁ Ν. Μουτσόπουλος.

1. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 438.

2. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 439.

3. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 438.

4. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 438.

5. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 439.

6. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 440.

192. Νεστόριον. Τάφος κι ἐπιγραφὲς δημοσιεύονται καὶ ὑπομνηματίζονται στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου¹.

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΗΣ

193. Φλώρινα, Μουσείο. Τὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης, τελειωμένο ἀπὸ τὸ 1965, δὲν λειτουργεῖ ἀκόμη. Ἀξιόλογα ἀποκτήματα, κυρίως ρωμαϊκὰ γλυπτά, ὅπως τὰ ἀγάλματα Ἀρτέμιδος (πίν. 106 καὶ 107α-β), ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα ἐνεπίγραφα (πίν. 108α) καὶ ἄλλες ἐπιγραφές (πίν. 108β) περιμένουν νὰ στηθοῦν καὶ νὰ ἐκτεθοῦν, γιὰ νὰ γίνουν προσιτὰ καὶ νὰ μὴ εἶναι κλειδωμένα². Ἀπὸ «ὀμηρικὸ σκύφο», παλαιὸ εὔρημα τοῦ Ἀ. Κεραμοπούλλου ἀπὸ τῆ Φλώρινα, εἶναι τὸ ἀνάπτυγμα τοῦ πίνακος 109, ποὺ ἐκτίθεται μαζί μὲ τὸ σκύφο στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης³. Σχετικὰ μὲ τὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης ἰδὲ στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου⁴ τελευταία ἐκθεση τοῦ Φ. Πέτσα πρὶν ἀπὸ τὴν μετάθεσή του στὴ Θεσσαλονίκη.

194. Πρέσπα, Ἀγίος Ἀχίλλειος. Βωμὸς καὶ ἐπιγραφὴ μνημονεύονται στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου⁵. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶχε προκαλέσει συζήτηση μεταξὺ τοῦ Ν. Μουτσοπούλου καὶ Φ. Πέτσα⁶. Ὁ L. Robert μπαίνει στὴ μέση καὶ ἀποδίδει τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι χωρὶς πολλὰ λόγια⁷. Ὅλοι μπορεῖ νὰ κάνουμε λάθη. Κι ὁ ἴδιος ὁ καθηγητὴς L. Robert συχνά τὸ παθαίνει τελευταία⁸.

195. Ἀχλάδα. Τὴν ὀροθετικὴ ἐπιγραφὴ, ποὺ δημοσίευσε ὁ P. A. Mackay⁹, σχολιάζει ὁ L. Robert¹⁰.

196. Βοκερία. Ἡ γνωστὴ ἐπιγραφὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία μαθαίνουμε τὸ ὄνομα τοῦτο, χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴ λύση τοπογραφικῶν προβλημάτων¹¹.

1. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 439.

2. Ἐχω συντάξει κατ'ἀλόγο, πού, ἐλπίζω, θὰ ἰδῇ κάποτε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

3. ΠΑΕ 1933, σ. 75. Πρβ. ΠΑΕ 1930, σ. 75 κ.έ.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 440.

5. ΑΔ, ἔ.ἀ.

6. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 257.

7. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 238.

8. Ἰδὲ π.χ. G. Dauz, Dionysermos, fils d'Anténor, aux Louvre, BCH 91, 1967, σ. 491 κ.έ. Ἐπίσης IG IX, I, III, ed. minor (1968), ἀριθ. 611.

9. Ἰδὲ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 259.

10. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 239.

11. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 13.

197. Βεγορρίτις. Στην ασφαλή ταύτιση της Βεγορρίτιδος πρὸς τὴν τέως λίμνη τοῦ Ὀστρόβου, τώρα τῆς Ἀρνίσσης, βασίζονται συλλογισμοὶ γιὰ τὴ λύση τοπογραφικῶν προβλημάτων, σχετικῶν κυρίως πρὸς τὴ Μίεζα καὶ τὸ Κίτιο¹.

Δ.΄ ΙΕ΄ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

198. Κ α β ἄ λ α, Μ ο υ σ ε ῖ ο. Ἀπὸ τὶς 27 Δεκεμβρίου 1965 ἔγινε προσ-
τιτὸ στὸ κοινὸ τὸ ὠραῖο Μουσεῖο τῆς Καβάλας. Κτισμένο σὲ οἰκόμεδο ἐκ-
τάσεως 4.524 μ², στὴ νέα παραλιακὴ λεωφόρο, τὸ μοντέρνο κτήριο καταλαμ-
βάνει περίπου τὸ 1/3 τοῦ οἰκοπέδου, εἶναι εὐχάριστο στὴν ὄψη καὶ λειτουργ-
γικὰ ἄρτιο. Τὰ σχέδια ἔγιναν ἀπὸ τοὺς Δ. Φατοῦρο καὶ Ι. Τριανταφυλλίδη.
Τὸ Μουσεῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἰσόγειο καὶ ὄροφο. Στὸ ἰσόγειο, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς
βοηθητικoὺς χώρους (ἐργαστήριο, ἀποθήκη, ἀνεξάρτητο φυλάκειο κλπ.),
προσφέρονται γιὰ ἐκθεσὴ δύο μεγάλες αἴθουσες, χῶλ εὐρύχωρο, διάδρομοι
καὶ ὑπαιθροὶ ἢ ἡμιὑπαιθροὶ χώροι. Στὸ μακρὺ διάδρομο, ποὺ ὁδηγεῖ στὶς
δύο μεγάλες αἴθουσες, ἔχουν ἐκτεθῇ τὰ προϊστορικά τοῦ Μουσείου, πῆλινα
κυρίως ἀγγεῖα, ὄστρακα καὶ εἰδῶλια ἀπὸ διαφόρους τόπους τῆς περιοχῆς.
Ἀπὸ τὶς δύο μεγάλες αἴθουσες ἡ μία περιλαμβάνει τὰ εὐρήματα τῆς Νεα-
πόλεως (κατωτ. ἀριθ. 199) καὶ ἡ ἄλλη τῆς Ἀμφιπόλεως (κατωτ. ἀριθ. 219-
222). Στούς ὑπαιθρους καὶ ἡμιὑπαιθρους χώρους (ἐσωτερικὲς αὐλές, στοές,
κῆπος) ἔχουν ἐκτεθῇ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, μαρμάρινα ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα,
ἀγάλματα καὶ ἐπιγραφές. Ἐπίσης ἐλληνιστικὸς τάφος ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη,
τοῦ οἴοιτο τις τοιχογραφίες καθάρισε καὶ στερέωσε τὸ συνεργεῖο τοῦ Γιάν-
νη Κολέφα. — Στὸν ὄροφο ὑπάρχουν γραφεῖα, Ἐφορεῖο, Βιβλιοθήκη κλπ.
καὶ μιὰ μεγάλη αἴθουσα ἐκθέσεως (31,70×11,40). Στὴν αἴθουσα τοῦ ὀρό-
φου γίνεται ἡ ἐκθεσὴ γλυπτῶν ἀγγείων καὶ εἰδωλίων ἀπὸ διάφορους τόπους
τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης².

199. Ν ε ἄ π ο λ ι ς. Σκαφικὴ ἔρευνα στὸ οἰκόμεδο τοῦ Στεφάνου Σιμίτα,
ὁδὸς Θ. Πουλίδου ἀριθ. 49, ἔδωσε ποικίλα εὐρήματα, κυρίως πῆλινα ἀγγεῖα
ἀπὸ τοὺς γεωμετρικοὺς ἕως καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς (καὶ βυζαντινοὺς καὶ νεώ-
τερους) χρόνους. Στὸ χεῖλος ἀρχαϊκῆς κύλικος διατηροῦνται τὰ γράμματα
ΠΑΡΘ[ΕΝΩΙ] καὶ στὴ βάση κυαθίου τὰ γράμματα ΠΑΡ σὲ σύμπλεγμα.

1. Φ. Μ. Πέτσα, ἔ.ἀ., σ. 6 κ.έ., 11 καὶ 13.

2. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 468, 21, 1966, Χρονικά, σ. 365.

Συμπεραίνεται ὅτι ὁ χῶρος ἀνήκει στοῦ κοντινὸ Ἱερὸ τῆς Παρθένου. — Ἡ Ἀλλα δὺὸ οἰκόπεδα στὴν περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ ἐρεῦνησε τὸ 1966 ἡ Ἐπιμελήτρια Χάιδω Κουκούλη. Στὸ οἰκόπεδο τοῦ Ἀ. Βαβαλέσκου βρέθηκαν κυρίως ὄστρακα ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. καὶ ἐξῆς, στὸ οἰκόπεδο τοῦ Γ. Ἀθανασίου λείψανα τοίχου ὁμοιοὺ με τοὺς τοίχους τοῦ Ἱεροῦ καὶ ὄστρακα ἐπίσης ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. καὶ ἐξῆς¹. — Τὰ ἀρχαῖα ἰωνικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς Νεαπόλεως περιλαμβάνονται καὶ στὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ K. Scheffold γιὰ τὴν Κλασσικὴ Ἑλλάδα². Ὁ H. Metzger³ συνοψίζει τὴ μελέτη τῆς Κ. Ρωμιοπούλου γιὰ τὴν ἐρυθρόμορφη οἶνοχόη⁴ καὶ ὁ K. Scheffold μιλάει γιὰ τὰ «παριανὰ» ἢ «μηλιακὰ» ἀγγεῖα τῆς Νεαπόλεως⁵. — Νόμισμα τῆς Νεαπόλεως περιλαμβάνεται στὸ βιβλίο τῶν C. M. Kraay - M. Hirmer⁶. — Γιὰ τὴ Νεάπολις (ἢ Καβάλα) κατατάσσεται ἀπὸ τὸν L. Robert⁷ στὴ Θράκη, δὲν καταλαβαίνω.

200. Φίλιπποι, Μουσεῖο. Στὸ καινούργιο Μουσεῖο τῶν Φιλίππων ἔχουν ἐκτεθῇ διάφορα ἀρχαῖα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Φιλίππων. Στὸ ἰσόγειο ἀρχιτεκτονικὰ μέλη μαρμάρινα (κιονόκρανα, θωράκια, τμήματα ἄμβωνος κλπ.), ἐπιγραφὲς παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων κλπ. Στὴν αἴθουσα τοῦ ὀρόφου ἔχουν ἐκτεθῇ τὰ ἐλληνορωμαϊκὰ γλυπτὰ (Νίκη καὶ Ἀθηνᾶ, ἀκρωτήρια ναοῦ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., ἀνδριάντες καὶ κεφάλια αὐτοκρατορῶν εἰκονιστικά, ἀναθηματικά καὶ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα κλπ.). Σὲ ἰδιαίτερο δωμάτιο στὸ βάθος συγκεντρώθηκαν τὰ λίγα εὐρήματα ἐλληνιστικῶν χρόνων (τιμητικὲς καὶ ἐπιτύμβιες ἐπιγραφὲς κλπ.)⁸.

201. Φίλιπποι, ἀνασκαφὲς καὶ ἀναστυλώσεις. Ἀναστυλιωτικὲς ἐργασίαι σὲ μεγάλη σχετικῶς κλίμακα ἐγίναν ἀπὸ τὸν Ἐφορο Δ. Λαζαρίδη στὰ ρωμαϊκὰ μνημεῖα⁹. Οἱ ἀνασκαφὲς τοῦ καθηγητοῦ Στ. Πελεκανίδη ἐνδιαφέρουν καὶ τὸν μελετητὴ τῶν προχριστιανικῶν Φιλίππων¹⁰. Ἀνασκαφὲς τῆς Χάιδως Κουκούλη ἀπὸ τὸ 1966 κ.έ. δημοσιεύονται συνοπτικὰ στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

1. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 446, καὶ Χρονικά 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Παλαιότερες ἀνασκαφὲς, Chron. 1965, σ. 886.

2. K. Scheffold, Classical Greece, London 1967, σ. 105.

3. Bull. Archéol. 1966, σ. 303.

4. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 267.

5. K. Scheffold, Die Griechen und ihre Nachbarn, Berlin 1967, σ. 74.

6. C. M. Kraay - M. Hirmer, Greek Coins, New York 1966, σ. 334, ἀριθ. 140.

7. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 245.

8. Πρβ. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 365 κ.έ.

9. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 470, 21, 1966, Χρονικά, σ. 366.

10. Ἔργον 1966, σ. 42 κ.έ., 1967, σ. 43 κ.έ., BS 6, 1967, σ. 123 κ.έ.

202. Φίλιπποι, μακεδονικὸς τάφος. Σύντομη ἔκθεση παλαιότερης ἀνασκαφῆς σπουδαίου μακεδονικοῦ τάφου, περιέργως μέσα στὴν πόλη τῶν Φιλίππων, δημοσιεύεται καθυστερημένα¹.

203. Φίλιπποι, διάφορα. Μόνο τὸ θέατρο τῶν Φιλίππων περιλαμβάνεται ἀπὸ τὴ Μακεδονία (καὶ τῆς Θάσου, ἐννοεῖται, κατωτ. ἀριθ. 207) σὲ εἰδικὴ ἔκδοση γιὰ ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ θέατρα στὴν Ἑλλάδα². Στὸν κατάλογο τῶν «non fouillés»³ θὰ ἔπρεπε νὰ περιληφθοῦν τὰ θέατρα τοῦ Δίου, ἂν μὴ καὶ τῆς Ἑδέσσης κ.ά. — Πολυσέλιδο ἄρθρο γιὰ τὴ φυλὴ Voltinia, ποὺ εἶναι ἡ φυλὴ καὶ τῶν Φιλιππησίων, δημοσιεύεται σὲ συμπλήρωμα τῆς Ἑγκυκλοπαιδείας Pauly-Wissowa⁴. — Ἐπιγραφή τῶν Φιλίππων ἰδὲ στὸ σύγγραμμα τῆς M. Guarducci (ἀνωτ., ἀριθ. 178, σημ. 3). Νέα ἐπιγραφή, εὔρημα τοῦ Στ. Πελεκανίδη⁵, σχολιάζει ὁ L. Robert⁶. — Ὁ Alfred R. Bellinger ἀπὸ τὴ μελέτῃ νομισματικοῦ εὐρήματος τῆς Δράμας⁷ ὑποθέτει ὅτι οἱ Φίλιπποι, ποὺ ἔκοψαν χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ νομίσματα ὥς τὸ 345 π.Χ., ἐξακολούθησαν νὰ κόβουν χάλκινα καὶ μετὰ τὸ 345⁸.

204. Κρηνίδες. Τυχαῖα εὐρήματα καὶ τ' ἀποτελέσματα τῶν γαλλικῶν ἀνασκαφῶν στὴν τούμπα τοῦ Ντικιλί - Τὰς ἀναφέρονται σὲ Χρονικά⁹. — Οἱ Milutin V. Garašanin καὶ Wolfgang Dehn, δημοσιεύοντας ὄστρακα τῆς Προϊστορικῆς Συλλογῆς στὸ Marburg ἀπὸ τὸ Ντικιλί - Τὰς καὶ ἄλλους τόπους τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, δίνουν καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα κατηγοριῶν ἀγγείων ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τόπους¹⁰.

205. Θάσος, γενικά. Εὐχρηστος, καλοτυπωμένος Ὁδηγὸς τῆς Θάσου στὴ γαλλικὴ κυκλοφόρησε σὲ δυὸ ἀλλεπάλληλες ἐκδόσεις¹¹. Συνοψίζει

1. Chron. 1965, σ. 885 κ.έ. Πρβ. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 20 (συν. σημ. 4 τῆς σ. 19).

2. Pierre Cailler - Diky Cailler, Théâtres Greco-romains de Grèce, σ. 132 κ.έ.

3. Ἐ.ά., σ. 182.

4. RE, Suppl. X, 1965, σ. 1113 κ.έ. (Chr. Habicht), πρβ. Φ. Μ. Πέτσα, Λατινικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Θεσσαλονίκης, AE 1950-51, σ. 52 κ.έ.

5. ΠΑΕ 1960 (1966), σ. 93.

6. Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 364.

7. Χρονικά 1951 - 65, ἀριθ. 301.

8. A. R. Bellinger, Philippi in Macedonia, The American Numismatic Society, Museum Notes 11, New York 1964, σ. 29 κ.έ. Πρβ. S. Perlman, The Coins of Philip II κλπ., Num. Chronicle 5, 1965, σ. 57 κ.έ.

9. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά σ. 467, Arch. Rep. 1967-68, σ. 16.

10. M. V. Garašanin - W. Dehn, Thrakisch-Makedonische κλπ., ἀνάπτυο ἀπὸ τὸ Jahrbuch des R. - G. Zentralmuseums Mainz 10, 1963, σ. 1 κ.έ.,

11. Guide de Thasos (préface de G. Daux), 2e tirage, revu, Paris 1968.

τ' ἀποτελέσματα ἐρευνῶν αἰῶνος καὶ πλέον, ἀπὸ ἓνα πλῆθος σοφῶν ἐρευνητῶν, κυρίως Γάλλων, ἀλλὰ καὶ Ἑλλήνων καὶ ἄλλων. — Στὸ βιβλίον τοῦ Α. J. Graham¹ γιὰ τὶς σχέσεις μητροπόλεως καὶ ἀποικίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εὐρίσκονται παρατηρήσεις, ποὺ ἰσχύουν καὶ γιὰ τὶς ἀποικίες στὰ παράλια τῆς Μακεδονίας (π.χ. ἀποικίες τῆς Θάσου)². — Ὁ Γεώργιος Α. Παπαντωνίου ἐρμηνεύει τὰ γραφόμενα τοῦ Θουκυδίδη (1,100,2) γιὰ τὴν ἀποστασία τῶν Θασίων³. — Τὴ θέση τῆς Θάσου στὰ καλλιτεχνικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς τῶν Πτολεμαίων καθορίζει ὁ Κ. Schefold⁴.

206. Θά σ ο ς, ν έ ε ς ἀ ν α σ κ α φ έ ς κ α ι ε ὑ ρ ή μ α τ α. Τυχαῖα εὐρήματα τῶν τελευταίων ἐτῶν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ Γάλλους καὶ Ἑλλήνες ἀρχαιολόγους ἔχουν ἐκτεθῇ συνοπτικὰ στὰ Χρονικά ἐλληνικῶν καὶ ξένων περιοδικῶν⁵. Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα ἀξιοσημείωτα ὄστρακα ἀνατολίζοντα, «μηλιακά», ροδιακὰ κλπ., εἰδώλια πηλῖνα ἀρχαῖα ἕως ἐλληνιστικά, γλυπτὰ διάφορα, ἐπιγραφές, νομίσματα κλπ. Οἱ Γάλλοι ἀνέστειλαν τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Θάσου τὸ 1966⁶, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἤλθαν στὸ φῶς τυχαῖα εὐρήματα ἀπὸ τὴν πόλιν (στὸ Λιμένα) καὶ τὴν περιοχὴ της, καὶ ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο στὴ θέσῃ Παχύς.

207. Θά σ ο ς, ἀ ρ χ ι τ ε κ τ ο ν ι κ ά. Στὰ πλαίσια τῆς σπουδῆς της γιὰ τὴ φύση, τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ λειτουργίαν τοῦ τεμένους κατὰ τοὺς ἀρχαῖους χρόνους, ἡ Birgitta Bergquist περιλαμβάνει καὶ τὸ Ἑράκλειον τῆς Θάσου⁷. — Ἡ κατανομὴ τῶν τριγλύφων κατὰ μετακίονια, στὸ «κτήριο μὲ παρασκήνια» τῆς Ἀγορᾶς καὶ στὴ ΒΔ στοᾶ, παραβάλλεται πρὸς τὸν κάτω δωρικὸ ρυθμὸ τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων⁸. — Τὸ θέατρο τῆς Θάσου περιλαμ-

1. Ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 6. Πρβ. καὶ RA 68, 1966, σ. 162 κ.έ. (F. Bourriot) καὶ Rivista di Filologia Classica, NS 94, 1966, σ. 350 κ.έ. (Giancarlo Susini).

2. Α. J. Graham, ἔ.α., σ. 71 κ.έ.

3. ΕΕΦΣΠΑΘ. 15, 1964-65, σ. 271 κ.έ.

4. Κ. Schefold, Die Griechen κλπ., PKG, σ. 129 κ.έ.

5. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 467 (νέα τυχαῖα εὐρήματα, ἀρχιτεκτονικά, γλυπτὰ κυρίως καὶ τιμητικὸ ψήφισμα), σ. 468 (μουσειακὲς ἐργασίες), σ. 469 (ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες στὸ Ἱερό τῆς Ἀλκυῆς, στὸ Ἑβραϊόκαστρο, στὸν ἀγρὸ Δημητριάδης, στὸ ἀνατολικὸ τεῖχος στὴν Ἀγορὰ καὶ στὴν Πύλιν τοῦ Διός), σ. 470 κ.έ. (γαλλικὲς ἀνασκαφές, πρβ. καὶ ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 19 καὶ 366 κ.έ.). Ἐκτενέστερα γιὰ τὶς γαλλικὲς ἀνασκαφὰς ἰδὲ Chron, 1965, σ. 944 κ.έ. Συνομώτερα χρονικά, Bull. Archéol. 1966, σ. 304 (H. Metzger), AJA 71, 1967, σ. 302 κ.έ. (Miriam Ervin), Arch. Rep. 1965-66, σ. 18 κ.έ., καὶ 1967-68, σ. 20 κ.έ. (A. H.S. Megaw).

6. Chron. 1966, σ. 800.

7. Birgitta Bergquist, The Archaic Greek Temenos, Lund 1967, σ. 49 κ.έ.

8. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 68, σημ. 3.

βάνεται σὲ εἰδικὴ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ θέατρα τῆς Ἑλλάδος εἰκονογραφημένη ἔκδοσις¹. — Γιὰ τὴν κρηπίδα τῆς Λέσχης ἰδὲ Α.Κ. Ὁρλάνδον².

208. Θάσος, γ λ υ π τ ά. Ὁ κριοφόρος περιλαμβάνεται στὸ βιβλίον τοῦ G.M.A. Hanfmann γιὰ τὴν Γλυπτικὴ τῶν κλασσικῶν χρόνων³. — Σχετικὰ μὲ τὸ βιβλίον τοῦ Ch. Picard γιὰ τὶς πύλες μὲ ἀνάγλυφα δημοσιεύθηκε βιβλιοκρισία τοῦ Oscar Broneer⁴. Ὁ K. Schefold χρονολογεῖ τὸ Σιληνὸ τῆς ὁμωνυμῆς πύλης στὴν περίοδο μεταξὺ τῆς ἀνακατασκευῆς τῶν τειχῶν (479 π.Χ.) καὶ τῆς πτώσεως τῆς Θάσου στοὺς Ἀθηναίους (464 π.Χ.)⁵. — Νεκρόδειπνα τῆς Θάσου περιλαμβάνονται στὴ μελέτῃ τῆς Rhea N. Thönges - Stringaris⁶. Τὸ νεκρόδειπνον τοῦ Μουσείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς Θάσου, μὲ τὴν εὐκαιρίαν ἐκθέσεως ἔργων τέχνης ἀπὸ τὴν Τουρκία στὴν Ἀμερική, ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ λεπτομερειακὲς παρατηρήσεις στὴν Brunilde Sismondo Ridgway⁷. — Ἐπιτύμβιον κλασσικιστικὸ ἀνάγλυφο γυναικὸς ἀπὸ τῆς Θάσου, τῶρα στὸ Μουσεῖο Ἱστορίας τῆς Τέχνης τῆς Βιέννης, χρονολογεῖ ὁ K. Schefold (ὅπως καὶ ὁ Ch. Picard) στὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ⁸. — Ὁ θωρακισμένος ἀνδριὰς τοῦ Ἀδριανοῦ, ποὺ βρέθηκε τὸ 1962 στὴν Ἀγορὰ τῆς Θάσου, κατατάσσεται στὸν κατάλογο τῶν θωρακισμένων ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν ἀνδριάντων καὶ ἀξιολογεῖται⁹, ὅπως καὶ κορμὸς ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται περὶ τὸ 215 μ.Χ.¹⁰

209. Θάσος, δ ι ά φ ο ρ α. Ὑστεροχρῆτιτικὰ λιοντάρια τῆς Θάσου ἀπὸ ἔλεφαντοστοῦν καταχωρίζεται στὸ βιβλίον τοῦ γιὰ τὶς σχέσεις Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ὁ Ekrem Akurgal¹¹. καὶ ἀναγνωρίζει ἀνατολικὲς ἐπιδράσεις στὰ ἀγγεῖα τῆς Θάσου¹². Κατηγορία «παριανῶν» (ἢ τῆς Μήλου) ἀγγείων ἀπὸ τῆς Θάσου ὑπομνηματίζει ὁ K. Schefold καὶ δίνει εἰκόνα τοῦ πίνακος μὲ τὸ Βελλεροφόντη καὶ τὴ Χίμαιρα¹³. Ὁ ἴδιος εἰκάζει θάσια προέλευση τοῦ

1. Ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 203.

2. Α. Κ. Ὁρλάνδον, Ἀλίφειρα, σ. 59, σημ. 1.

3. G. M. A. Hanfmann, Classical Sculpture, London 1967, σ. 306, εἰκ. 33.

4. AJA 70, 1966, σ. 203 κ.ἑ. (Oscar Broneer), πρβ. BCH 89, 1965, σ. 64-89, καὶ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 271.

5. K. Schefold, PKG, ἑ.ἑ., σ. 95.

6. AM 80, 1965, σ. 1 κ.ἑ., σποράδην.

7. AJA 71, 1967, σ. 307 κ.ἑ.

8. K. Schefold, ἑ.ἑ., σ. 146 καὶ 196, εἰκ. 123.

9. Berytus 16, 1966, σ. 55, ἀριθ. 179Α. Πρβ. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 468.

10. Berytus, ἑ.ἑ., σ. 57, ἀριθ. 223.

11. Ekrem Akurgal, Orient und Okzident, Baden-Baden 1966, σ. 176.

12. ἑ.ἑ., σ. 219.

13. K. Schefold, Die Griechen und ihre Nachbarn, Berlin 1967, σ. 74, πρβ. σ. 217 καὶ εἰκ. 175.

χρυσού ἀμφορέως ἀπὸ τὸ Παναγκούριστε τῆς Βουλγαρίας¹. — 'Επιγραφὴς τῆς Θάσου περιλαμβάνονται ἢ ἀναφέρονται σὲ νέα βιβλία 'Επιγραφικῆς². «*Pierre errante*» ἀπὸ τῆς Θάσου (IG XII 8, 267) εὑρίσκεται τώρα στὴ Βαρσοβία³. — 'Ο L. Robert συνοψίζει μελέτη τοῦ F. Salviat στὸ BCH 1964, σ. 486 κ.έ., γιὰ τὴ σημασία μερικῶν σφραγισμάτων σὲ λαβὲς ἀμφορέων (Πρίαπος καὶ ὄχι 'Ερμῆς, 'Ελένη ξοανόμορφος κλπ.)⁴. — Νομίσματα τῆς Θάσου περιλαμβάνονται στὸ βιβλίον τῶν C.M. Kraay-M. Hirmer⁵. 'Η Gina Katsarova ἀναφέρεται σὲ ἀργυρᾶ τετράδραχμα τῆς Θάσου⁶.

210. Πα γ γ α ῖ ο ν. Στὸ Παγγαῖο (στὴν 'Αμφίπολη καὶ στὴ Νικήσιανη) εἶναι ἀφιερωμένο ἄρθρο τοῦ Δ. Λαζαρίδη στὸ Λεύκωμα τῆς Διεθνoῦς 'Εκθέσεως Θεσσαλονίκης, μὲ πολλὰ καὶ καλὰ εἰκόνες⁷.

211. Ν ι κ ῆ σ ι α ν η. 'Ασημένιο bowl περσικῆς τέχνης ('Αχαιμενιδῶν) ἀναφέρεται στὸ βιβλίον τοῦ D.E. Strong γιὰ τὰ χρυσὰ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη τῶν 'Ελλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων⁸. 'Ιδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 210.

212. Ξ ε ρ ι ᾶ ς, Π ο λ ὕ σ τ υ λ ο, Κ α λ λ ί φ υ τ ο, Κ ε φ α λ ᾶ ρ ι, 'Α κ ρ ο β ο ῦ ν ι. Διάφορα τυχαῖα εὐρήματα ἀναφέρονται σὲ σύντομη ἐκθεσὴ⁹, 180 ἀσημένια νομίσματα στὸν Ξεριᾶ, προϊστορικὰ ὄστρακα στὸ Πολύστυλο (γιὰ τὸ Καλλίφυτο ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 243) καὶ στὸ Κεφαλᾶρι, καὶ λατινικὴ ἐπιγραφὴ στὸ 'Ακροβούνι.

213. Ο ἰ σ ὺ μ η. Σύντομη περίληψη τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1964 δημοσιεύεται μὲ καθυστέρηση¹⁰. Γιὰ τὴ σχέση Οἰσύμης - 'Ανακτορουπόλεως ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 219.

1. K. Schefold, ἔ.ἀ., σ. 290, εἰκ. XXVII.

2. G. Pfohl, Griech. Inschr., ἀρ. 23, 62, 131 καὶ 144, M. Guarducci, ἔ.ἀ. (ἀνωτ. ἀριθ. 178), σποράδην.

3. Louis Robert, Pierres Errantes κλπ., Berytus 16, 1966, σ. 15.

4. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 37. 'Αλλὰ σφραγίσματα, Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 45, 46, 101 καὶ 455 (ὄχι 456, ὅπως κατὰ λάθος γίνεταί ἡ παραπομπὴ στὸ Bull. Epigr., αὐτ., ἀριθ. 48).

5. 'Ε.ἀ., σ. 334 κ.έ., ἀριθ. 435-439.

6. Izvestiia na Arkheologicheskii Institut 27, 1964, σ. 131 κ.έ.

7. Δ. Ι. Λ α ζ α ρ ῖ δ η, Τὸ ὄρος Παγγαῖον καὶ οἱ ἀρχαῖοι θρύλλοι του, Λεύκωμα Διεθνoῦς 'Εκθέσεως Θεσσαλονίκης 1966, σ. 274 κ.έ. Τὸ Πολύανθον (ὄχι Πολύανθος) εἶναι στὸ Νομὸ Ροδόπης (ἐπ. Κομοτηνῆς) συνεπῶς ὄχι Καβάλας, ὅπως Chron. 1964, σ. 832, εἰκ. 1-2 στὴ σ. 836, πρβ. Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 363.

8. D. E. Strong, Greek and Roman Gold and Silver Plate, London 1966, σ. 100.

9. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 467, πρβ. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 10.

10. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 447, Arch. Rep. 1966-67, σ. 16.

214. Νέα Καρβάλη. Πρὸς Δυσμὰς τῆς κοινότητος ἀκρόπολη πάνω σὲ λόφο σχετίσθηκε τὸ 1966 μὲ τὸ Ἀκόντισμα ἐπὶ τῆς Ἑγνατίας οδοῦ, γνωστὸ ἀπὸ μυλιάρια καὶ itineraria¹.

215. Λεύκη. Ἀρχαῖο νεκροταφεῖο στὴ θέση «Ἀνὰ Τεπὲ» καὶ μυλιάριο τῆς Ἑγνατίας τῶν χρόνων τοῦ Καρακάλλα ἀναφέρονται τὸ 1966.

216. Σπήλαιον. Ἡρακλείτσαζ. Ὅστρακα προϊστορικά καὶ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή προήλθαν ἀπὸ τὸ γνωστὸ ἄντρο τῶν Νυμφῶν².

217. Διאלεχτό. Λεῖψανα ἀρχαίου οἰκισμοῦ ἀναφέρονται στὴ θέση «Πηγάδια».

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

218. Σέρρες. Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρῶν ἀναφέρεται γενικότερα στὸ Νομὸ καὶ συγκεντρώνει εἰδήσεις καὶ εὐρήματα γιὰ ὅλους σχεδὸν τοὺς ἀρχαιολογικοὺς τόπους. Ἀποτελεῖ πρόχειρο βοήθημα ἀπαραίτητο σὲ κάθε βιβλιοθήκη, ποὺ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν περιφέρειαν³. — Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ τῶν Σερρῶν μεταφέρθηκε ἀπὸ τὰ ὑπόγεια τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων στὸ «Μπεζεστένι». Περιλαμβάνει μαρμάρινα γλυπτά, ἐπιγραφὰς κλπ.⁴ Ἀπὸ θησαυρὸ νομισμάτων, ποὺ βρέθηκαν κοντὰ στὴν ἐκκλησίαν τῶν Παλαιοημερολογιτῶν, διασώθηκαν 376. Εἶναι χάλκινα καὶ χρονολογοῦνται στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. — Ἀπὸ τὸν Βασ. Παπάζογλου, κάτοικο Σερρῶν, παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης 15 χάλκινα νομίσματα (ἀριθ. Εὐρ. 10.094).

219. Ἀμφίπολη, γενικά. Σὲ νέο Παράρτημα τῆς Ἑγκυκλοπαιδείας Pauly-Wissowa δημοσιεύεται συμπληρωματικὸ ἄρθρο γιὰ τὴν Ἀμφίπολη τοῦ καθηγητοῦ Ι. Παπασταύρου⁵. — Ὁ David Asheri διαπιστώνει ἕξ τουλάχιστον περιπτώσεις ἀποικισμοῦ, ἐκκενώσεως καὶ ἀποστολῆς ἐνισχύσεων τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀμφιπόλεως⁶. — Τὸ ἄρθρο τοῦ H. D. Westlake⁷, γιὰ

1. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 214-215 ἀναφέρονται στὴν Ἑκθεσὴ τῆς Ἐφορείας, ποὺ πρόκειται νὰ δημοσιευθῇ στὸν ὑπὸ ἐκτύπωσιν τόμο τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου.

2. ΠΑΕ 1938, σ. 81 κ.ἑ.

3. Γ. Β. Καφαντζί. Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Σερρῶν κλπ., Ι, Ἀθήναι 1967.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 468 κ.ἑ.

5. RE, Suppl. X, 1965, σ. 18.

6. David Asheri, Studio sulla storia della colonizzazione di Anfipoli sino alla conquista macedone, Rivista di Filologia Classica, N.S., 95, 1967, σ. 5 κ.ἑ.

7. H. D. Westlake, Thukydides and the Fall of Amphipolis, Hermes 90, 1962, σ. 276 κ.ἑ.

τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς περιγραφῆς τοῦ Θουκυδίδη (4, 102-108) περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀμφιπόλεως ἀπὸ τὸν Βρασίδα, ξαναδημοσιεύεται σὲ γερμανικὴ μετάφραση σ' ἓνα τόμο¹, ὅπου, μὲ πρόλογο καὶ ἐπιμέλεια τοῦ Hans Herter, ἔχουν συγκεντρωθῇ διάσπαρτα ἄρθρα γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀρχαίου ἱστοικοῦ. — Τὸ χωρίον τοῦ Θουκυδίδη (5, 10, 3-4) σχολιάζει ὁ J. K. Anderson² (πρβ. κατωτ., ἀριθ. 223). — Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ τοπογραφικὴ μελέτη τοῦ W. Kendrick Pritchett γιὰ τὴν Ἀμφίπολη³, τὴ θέσιν της, τὰ τεῖχη, τὸ «σταύρωμα» (Θουκ. 5, 10, 6), τὶς πύλες, τὴ γέφυρα, γιὰ τὴ θέσιν τοῦ Βρασίδα στὸ ὄρος Κερδύλλιον (Θουκ. 5, 6, 3), γιὰ τὴν Ἡϊῶνα, ποὺ ταυτίζεται μὲ τὴ βυζαντινὴ Ἀνακτοροῦπολη⁴, γιὰ τὸ «λόφο» (Θουκ. 5, 7, 4 καὶ 5, 10, 9) καὶ τὴν «εὐθεῖαν ὁδὸν» (Θουκ. 5, 10, 6) καί, τέλος, γιὰ τὴ μάχην μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Πελοποννησίων. Ἐν συνεχείᾳ (σ. 46 κ.έ.) ὁ Eugene Vanderpool δημοσιεύει ὄστρακα ἀπὸ λόφο δύο περίπου χιλιόμετρα πρὸς Βορρᾶν τῆς Ἀμφιπόλεως. Ἐνα σώζει ἐγγράκτα ὀνόματα ἐνδιαφέροντα. Ἡ μελέτη προκάλεσε ζωηρὸ ἐνδιαφέρον καὶ γενικὰ ἀποδοχή⁵. Ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 223. — Τὸ ἄρθρο Amphipolis στὸ γερμανόγλωσσο «Λεξικὸ τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου»⁶ ἐπιμένει ὅτι σήμερον ἡ Ἀμφίπολις λέγεται Yenî köi. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ ἄλλη ἐνημέρωση. Ἡ βιβλιογραφία π.χ. σταματᾷ στὸ 1941!

220. Ἀμφίπολη, νέες ἀνασκαφές καὶ εὐρήματα. Τὰ τυχαῖα εὐρήματα τῶν τελευταίων ἐτῶν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Δ. Λαζαρίδη ἔχουν ἐκτεθῇ σύντομα στὸ Ἔργον καὶ στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας⁷ καὶ στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁸. Οἱ κοινοὶ λαξευτοὶ στὸ βράχο τάφοι ἐξακολουθοῦν νὰ λέγονται «μακεδονικοὶ» χωρὶς νὰ ἔχουν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τύπου αὐτοῦ.

221. Λέων καὶ μακεδονικὸς τάφος. Ὁ Λέων τῆς Ἀμφιπόλεως, ὑπέργειο μνημεῖο, παραβάλλεται ὡς διάφορον ἀπὸ τοὺς «μακεδονι-

1. Thukydides, Darmstadt 1968.

2. J. K. Anderson, Cleon's Orders at Amphipolis, JHS 85, 1965, σ. 1 κ.έ.

3. W. Kendrick Pritchett, Studies in Ancient Topography, Part I, University of California Press 1965.

4. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 276, καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 213.

5. Πρβ. Gnomon 38, 1966, σ. 587 κ.έ. (E. Meyer), Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 359, Class. Phil. 62, 1967, σ. 147 κ.έ. (Stewart Irvin Oost).

6. Lexikon der Alten Welt 1965, στ. 143.

7. Ἰδὲ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 283.

8. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 443, 21, 1966, Χρονικά, σ. 365, 22, 1967, Χρονικά, σ. 10 (νομίσματα). Πρβ. Chron. 1965, σ. 876 κ.έ., καὶ τὸ τοπογραφικὸ σχέδιο, Chron. 1966, σ. 720, εἰκ. 7. Ἰδὲ καὶ Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 360-362.

κοὺς» τάφους¹. «Μακεδονικὸς» τάφος τῆς Ἀμφιπόλεως ἀναφέρεται ἐπίσης στὸ βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων².

222. Ἀμφίπολη, διαφορά. Τὸ σπουδαῖο ἀνάγλυφο, τὸ ἀφιερωμένο Τοτόητι θεοδαίμονι ὕπνω, ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη, τώρα στὸ Μουσεῖο Καλῶν Τεχνῶν τῆς Βουδαπέστης, ἐγίνε τὰ τελευταῖα χρόνια ἀντικείμενο μελέτης πολλῶν³. — Στὴν Ὁλλανδία ἀγοράσθηκε τὸ 1960 πῆλινο εἰδῶλιο Ἀφροδίτης, ποὺ προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη⁴, ἀφοῦ μοιάζει μὲ τρία, ποὺ βρέθηκαν ἐκεῖ τὸ 1959 καὶ εἶναι τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας (ἀριθ. Εὐρ. 557-559). — Μελαμβαφῆς δακρυδόχος, χάλκινο ψέλιο, χάλκινος δακτύλιος καὶ ἑπτὰ χάλκινα νομίσματα παραδόθηκαν ἀπὸ τὸν Ἀλ. Παπασωτηρίου στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.152 - 10.155). — Ἐπιγραφή τοῦ 357 π.Χ. ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη περιλαμβάνεται στὴ Συλλογὴ τοῦ G. Pfohl⁵. Ὁ L. Robert καταχωρίζει στὸ Χρονικὸ τοῦ⁶ ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὶς δημοσιεύσεις τοῦ Δ. Λαζαρίδη στὰ ΠΑΕ 1958 καὶ 1959. — Νόμισμα, ποὺ βρέθηκε στὴν Ἀμφίπολη δυσερμήνευτο, ἀποδίδει ἡ Μάντω Οἰκονομίδου⁷ στὸν Ψευδο-Φίλιππο, τὸν Ἀνδρίσκο. Ἔχει εἰσαχθῇ στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τῶν Ἀθηνῶν⁸. Νομίσματα τῆς Ἀμφιπόλεως περιλαμβάνονται στὴν ἐκδόση τῶν C.M. Kraay - M. Hirmer⁹. Τυχαῖα εὐρήματα, κυρίως γλυπτὰ, ἤλθαν στὸ φῶς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ νεκροταφείου κατὰ τὸ 1966. Ἰδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 210.

223. Ἡϊῶν. Ὁ J. D. Smart συζητεῖ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἄλωση τῆς Ἡϊῶνος ἀπὸ τὸν Κίμωνα ζητήματα καὶ προτείνει τὴ χρονολογία 470/469 π.Χ.¹⁰. — Ἰδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 219.

224. Ἀλιστράτη. Μαρμάρινος κιβωτιόσχημος τάφος ἀποκαλύφθηκε στὴ θέση «Φανάρι τῆς Ἀγίας Κυριακῆς» μὲ ἀττικό ἐρυθρόμορφο κωδωνο-

1. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 62 κ.έ., σημ. 3, καὶ σ. 83.

2. Φ. Μ. Πέτσα, ἔ.α., σ. 21, σημ. 3, 33, σημ. 5, καὶ 37, σημ. 1.

3. Ladislav Kákosy, Reflexion sur le problème de Totoès, Bulletin du Musée Hongrois des Beaux Arts 24, 1964, σ. 9 κ.έ., ὅπου καὶ προηγούμενη βιβλιογραφία.

4. Paula G. Plaisier, Les terres cuites grecques signées du Musée archéologique de Leyde, Oudheidkundige Mededelingen 46, 1965, σ. 99.

5. G. Pfohl, Griechische Inschriften κλπ., München 1965; ἀρ. 104.

6. Bull. Epigr., ἀριθ. 243 καὶ 244, πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 283.

7. M. Caramezzini - Oekonomides, Un statère d'or trouvé à Amphipolis, Revue Numismatique. Σειρά 6η, 9, 1967, σ. 242 κ.έ.

8. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 10.

9. C. M. Kraay - M. Hirmer, Greek Coins, New York 1966, σ. 331 κ.έ.

10. J. D. Smart, Kimon's Capture of Eion, JHS 87, 1967, σ. 136 κ.έ.

ειδῆ κρατῆρα 4ου αἰ. π.Χ.¹ — Ὅστρακα ἀπὸ τὸν προϊστορικὸ συνοικισμό τῆς Ἀλιστράτης, τώρα στὸ Mainz (Lahn), δημοσίευσαν οἱ Milutin Garašanin καὶ Wolfgang Dehn².

225. Νέο Σόλι. Ἐπιτύμβια ρωμαϊκῆ στήλη ἐνεπίγραφη ἀναφέρεται σὲ σύντομη ἔκθεσις³ καὶ τὸ 1966 ἐπισημάνθηκε προϊστορικὸς συνοικισμὸς στὴ θέσι «Μαρίνα» καὶ βρέθηκαν ἐπιτύμβια ἐνεπίγραφη στήλη τελευταίων ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων μιλιάριο.

226. Νέα Ζίχνη. Τμήμα ἀναγλύφου ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀττικὴ μελανόμορφη λήκυθος, ἄλλα ἀγγεῖα μελαμβαφῆ καὶ «δυτικῆς κλιτύος», νομίσματα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ρωμαϊκά, καί, τέλος, σφονδύλιο προϊστορικῆς (:) ἐποχῆς, βρέθηκαν τυχαῖα καὶ ἀναφέρονται στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου⁴.

227. Ἀρκουδόρυπα Παγγαίου. Χειροποίητο κύπελλο προϊστορικὸ καὶ πήλινη ἀμφικωνικὴ ψῆφος παραδόθηκαν ἀπὸ τὸν Ἀλ. Παπασωτηρίου στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.150).

228. Ἀγγίστας. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1967 στὴν περιοχὴ τῆς Ἀγγίστας ἀνεσκάφη, κατὰ μέρος μόνον, ἀπὸ τὴν Χάιδω Κουκούλη μέγας «μακεδονικὸς» τάφος. Ἀποτελεῖται ἀπὸ θάλαμο (4,92×3,50μ., ὕψ. 4μ.) καμαροσκέπαστο καὶ προθάλαμο, ποὺ ἔχει καταπέσει ἡ ὀροφή του καὶ δὲν ἔχει ἀνασκαφῆ παρὰ μόνον ἐπιπόλαια. Τὸ συνολικὸ μήκος τῶν δύο θαλάμων εἶναι περὶ τὰ 9μ. Εἶναι δηλαδὴ ὁ τάφος ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους. Δὲν εἶναι ὑπόγειος, δηλαδὴ δὲν ἔχει σκαφῆ πρῶτα ἀνάλογο μὲ τὶς διαστάσεις τοῦ τάφου σκάμμα στὴ γῆ, ἀλλὰ ὁ τάφος κτίσθηκε στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, ὅπως συμβαίνει μὲ τάφους τῆς Θράκης καὶ σκεπάσθηκε ἔπειτα μὲ φορητὸ χῶμα, ποὺ ὑψώθηκε σὲ μεγάλο τύμβο, ὁρατὸ σὲ μεγάλῃ ἀκτίνῃ γύρω. Ἡ πρόσοψη τοῦ τάφου εἶναι «ναόσχημη» δωρικοῦ ρυθμοῦ. Τὸ οἰκοδομικὸ ὕλικὸ εἶναι ἐγχώριος πωρόλιθος. Ἔγινε χρῆσις κονιάματος καὶ μαρμάρου γιὰ τὰ σταθμὰ θυρῶν κλπ. Ἀρχιτεκτονικὲς λεπτομέρειες ἔχουν ἐγγρωμῇ διακόσμηση. Γενικά εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους «μακεδονικοὺς» τάφους καὶ ἐπιβάλλεται ἡ ἀποπεράτωσις τῆς ἀνασκαφῆς, ἡ στερέωσις καὶ ἀξιοποίηση τοῦ μνημείου ἀπὸ κάθε ἄποψη καὶ γενικώτερα ἡ ἔρευνα τῆς περιοχῆς, ποὺ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς ἀκόμα χρόνους.

1. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 468.

2. Μ. V. Garašanin - W. Dehn, ἑ.ἀ. (ιδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 204).

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 468.

4. ΑΔ, ἑ.ἀ.

229. Τερπνὴ. Ἕτερος τάφος «μακεδονικός», στὴ θέση «Παλιόκα-
στρο» τῆς Τερπνῆς αὐτὸς, περιγράφεται σὲ σύντομη ἐκθεση τῆς Εὐγενίας
Γιοῦρη¹. Ἔχει καμαροσκέπαστο δρόμο, τετράγωνο θάλαμο μὲ τρεῖς θῆκες
καὶ ἐπιγραφές:

Διοσκουρίδης Ἀπολλοδώρου καὶ
Ἰππῶναξ Ἀπολλοδώρου.

Ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 230.

230. Νικόκλεια. «Ἐκ Νικοκλείας καὶ Τερπνῆς Νιγρίτης» ἔχουν
εἰσαχθῆ στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τῶν Ἀθηνῶν 6 χάλκινα νομίσματα ρω-
μαϊκῶν χρόνων².

231. Νέος Σκοπός. Ἀνάγλυφο ἐνὸς καβαλάρη ὑστέρων ἐλληνιστι-
κῶν χρόνων ἀναφέρεται σὲ σύντομη ἐκθεση³.

232. Μετάλλα. Παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης 50
χάλκινα νομίσματα (ἀριθ. Εὐρ. 10.077), πῆλινος κἀνθαρος, ἀλάβαστρο καὶ
λύχνος (ἀριθ. Εὐρ. 10.080-10.082, πίν. 110α-β καὶ 111γ).

233. Νιγρίτα. Τρία χάλκινα νομίσματα παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο
τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν Παν. Τσιγκιρίδη, κάτοικο Νιγρίτας (ἀριθ.
Εὐρ. 10.146).

234. Καλόκαστρο. Πῆλινο εἰδῶλιο γυναικείας μορφῆς σὲ θρόνο,
μὲ ἴχνη χρώματος, παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἀριθ. Εὐρ.
10.079, πίν. 111α-β), ὅπως καὶ χάλκινη λαβὴ μὲ ἀνάγλυφο σειρήνα κάτω
καὶ κρανοφόρο πολεμιστὴ ἄνω (ἀριθ. Εὐρ. 10.083).

235. Βέργη, Ἡ Βιβλιοθήκη Σερρῶν ἀγόρασε ἀγγεῖα προερχόμενα
ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῆς ἀταύτιστης ἀρχαίας πόλεως κοντὰ στὴ Βέργη. Με-
ταξὺ αὐτῶν καὶ πλαστικὴ οἶνοχόη ἀττικοῦ ἐργαστηρίου.

236. Βέργα, Γάζωρος. Περίληψη τῆς μελέτης τῆς F. Papazoglou
στὸ BCH 87, 1963, σ. 517 κ.έ., δημοσιεύεται στὸ L'Année Épigraphique⁴.

237. Καστανόχωρι. Τρεῖς προϊστορικοὶ γήλοφοι ἀναφέρονται,

1. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 365.

2. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 10.

3. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 365.

4. L'Année Épigraphique 1965 (1966), σ. 39, ἀριθ. 125. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 5.

σπουδαιότερος ή «τούμπα Σαμαρᾶ» με ὄστρακα τῆς 'Εποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τῆς Πρώιμης 'Εποχῆς τοῦ Σιδήρου.

238. Ἀ η δ ο ν ο χ ὁ ρ ι. Ἡρῶο ἀνέσκαψε ἡ Χάιδω Κουκούλη, με σαρκοφάγους ζωγραφισμένες, ἀκέφαλο γυναικεῖο ἄγαλμα, στήλη με ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψη καὶ θραῦσμα ἐνεπίγραφου βάθρου.

239. Σ ι δ η ρ ὁ κ α σ τ ρ ο. Ἀναφέρεται νεκροταφεῖο με λαξευτοὺς τάφους στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. "Ενας ἔχει «ναόσχημη» πρόσοψη.

240. Δ α φ ν ο ὅ δ ι. Ἀρχαῖο νεκροταφεῖο ἀναφέρεται στὴ θέση «Γκαϊλέ».

241. Μ ε σ ο ρ ρ ᾶ χ η. Στὸ λόφο τοῦ Ἀγίου Γεωργίου προϊστορικὸς συνοικισμός.

NOMOS ΔΡΑΜΑΣ

242. Δ ρ ᾶ μ α. Νομισματικὸς θησαυρὸς, εὗρημα περιοχῆς Δράμας, μοιράσθηκε στὰ δυὸ καὶ φυγαδεύθηκε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἦταν νομίσματα τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων, τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Alfred R. Bellinger¹.

243. Κ α λ λ ί φ υ τ ο ς κ α ἰ Μ υ λ ο π ὅ τ α μ ο ς. Ὅστρακα ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Καλλιφύτου καὶ τοῦ Μυλοποτάμου, ὅπως καὶ ἄλλων προϊστορικῶν τόπων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, δημοσίευσαν οἱ Milutin Garašanin καὶ Wolfgang Dehn². — Ἡ Καλλιφύτος δὲν εἶναι στὸ Νομὸ Καβάλας, ὅπως κατατάσσεται στὸ ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 467, πρβ. ἄνωτ., ἀριθ. 212.

244. Π ε τ ρ ο ὕ σ α. Τὰ ἀποτελέσματα ἀνασκαφῆς τῆς Κ. Ρωμιοπούλου σὲ προϊστορικὴ τούμπα ἔχουν ἐκτεθῇ στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου³.

245. Π ο τ α μ ο ἰ. Ἀπὸ πυρὰ τύμβου προῆλθον νομίσματα Κλαυδίου καὶ ρωμαϊκῆς ἀποικίας Φιλίππων, ἀγγεῖα κλπ. εὗρηματα 1ου μ.Χ. αἰῶνος.

246. Π λ α τ α ν ι ᾶ. Ἀναφέρεται ἀρχαία ἀκρόπολη στὴ θέση «Καλέ».

1. Museum Notes 11, 1964, σ. 37 κ.έ.

2. M. V. Garašanin - W. Dehn, ἔ.ἀ.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά σ. 451 κ.έ.

Με τή γεωγραφική κατάταξη τοῦ ὕλικου τῶν Χρονικῶν καὶ τὸ χάρτη τοῦ παρενθέτου πίνακος 3, μᾶλλον δὲν χρειάζεται κατάλογος ὀνομάτων κ.τ.τ. σὲ ὅσους γνωρίζουν τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὴ σύγχρονη Μακεδονία. Θὰ βοηθήσῃ ὅλους πάντως, μάλιστα τοὺς ξένους, ὁ πίναξ τόπων, τὸν ὁποῖο παραθέτουμε ἀγγλικά στὸ τέλος, μετὰ τὶς συντομογραφίες. Καὶ ὁ χάρτης τοῦ παρενθέτου πίνακος 3 καὶ ὁ Site Index ἀναφέρονται στὶς παραγράφους (ὄχι στὶς σελίδες) τῶν Χρονικῶν. Στὸ χάρτη οἱ πρῶτοι ἀριθμοὶ ἀναφέρονται στὰ Χρονικὰ 1951-1965, οἱ ὑπογραμμισμένοι σ' αὐτὰ ἐδῶ τὰ Χρονικὰ 1966-1967.

Στὸν Site Index μὲ πλάγια στοιχεῖα δηλώνονται οἱ ἀριθμοὶ τῶν Χρονικῶν 1951-1965, μὲ ὄρθια τῶν Χρονικῶν 1966-1967.

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Παρένθ. πίν. 3. Χάρτης της Μακεδονίας με τούς τόπους που αναφέρονται στα χρονικά 1951-1965 (χωρίς υπογράμμιση, π.χ. Σέρβια : 220) και στα Χρονικά 1966 - 1967 (με υπογράμμιση, π.χ. Σέρβια : 180).

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

(ιδεῖ καὶ Χρονικά 1951-1965, σ. 369)

AAA	Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν (Athens Annals of Archaeology) ἀπὸ τοῦ 1968 κ.έ.
Ant. Class.	L'Antiquité Classique.
BABesch.	Bulletin van de Vereeniging tot Bevordering der Kennis van de Antieke Beschaving te s' Gravenhage, Leiden.
CAH	The Cambridge Ancient History.
Class. Phil.	Classical Philology, Chicago.
EAA	Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale.
ΕΕΦΣΠΑΘ	Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Et. Cl.	Études Classiques.
FA	Fasti Archaeologici.
IG	Inscriptiones Graecae.
JRS	Journal of Roman Studies.
Jahrbuch RGZM	Jahrbuch des R.-G. Zentralmuseums Mainz.
MMA Bulletin	Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, New York.
Mon. Piot	Fondation Eugène Piot, monuments et mémoires, Paris.
Papers BSR	Papers of the British School at Rome, London.
PKG	Propyläen Kunstgeschichte.
Proc. ACA	Proceedings of the American Classical Association.
REA	Revue des Études Anciennes.
REByz.	Revue des Études Byzantines.
Rendiconti	Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, Rendiconti.
Riv. Fil.	Rivista di Filologia classica.

SITE INDEX*

- Achladha, 259, 195
 Achladhochori, 300
 Acrovouni, 212
 Adham, 77
 Aeneia, 86
 Agia Anastasia, 120, 110
 » Anna, 251
 » Paraskevi, 225
 Agioi Anargyroi, 234
 Agion Oros, 141-150, 135
 Agios Athanasios, 68
 » Charalampos, 241
 » Mamas, 123
 » Nikolaos, 128
 Aiane, 216, 181
 Aidhonochori, 292, 238
 Aigai (v. also Edessa), 92
 Akanthos, 140, 133
 Akrini, 242,
 Alexander the Great, 7-9
 Alexandraia, 206, 170
 Alistrati, 224
 Almopia, 108
 Aloros, 108, 100
 Amphipolis, 283, 25, 219-222
 Angista, Station, 287, 228
 Ano Apostoloi, 111
 Apsalos, 108
 Aravissos, 95
 Arcoudhotrypa, 227
 Ardhameri, 76
 Arethousa, 83
 Argos Orestikon, 247, 189
 Aristotle, 10
 Arnissa, 107
 Arseni, 105
 Asvestopetra, 185
 Athos, v. Agion Oros
 Axiocastron, 230
 Bokeria, 196
 Bragylai, 109, 113
 Cellae, 262
 Chalcidice, general, 119, 107-108
 Chanioti, 125
 Chariessa, 166
 Chauchitsa, v. Tsiaoussitsa
 Cheimerino, 232
 Chrysoupolis, 281
 Citium, 198
 Dhaphne, 293
 Dhaphnoudhi, 290, 240
 Dherveni, 88, 37, 42
 Dhialechto, 217
 Dhimitra, 288
 Dhispilio, 191
 Dhoumpia, 124, 112
 Dhytikon, 94
 Dion, 152, 137
 Drama, 301, 242
 Drymos, 79
 Edessa (v. also Aigai), 102-102a, 89-91
 Egnatia road, 14, 90, 24
 Eikosiphoinissis Monastery, 285
 Eion, 223
 Eleftherochori, 154
 Elimeia, 218

* All numbers refer to paragraphs (not pages). Those in italics refer to the paragraphs of the Chronicle 1951-1965 (Makedonika 7, 1967, pp. 277ff.), others to the paragraphs of this Chronicle 1966-1967 (cp. map).

- Emathia, general, 158
 Epanomi, 72
 Episkopi, 169
 Europos, 117, 103
 Exochi, 243
- Flamouria, 99
 Florina, 254-255, 193
- Galatista, 121, 111
 Galepsos, 273a
 Gazoros, 289, 236
 Gephyra, v. Agios Athanasios
- Haliakmon, dam, 200, 174
- Ichnae, 70
 Ierissos, 139
- Kaisareia, 217
 Kalamoton, 95, 78
 Kalliphyton, 212, 243
 Kalocastron, 234
 Karabourmaki, 84, 61
 Karydhitsa, 226
 Karyochori, 239
 Karytsa, 153
 Kassandreia, 131
 Kastanochori, 237
 Kastoria, 246, 188
 Katerini, 138
 Kato Lakkovikia, 272
 Kavala, 267, 25, 198-199
 Kelle, v. Cellae,
 Kephalaria, 212
 Kissos, 85
 Klidhi, 207
 Kolchikon, 94a
 Komanos, 184
 Komninion, 176
 Kopanos, v. Mieza
 Koufalia, 71
 Kozani, 212-215, 178
 Krenides, 270, 204
 Krateron, 258
- Lakkia, 265
 Lakkoma, 125, 114
- Lambropoulos collection, 123, 109
 Langaza, tomb of, 63
 Lava, 221
 Lefcadhia, v. Mieza
 Lefki, 215
 Lefkohori, 114
 Lefkopetra, 201, 177
 Leptokarya, 146
 Lete, 87, 64
 Liknadhesis, 236, 182
 Livadhitsa, 96
 Lofos, 142
- Macedonia-Macedonians, 1-18, 1-28
 architecture, 16
 arms, 20
 art, general, 15
 Byzant. archaeology, 15
 » architecture, 16
 » coins, 18
 » painting, 17
 calendar, 12
 chronology, 5, 12
 coins, 11, 23, 106, 108
 congress, 28
 dynastic law, 13
 Eastern Macedonia, general, 266
 epigrams, 14
 general, 8,
 guides, 27
 history, 7, 6
 inscriptions, 10, 22
 jewellery, 12, 21, 34
 language, 2, 2
 lexicography, 26
 «macedonian» tombs, 17
 macedonians, 1, 1
 minor works of art, 21
 neighbours, 3
 painting, 9, 18
 prehistory, 3, 4, 34
 relations, 13, v. neighbours
 religion, 11
 royal portraits, 19
 topography, 4, 5
 various, 6
 Western Macedonia, general, 158, 210, 253
- Mandalon, 97

- Mandres, 112
 Marina, 199
 Marmaria, 306
 Mavrochori, 249, 190
 Mavrothendri, 238
 Mende, 127
 Messimeri, 92, 73
 Messorachi, 241
 Metalla, 232
 Metallikon, 113
 Metangitsi, 131
 Methone, 155
 Mieza, 187-194, 161-166
 Mikrokomi, 81
 Morrylos, 110-111
 Mylopotamos, 304, 243
 Myrtophyton, 274

 Naoussa, v. Mieza
 Nea Anchialos, 98, 66
 » Chalkedon, 69
 » Iracleia, 115
 » Irakleitsa, 278, 216
 » Kallikrateia, 116
 » Karvali, 280, 214
 » Kerdyllia, 291
 » Messemvria, 96, 67
 » Nikomedeia, 195, 167
 » Peramos, 276
 » Playia, 127
 Neapolis, v. Kavala,
 Neapolis, Koz., 233
 Nea Silata, 126, 117
 » Skione, 133
 » Stranza, 205
 » Zichni, 226
 Neocastron, 208
 Neon Souli, 225
 Neos Skopos, 298, 231
 Nestorion, 248, 192
 Nigrita, 295, 233
 Nikissiani, 275, 211
 Nikokleia, 230
 Nissi, Alexandreia, 171
 Nissi, Edessa, 106

 Oisyme, 277 213
 Olympos, 139

 Olynthos, 129, 119-122
 Omorphokklisia, 250
 Ophrymion, 273
 Oreskeia, 294

 Paiones, 102
 Palaioastron, 219, 179
 Palatianon, 115, 105
 Palatitsia, v. Verghina
 Pangaion, 210, 227
 Patris, 203
 Pella, 99-101, 84-88
 Peraia, 91
 Peristeron, 74
 Perivoli, 186
 Petrai, 263
 Petralona, 118
 » cave, 128, 118
 Petrousa, 305, 244
 Pharanghi, 245
 Philippi, 269, 25, 200-203
 Photolivos, 302
 Pieria, general, 151, 136, 147
 Plana, 136
 Platania, 307, 246
 Polygyros, 122
 Polyneri, 227
 Polyplatanos, cave, 197
 Polystylon, 212
 Pontokomi, 238
 Potamoi, 245
 Potidaea, 130, 124
 Prespa, 256-257, 194
 Pydna, 156, 140
 Pyrgadhikia, 135, 130
 Pyrgoi, 244, 138

 Rhodhochori, cave, 196, 168
 Rhodholivos, 284
 Ritini, 141
 Rizari, 103
 Ryakia, 157, 144

 Saint-Saint, v. Agios-Agia
 St. Paul, 25
 Salonika, v. Thessaloniki
 Scholarion, 93
 Sedhes, 89, 62

- Serrai, 282, 218
 Servia, 220, 180
 Sevastiana, 98
 Sfendhamion, 145
 Siatista, 229
 Sidhirocastron, 299, 239
 Sitagroï, 303
 Skione, 126
 Skydra, 104
 Sochos, 82
 Sphikia, 209
 Spilaion, 228
 Stagira, 137
 Stavros, 172
 Stenimachos, 204, 166
 Stivos, 94
 Stratonion, 138, 132
 Strepsa, 97, 65
 Sykia, 175
 Symvoli, 286

 Terpni, 296, 229
 Thasos, 271, 205-209
 Therme, 83, 60
 Thessaloniki, 19-82, 29-59
 Agora, 55, 57, 53
 architecture, 35, 38
 byzant. architecture, 26,
 » churches, 66-82
 » coins, v. coins
 » icons, 29
 » minor works of art, 31
 » mosaics, 28
 » paintings, 28
 » sculpture, 27
 » vases, 30, 34
 coins, 32, 31, 47
 epigraphy, v. inscriptions
 Franks, 33
 Galerian complex, 59-61, 54-55
 arch, 59, 54
 hippodrom, 54
 octagon, 61, 54
 palace, 60, 54-55
 guides, 21
 history, 19
 Incantadas, 56
 inscriptions, 25, 32, 45
 modern town planning, 30
 mosaics, roman, 44
 museum and its collections, 34-52, 33-48
 necropolis, eastern, 63, 57
 » western, 64, 58
 nymphaeum, 58,
 papyrus, 52, 46
 pottery, v. vases
 private collections, 54, 50-52
 St. Paul, 25
 sarcophagoi, 40
 sculpture, 23, 36-39
 topography, 20, 57, 29
 University, Collection, 53, 49
 various, 65, 59
 vases, 24, 34, 41
 walls, 62, 57
 Torone, 134, 129
 Toumpa, 118, 104
 Tourniki, 223
 Trilofos, 166
 Tripotamos, 202
 Trypiti, 134
 Tsaoussitsa, 116, 101
 Tsotili, 235

 Valta, 132
 Varvaves, 173
 Vassilika, 90a
 Vegora, 264
 Vegorritis, 197
 Velanidhia, 231
 Velventos, 222
 Verga, ancient, 236
 Verghi, 297, 235
 Verghina, 178-186, 156-160
 Veroia, 159-177, 148-155
 buildings, 163, 152
 churches, 166-177
 general, 159, 148
 inscriptions, 165, 154
 museum, 160, 149
 prehistory, 150
 roads, 162, 151
 sculpture, 165, 154
 tombs, 164, 153
 various, 155
 walls, 161

Vevi, 261
Voskochori, 240
Vrasta, 113

Xerias, 212
Xyloupolis, 80

Yerakarou, 75
Yiannitsa, 93

Zavorda, 224
Zevgostassi, 252
Ziaka, 187
Zygos, 279